

T.C.
İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**20. YÜZYIL BAŞLARINDA ARAP AYDINLARIN OSMANLI VE
TÜRK İMAJI**

ADEM BULUT

SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Danışman
Prof. Dr. MEHMET İPŞİRLİ

İSTANBUL – 2022

T.C.
İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**20. YÜZYIL BAŞLARINDA ARAP AYDINLARIN OSMANLI VE
TÜRK İMAJI**

ADEM BULUT

SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Danışman
Prof. Dr. MEHMET İPŞİRLİ

İSTANBUL – 2022

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

ADEM BULUT

TEŞEKKÜR

Tezimin hazırlanma sürecinde bana desteğini esirgemeyen, beni tecrübeleriyle yönlendiren ve bu tezin ortaya çıkmasında emeği çok büyük olan kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet İpşirli'ye sonsuz teşekkür ederim. Eğer yüksek lisansa başlamak ve tez ile tamamlamak bir yolculuk ise yolculuğumun başında görüş ve tavsiyeleriyle yön gösteren ve yüksek lisansa başlamama vesile olan Doç. Dr. Halil Kürşad Arslan hocama da çok çok teşekkür ederim. Lisans döneminin ardından tekrar yüksek lisansa başlayarak öğrencisi olmaktan mutlu olduğum, keyifli dersleriyle çok şey öğrendiğim ve bilgilerinden çokça istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Prof. Dr. Atilla Yayla ve Prof. Dr. Osman Öztürk, Doç. Dr. Faik Tanrıkulu hocalarıma da teşekkürü borç bilirim. Derslere birlikte katılarak motivemi artıran ve tanımaktan büyük bahtiyarlık duyduğum sınıf arkadaşlarıma, özellikle İsmail Tunç'a ve N. Murat Kutlu'ya sonsuz teşekkürler. Son olarak da tez süreci boyunca bana destek olan aileme ve arkadaşlarıma da ayrıca şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
20. YÜZYILIN BAŞLARINDA ARAP ÜLKELERİNİN DURUMUNA GENEL BAKIŞ VE ARAP SİYASAL BİLİNCİNİN UYANIŞI.....	4
1.GENEL OLARAK.....	4
2. OSMANLI'NIN ORTADOĞU'YA GELİŞİ VE ARAP TOPRAKLARINDA OSMANLI YÖNETİMİ	13
3. AVRUPALI BÜYÜK GÜÇLERİN ARAP TOPRAKLARINDAKİ FAALİYETLERİ	18
4.ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ'NİN KÖKENİ VE EVRİMİ	20
4.1. Arkaik Milliyetçilik.....	23
4.2. Modern Milliyetçilik.....	26
5.19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA VE 20. YÜZYILIN İLK YILLARINDA ARAP SİYASAL BİLİNCİNİN UYANIŞI VE BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ.....	28
5.1. Selefî Araplar.....	35
5.2. Milliyetçi Araplar.....	37
5.3. Jön Türkler ve Arap Bağımsızlık Girişimleri.....	41
6. 20.YÜZYIL BAŞLARINDA ARAP ÜLKELERİNİN SİYASİ DURUMU	43

İKİNCİ BÖLÜM.....	52
ARAP AYDINLARDIN ESERLERİNDE OSMANLILAR VE TÜRKLER.....	52
1. İTTİHAD-I OSMANİ'DEN ARAP İSYANINA (REŞİD RIZA) İNCELEMESİ	52
2. BİR ARAP GAZETECİNİN ANILARI (MUHAMMED KÜRD ALİ) İNCELEMESİ	56
3.TÜRKLERLE OMUZ OMUZA (MUHAMMED EL-BAKIR/MUHAMMED KÜRD ALİ/HÜSEYİN EL- HABBAL/ABDÜLBASIT EL- ÜNSİ) İNCELEMESİ.....	59
4. MISIR MISIRLILARINDIR (MUHAMMED FERİD) İNCELEMESİ	63
5. ÇEKİRGE YILI (KUDÜS 1915-1916) (İHSAN ET-TERCÜMAN) İNCELEMESİ...	65
6. BİZ OSMANLIYA NEDEN İSYAN ETTİK (KRAL ABDULLAH) İNCELEMESİ .	70
7. CEMALEDDİN AFGANİ'NİN HATIRALARI (MUHAMMED MAHZUMİ PAŞA) İNCELEMESİ	75
8.BEYRUT ŞEHREMİNİNİN ANILARI (1908-1918) (SELİM ALİ SELAM) İNCELEMESİ	78
9.İSYANCI ARAP ORDUSUNDA BİR HARBİYELİ (CAFER EL-ASKERİ) İNCELEMESİ	83
10.İTTİHATÇI BİR ARAP AYDINININ ANILARI (EMİR ŞEKİB ARSLAN) İNCELEMESİ	88
11.OSMANLI FİLİSTİN'İNDE BİR POSTA MEMURU (İZZET DERVEZE) İNCELEMESİ	90
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	94
20. YÜZYIL BAŞLARINDA ARAP AYDINLARIN OSMANLILARA VE TÜRKLERE BAKIŞI	94
1. ARAP AYDINLARIN GÖZÜNDEN OSMANLILAR'IN DEĞERLENDİRİLMESİ ..	94
1.1. Osmanlı Devletinin Dağılmasından Önceki Döneme İlişkin Değerlendirmeler....	94
1.2. Osmanlı Devletinin Dağılma Sürecine İlişkin Değerlendirmeler.....	95
1.2.1. İlim, Medeniyet, Eğitim, Kültür ve Askeri Alandaki Zayıflıklar	95

1.2.2. II. Abdülhamit Döneminin İstibdat Politikaları.....	96
1.2.3. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Dışlayıcı Politikaları.....	97
1.2.4. Arapların Osmanlı Devleti ile Birlikte Hareket Etmesine İlişkin Değerlendirmeler	102
2. ARAP AYDINLARIN GÖZÜNDEN TÜRKLER'İN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	103
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA	108

ÖZET

Uzun ve köklü bir geçmişe sahip Türk-Arap ilişkileri, İslamiyet ile birlikte yakın bir ilişki içine girmiştir. İslamiyet gereği var olan Müslüman kimlik ve halifeye bağlılık dört asır bir arada yaşamanın en önemli unsuru olmuştur. Bu durum ta ki 20. Yüzyılın başına uzanmış ve Araplar siyasal olarak ulus bilincine sahip olana değin sürmüştür. Araplar açısından o döneme kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman oluşu, Türk olmasından daha mühimdi. Fransız devrimi ile birçok yerde yükselen milliyetçilik fikri Arapları da etkilemiştir. Bununla birlikte ticaretin gelişmesi, misyonerlik faaliyetleri de Arap milliyetçiliğini filizlendirmede etkili olmuştur. 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı idaresinden daha çok kendi feodal beyleri ile sorunları, kan davası rekabetleri, paşalarla çekişmeleri ve iç anlaşmazlıkları sebebiyle zayıflamış durumlarına karşın; dini ilkelere verdikleri önemleri, dillerinin kutsallığına inanmaları, geçmişlerinin hatıraları ve İslamiyet'in ilk yıllarında gösterdikleri askeri zaferler ile kendilerine olan inanmışlıkları da bağımsızlık fikrinde etkili olmuştur. Aynı şekilde yaygınlaşan Türkçülük akımı, Batı'dan aldığı bağımsızlık fikrini Osmanlı'ya taşıyan Jön Türk ideolojileri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçi politikaları bir arada düşünüldüğünde Arap Milliyetçiliği daha da körüklenmiştir. Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap vilayetlerinde Türk-Arap ilişkilerinin Arap tarihi ve milliyetçiliğindeki yeri, Arap aydınlarının hatıratı üzerinden değerlendirilmiş ve onların gözünden Osmanlı ve Türk İmajı yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap aydınlar, hatırat, Osmanlı, Türk-Arap ilişkileri, milliyetçilik

ABSTRACT

Turkish-Arab relations, which have a long and deep-rooted history, have entered into a close relationship with Islam. The Muslim identity and loyalty to the caliph, which exist as a requirement of Islam, have been the most important element of living together for four centuries. This situation extended until the beginning of the 20th century and continued until the Arabs had a national consciousness politically. For Arabs, up to that time, the Ottoman Empire's being Muslim was more important than being a Turk. The idea of nationalism, which rose in many places with the French Revolution, also affected the Arabs. However, the development of trade and missionary activities were also effective in sprouting Arab nationalism. Despite their weakened situation until the middle of the 19th century, due to their problems with their feudal lords, their blood feud rivalries, their conflicts with the pashas and internal disagreements, rather than the Ottoman administration; The importance they attached to religious principles, their belief in the sanctity of their language, the memories of their past, and their belief in themselves and their military victories in the first years of Islam were also influential in the idea of independence. Similarly, when the widespread Turkism movement, Young Turk ideologies that brought the idea of independence from the West to the Ottoman Empire, and the nationalist policies of the Committee of Union and Progress were considered together, Arab Nationalism was further fueled. In this study, the place of Turkish-Arab relations in Arab history and nationalism in the Arab provinces of the Ottoman Empire was evaluated through the memories of Arab intellectuals and the Ottoman and Turkish image was tried to be interpreted from their eyes.

Keywords: Arab intellectuals, memoir, Ottoman, Turkish-Arab relations, nationalism

GİRİŞ

Türkler ile Araplar arasındaki ilişkilerin tarihi M.Ö. VII. asra kadar uzanmaktadır. İslâmiyet'ten sonraki dönemde Türklerle Araplar arasındaki ilk doğrudan doğruya temaslar 641 yılında, İran'ın fethinden sonra Azerbaycan ve Horasan'da olmuştur. Bu tarihten sonra İslamiyet ile tanışan Türkler IX. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başlamışlardır. İslamiyet'i Avrupa'ya ve Anadolu'ya yayan Türk fatihler, Yavuz Sultan Selim ile kutsal toprakların koruyucusu olmuşlardır.

Görüldüğü üzere Türk-Arap ilişkileri uzun ve köklü bir maziye sahiptir. Türkler ve Araplar Osmanlı Devleti çatısı altında dört asır bir arada yaşamışlardır. 400 seneyi bulan hakimiyet, Arap entellektüellerini Osmanlı Devleti döneminde ve sonrasında önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle 1908-1918 dönemi, Türk – Arap ilişkilerinin tarihi temellerinin tespiti açısından önemlidir. Osmanlı Devleti bu süre içinde Arapların yaşadıkları bölgelere hâkim olmuştur. Araplar Müslüman kimlikleri nedeniyle Osmanlı Devletinde Türklere daha yakın bir millet olmuştur. Arapların halifeye olan bağlılıkları Arapların Osmanlı'ya daha yakın bir millet olmasını sağlamıştır.

Fransız Devrimi ile ortaya çıkan yeni düşünceler ve 1798-1801 dönemi arasında Mısır'ın Napolyon tarafından geçici işgaliyle birlikte milliyetçilik, bağımsızlık düşünceleri Osmanlı Devleti'nin Arap bölgesinde filizlenmeye başlamıştır. Akabinde Mısır'dan Fransız kuvvetlerinin çekilmesine karşın Mehmet Ali Paşa idaresinde girişilen reform hareketleri neticesinde, Batılı düşünceler etkinliğini iyiden iyiye arttırmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin Arap bölgeleriyle Batılı devletler arasında ticari münasebetlerinin artması,

misyoner eğitim gibi pek çok faktör Arapların dil ve tarihleri üzerinde bilinçlenmelerini arttırmıştır.

Arap milliyetçiliğinin yükselmesi, Arapların Osmanlı'dan kopmasına neden olmuştur. Osmanlı'ya ümmet bilinciyle bağlı olan ve halifelik makamına önem veren Arapların Osmanlılara karşı savaşması yıllar boyunca tartışma konusu olmuştur. Arapların İngilizlerle birlikte Türklere karşı savaşması Türklerin tarihsel hafızasında uzun süre yer almış, Türklerde Araplara karşı olumsuz düşüncelerin oluşmasına neden olmuştur. Aynı şekilde Türkçülük akımlarının yaygınlaşması Arap aydınları tarafından olumsuz karşılanmıştır. Batı kökenli bağımsızlık rüzgârını Osmanlı'ya taşıyan Jön Türkler'in ideolojileri ve siyasi anlayışları, Arapların Osmanlı'ya yabancılaşmasına neden olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçi politikalarıyla birlikte Türk milliyetçiliğine karşı Arap milliyetçiliğinin körüklendiğini söylemek de mümkündür.

Bu çalışmada Arap milliyetçiliği düşüncesinin başlangıcı olarak 19. yüzyıl kabul edilmiş ve tarihi verilere göre dün ve bugün incelenmiştir. Bu kapsamda bazı Arap aydınların hatıratı üzerinden Osmanlıların ve Türklerin imajı incelenmeye çalışılmıştır. Aydınlar ve siyasi önderler, toplumların kimlik inşasında çok etkili olup, toplumun dönüşümünün anlamlandırılmasında çok önemli role sahiptirler. Arap aydınlarının hatıratları, bu dönüşümü anlamalandırabilmeyi ve döneme tanıklık etmemizi sağlamaktadır. Ancak unutulmaması gereken husus şudur ki, bu eserler dönemin olaylarından çok daha sonra yazılmıştır. Bu sebeple fikri temayüller, milliyetçilik, anti-empyralizm kavramları belirginleşmiş ve aydınların da bu havadan etkilenmiş olması mümkündür. Bu durumun genel olarak eserlere de yansıdığı değerlendirilmektedir.

Tezin birinci bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu ve Arap topraklarına gelişi, Arap topraklarında yönetimine değinilmiştir. Bununla birlikte Avrupa'lı büyük devletlerin de bu bölgedeki durumundan bahsedilmiştir. Özellikle Fransız Devrimi'nin bölge halklarını etkilemesiyle birlikte Arap Milliyetçiliği'nin geçirdiği evreler ve bununla birlikte Osmanlı Yönetimi'nin bu süreçteki durumu ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümünde, Arap ilim, fikir ve siyaset adamlarının Osmanlı Devleti'nin son dönemini anlatan görüşlerini içeren eserler ele alınmıştır. Milliyetçi ideolojilerin damgasını vurduğu dönemde Osmanlı Devleti'nin de yaşadığı dönüşümle beraber parçalanma ve dağılma sürecinin nasıl yansıdığı Araplarca değerlendirilmiştir. Siyasi, iktisadi, kültürel ve ideolojik gelişmeler, günlük yaşam, Türk – Arap ilişkileri kendi görüşleriyle değerlendirilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde, Arap aydınların tüm bu eserlerinden yansıyan görüşler, Osmanlılar ve Türkler açısından ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA ARAP ÜLKELERİNİN DURUMUNA GENEL BAKIŞ VE ARAP SİYASAL BİLİNCİNİN UYANIŞI

1. GENEL OLARAK

İlk olarak, Lübnan, Mısır ve Suriye’de Hıristiyan Arapların arasında ortaya çıkan milliyetçilik, bir müddet köklendikten sonra Müslüman Araplara da geçmiştir. Fakat bu dönem uzun bir vadede gerçekleşmiştir. Arap milliyetçiliği olgusunda ilk kuramcılarının geneli Müslüman olmayan kişilerdir. Dolayısıyla uzunca bir dönem Arap milliyetçiliğinin küçük bir entelektüel grupla kısıtlı olduğunu söylemek mümkündür. İlgili dönem içinde Arap milliyetçiliği esasında yalnızca kültürel bir boyutta değerlendirilmektedir¹. Arap milliyetçiliğinin zeminini oluşturan fikirler bağlamında 19. yüzyıl Arap kültürel uyanışı, ilk olarak siyasal talepler barındırmayan bir faaliyet şeklinde ele alınmaktadır².

Arap milliyetçiliği için tipik bir az gelişmiş ülke milliyetçiliği demek mümkündür. Arap milliyetçiliği ile ilgili bir tanımlamadan evvel konuyla alakalı kavramları belirtmekte fayda bulunmaktadır. Kavim kavramı aynı soyun kişilerini işaret etmektedir. Yani kavim için akraba topluluklar denilebilir. Asabiye; bir topluluğun prensiplerinin yanında olmak, savunmak ve bu topluluğa üstün bir bağlılık duymaktır³. Arap milliyetçiliğini bilhassa modern yüzyıla değin biçimlendiren kavramlar bunlardır. Mesela

---

¹ Sabahattin Şen, *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, İstanbul, 2004, Birey Yayınları, s. 15

² a.g.e., s. 39.

³ Çağatay Okutan, *Arap Milliyetçiliği*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:56, Sayı:2, 2001, s. 160.

Araplarda, “Arap Milliyetçiliği” terim anlamda el-kavmiye el-Arabiye⁴ manasıyla bilinir. Bu açıdan, kuramsal milliyetçiliğin çekirdeğini oluşturan ortak değerler örneğin; dil, din, ortak tarih gibi unsurların da nazara alınarak, Arap milliyetçiliğinin: “*Arapça konuşan insanları birbirine bağlayan dilsel, dinsel, tarihsel ve duygusal bağları aşan ve sınırları belli olan bir kara parçası üzerinde güçlü bir siyasal birlik kurma arzusu veya dile getirilmiş talebidir.*” şeklinde tanımlanması doğrudur⁵.

Arap dünyasında bir siyasi uyanış şeklinde milliyetçilik kavramının ilk defa ne zaman ortaya çıktığına dair fikir birliğine varılan mutlak bir tarih bulunmamaktadır. Fakat kökleri itibarıyla 19. yüzyılda belirdiği açıktır. George Antonius’a göre Arap milliyetçiliğinde Amerikan ve Fransız Protestan misyonerlerinin payı büyüktür. Sylvia G. Haim’e göre ise Vahhabilik, C. Ernest Daw ve Albert Hourani’ye göre de İslami çağdaşlaşmayı savunan Müslüman entelektüeller rol oynamıştır. Zeine N. Zeine ise temel noktanın Jön Türkler’in Türk milliyetçiliği ile ilgili siyasi anlayışları olduğunu belirtmiştir⁶.

Milliyetçilik konusunda ilk fikirler Suriye ve Mısır’da Müslüman olmayan yani gayrimüslim Araplar arasında çıkmıştır⁷. Ortadoğu’daki menfaatlerini Hristiyanlar üstünden sağlamaya çalışan Batılı güçlü devletler, 19. yüzyılın ilk başlangıcından itibaren misyonerlik girişimlerine ağırlık vermişlerdir. Bilhassa İngilizler tarafından desteklenen Amerikan Protestanları, Fransız Cizvitleri Arap bölgelerinde genellikle de Suriye ve Lübnan vilayetlerinde misyoner okulları açmışlardır. Rusların Kudüs’teki Rum Ortodoks Kilisesi ise

---

⁴ Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa*, (L. Yalçın Çev.), İstanbul: Literatür Yayınları, 2004, s.10.

⁵ a.g.e., s.10.

⁶ Seda Özalkan, “*Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği*”, İnsamer, Ocak 2018. Araştırma 56. s.2.

⁷ Mehmet Akif Kireççi, *Başlangıcından Günümüze Arap milliyetçiliği*, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 94-100.

yerel olarak Hristiyan halkı etkilemiştir. Yeni yetişen nesil, Arap geçmişinden ve kültürel mirasından bihaberdir. Açılan okullarda alınan eğitimin bir neticesi olarak da milliyetçilik fikrine yakın duran Hristiyan Arap gençler, milliyetçilik olgusunun bütün Araplar arasında benimsenmesinde önemli roller üstlenmişlerdir⁸.

Suriye'deki misyoner okulları ile okur-yazar sayısı artmış, aydın ve düşünürlerin gelişmesi sağlanmıştır. Suriye ve Mısır'da Arapça gazete ve dergiler çıkarılmaya başlanmıştır. Arap milliyetçiliğini benimseyen yazarlar ve düşünürler gazetelerle halkı etkilemeye başlamışlardır. Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesi de Arap milliyetçiliğinin yayılışında önemli bir husustur. Hristiyan Arapların tesiriyle Müslüman Arapların arasında giderek milli duyguların geliştiği, yayıldığı görülmektedir. Milliyetçi Hristiyan Araplar Avrupalı destekleyicilerine güvenerek bağımsızlık rüyası görmeye başlamışlardır. İdeallerini gerçekleştirmek amacıyla pek çok dernek ve topluluklar kurmuşlardır⁹.

Mehmet Ali Paşa'dan sonra 1832'de yerine geçen İbrahim Paşa (1789-1848) döneminde Suriye ve Lübnan'a doğru gelen nüfusun artmasına paralel olarak Avrupa ülkelerinden gelenler tarafından açılan okullar da artmıştır. Osmanlı Devleti ile bir türlü iyi bir ilişki kuramayan İbrahim Paşa'nın, hayallerindeki yayılma politikasına yardımcı olacak ve bilhassa İngiltere'nin sevgisini kazanmak için işgal ettiği yerlerdeki Müslüman olmayanlara, Müslümanlarla aynı hak ve hukuka kavuşturması, üstelik bazı konularda onları daha da ayrıcalıklı bir duruma getirmesi Mısır, Lübnan ve Suriye'de Arap milliyetçiliğinin de bir kez daha canlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Dini ve kültürel bakımdan

---

⁸ a.g.e., s. 69-72.

⁹ H. Bayram Soy, "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar", *Bilig*, Yaz 2014, Sayı 30, s. 175-180.

Avrupalıların Filistin'e yerleştirilmelerine olumlu bakan İbrahim Paşa, 1838 yılında Kudüs'te ilk İngiliz konsoloslğunun açılmasını onaylamış, bölgede bazı yerlerde konsoloslukların kurulmasını da desteklemiştir. Aynı zamanda dinî cemaatlerin ve misyonerlik faaliyetlerin de kurumlaşması olumlu karşılanmıştır. Dolayısıyla ortamın serbestleşmesi 1839'da Kudüs'te bir Protestan piskoposluğunun açılmasına neden olmuştur. İngiltere ve Prusya'nın yardımlarıyla bir Protestan kilisesi yapılmaya başlanmıştır. İlgili dönemde en önde Fransa olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinden Katolik Hıristiyanların Suriye, Lübnan ve Mısır'a göçleri daha da kalabalıklaşarak sürmüştür¹⁰.

1908'den evvel erken Arap milliyetçiliğinin ilk olarak Müslüman modernist kesimlerce uyandırıldığı yönünde bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu açıklama hem oldukça değerli hem de Arap milliyetçiliğinin bir tarafıyla yani Batılı devletlerle etkileşimlerinde kendi fikirlerindeki kültürel krizle kendi kendine sınır getirmektedir. Suriyeli Müslüman Araplar, eğitim reformu kapsamında İslam dili olan Arapçanın kullanımına devam edilmesini istemişlerdir. Fakat Sultan II. Abdülhamit yapılacak eğitim reformunda devletin dili Osmanlı Türkçesi'nin kullanımına devam edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir¹¹.

Yemen vilayeti Osmanlı Devleti'ni en fazla uğraştıran bölge olmuştur. Buranın hâkimi Zeydiler, Osmanlı himayesini her zaman reddetmişlerdir. II. Meşrutiyet'in ilanının akabinde bu duruma çözüm bulmak amacıyla karşılıklı görüşmelere girişilmiştir. İmam Yahya ve Osmanlı hükümeti arasında Aziz Ali ve İzzet Arnavudi'nin vasıtasıyla Yemen sorununa çözüm arayışları başlamıştır. Seçimlerin bitiminden sonra yeni kurulan meclis Yemen Islahatı konusunda bir komisyon oluşturmuştur. 7 Ağustos'ta ilgili komisyon

---

¹⁰ Muammer Sarıkaya, "20. Yüzyılın İlk Yarısında Lübnan'da Arap Milliyetçiliğinin Edebiyatçı ve Çevirmen Önderlerinden Birisi: Fliks Fâris", *Bilimname*, Sayı:38,125-169, 2019, s.134.

¹¹ Mahmud Haddad, "*Arap Milliyetçiliğinin Doğuşunu Yeniden Düşünmek*", (çev.: Selda Güner), No: 30, 2010, s. 28.

meclise bir program sunmuştur. Programın değerlendirilmesi amacıyla yeni bir komisyon daha kurulmuştur. Komisyon daha değerlendirmelerini bitirmeden, Yemen bölgesinde bir isyan baş göstermiştir. Dönemin Dâhiliye Nazırı olan Talat Paşa olayın üzerine katı önlemlerle müdahale edilmesi gerektiğine karar vermiş ve bu doğrultuda bir tutum izlemiştir. Bu sırada Asir'den İmam İdrisi, İmam Yahya ile anlaşarak Türk kuvvetlerini hezimeteye uğratmıştır. Olayın bu duruma gelmesi İstanbul gazetelerinde yayınlanmış ve ciddi düşmanlıkları da ortaya çıkarmıştır. Bilhassa Tanin ve İkdam yayınlarıyla konuyu devamlı irdelenmiş ve Yemen'de çıkan olaylara neden olanlara ağır bir şekilde saldırmıştır. Gazetelerin düşmanlık dolu yazıları İstanbul'da hayatlarını sürdüren Arapları da galeyana getirmiştir. Böylece halk ciddi boyutlarda gösteri yapmaya başlamıştır. Aynı olayın Arap basınına yansımaları ise bir Türk-Arap meselesi olarak değerlendirilmiş ve yeni bir anlaşmazlığın kapıları aralanmıştır¹². II. Abdülhamid'in 1909 yılında indirilmesinin akabinde Arap milliyetçiliği oldukça süratli ve etkili bir ilerleme kat etmiştir. 1908- 1918 dönemi arasında Araplar Osmanlı Devleti'ne devamlı reform isteklerini iletmışlerdir. Talep ettikleri reformların ana amacı Osmanlı sınırları içinde kendi vilayetlerine özerklik verilmesidir. İttihatçıların söz konusu isteklere olan cevapları ise olumlu yönde olmamıştır. Fakat bu durum Arapların bağımsızlık arzusunu daha da güçlendirmiştir¹³.

Arap topluluklarının ortak dil, tarih, coğrafya ve etnik esaslara dayanan ayrı bir millet oluşturmaları ve bu milletin de politik, kanuni bağımsızlığını elde ederek kendi kendini idare etmesi anlamına gelen Arap milliyetçiliği, Osmanlı Devleti'nin yok oluşundan sonra başta İngiliz ve Fransızlar olmak üzere Batılı ülkelere karşı verilen bağımsızlık

---

¹² Gülşen Özbek, Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu: İttihat Ve Terakki Döneminde Türk-Arap İlişkileri (1908-1916), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2010, s.43.

¹³Maurice Harari, Government and the Politics of the Middle East, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1962, s.106.

savaşıyla ortaya çıkmıştır. Fakat, şunun altını çizmekte de yarar bulunmaktadır ki Arap milliyetçiliğinin köklenmesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişim göstermiş, Osmanlı Devleti yıkıldığında ise ciddi bir aşamayı kat etmiştir. Arap milliyetçiliği tarihçilerinin, bu döneme bakışı “milliyetçilik öncesi” dönem şeklindedir. Bu anlamda “Arabizm” veya “Arapçılık” tabirini kullanmışlardır¹⁴.

Kültürel anlamda bir hareketliliğin yanında siyasi bir hareket olarak da oluşumu ve genişlemesi incelendiğinde Arap milliyetçiliğinin II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinin akabinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu aşamada İttihat ve Terakkiyle Arapların diyalogları oldukça problemlidir. Bununla birlikte Arap milliyetçilerinin resmî ya da gizli bir şekilde örgütlenmeleri de yayılmış ve dolaylı olarak sorun siyasal bir görünüm almıştır. Yine aynı dönemde kimi Arap çevreleri de Osmanlı Devleti’ne karşı gelmek istememiş, bağılıklarını devam ettirmiştir. Bunlar devlete zarar verecek her çeşit eylemden uzak durmuşlardır. Arap cemiyetlerince yapılan muhtariyet isteklerine de tepki gösterilmiştir¹⁵.

Ayrılıkçı hareketler kapsamında bağımsızlık amaçlarına ulaşabilmek için faaliyetlerinden hız kesmeyen Arapların faaliyetleri ilgili dönemde Cemal Paşa tarafından öğrenilmiştir. Paşanın her türlü uzlaşmacı tavrı ise istenilen sonucu vermemiştir. Bu bağlamda Suriye, Lübnan, Arabistan ve Mısır’daki milliyetçi Arap önderlerin ihtilalci düşüncelerini yaymaya yönelik yaklaşımları Cemal Paşa’ya iletilmiştir. Milliyetçi Arapların genel olarak o dönemde yaydıkları fikirlerden birisi de “şayet devlet savaşa girerse yıkılacağı” yönündedir. Arapların hezimet karşısında hazırlıklı olmasının gerekliliği

---

¹⁴ Ş. Tufan Buzpınar, “Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti’nde Gelişim Süreci”, Osmanlı Ansk., 2, 2000, s. 168-177.

¹⁵ Hadiye Yılmaz Odabaşı, Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922): Türk Millî Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 2018, s.179.

vurgulanmıştır. Mısır'da bulunan ayrılıkçı cemiyetler, yayınlarla halkı isyana teşvik etmiştir. Suriye'ye gönderilen kişiler aracılığıyla galeyana çıkartılmaya çalışılmıştır. Lübnan içinde Fransızların destekleyicileri çoğalmıştır. Böylesi bir ortamda Şerif Hüseyin'in ayaklanma olasılığı da artmıştır. Askeri gücün önemli bir bölümü Çanakkale Cephesine yollanmıştır. Bölgede çıkacak bir isyanın ise ciddi neticeler doğurabileceği endişesi ortaya çıkmıştır. Bu esnada Cemal Paşa da Arap milliyetçilerine karşı katı bir tutumla çeşitli önlemler almıştır. Bunun en önemli nedenleri ise Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal tarafından Suriye ve İstanbul'a yaptıkları ziyaretlerdir. Bu kişinin Suriye'de yaşayan insanları isyan konusunda devamlı kışkırttığı tespit edilmiştir. Bu olaylarda rol oynayan kişiler cezalandırılmıştır¹⁶.

Havra-Doğu Ürdün tarafında, 1910 ve 1911 yıllarında aralıksız patlak veren ayaklanmalar yaşanmıştır. Dürziler, uzun süredir Havran dağlarında bağımsızlığın keyfini sürmüşlerdir. Dürziler, 1910 yılının yaz mevsiminde meskûn alanlara akınlar yapmış, İstanbul ise ayaklanmaları bastırabilmek için gayret sarf etmiştir. İsyanın en önemli nedeni geçiş yollarını ve hacca gidenleri koruma karşılığında alınan geleneksel paraların Bedevilere ödenmemesidir. Bedeviler, bölgenin ulaşımını daha kolay bir hale getiren ve kendilerine ödenen paraların kesilmesine sebep olan Hicaz demiryolundaki bir istasyonu yıkıp dağıtmışlardır. Fakat çok daha ciddi bir konu ise demiryolu merkezi yönetimin ilgili bölgede bir sembol olmasıdır. Nihayetinde isyancılar cezalara çarptırılmıştır. 1911 yılında ise pek çok Dürzi önderinin idamına karar verilmiştir¹⁷. Muhammed Kürd Ali'ye göre Sami Paşa'nın isyana müdahalesi farklı olmuştur. Sami Paşa rüşvet almış ve bazı Dürzileri hak etmedikleri halde cezalandırmıştır. Üst tabakadan bir takım suçluları ise tam aksine cezadan

---

¹⁶ Seydi Vakkas Toprak, Cemal Paşa'nın Emriyle Aliye Sıkıyönetim Mahkemesince İdam Edilen Arap İleri Gelenlerinin Arap Ayrılıkçı Hareketlerine Etkisi , *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi The Journal of International Social Sciences* Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 297-310, Elazığ,2017. s. 301.

¹⁷ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908- 1918)*. (Çev. T. Yöney). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 122.

muaf tutmuştur. Muhammed Kürd Ali'nin hatıralarında Sami Paşa'nın yaptığı yolsuzlukları gazetede yayımlamamasının nedeni olarak da kendisinin Arap asıllı olması gösterilmiştir¹⁸.

19. yüzyılda Arap milliyetçiliği genel olarak kültürel boyutta kalmıştır. Bunun siyasi bir hareket olması ise 20. yüzyılın ilk çeyreğine rastlamaktadır. Batı temelli fikirleri Osmanlı'ya sokan Jön Türkler'in ideolojileri ve izledikleri siyaset Arapların yabancılaşmasını sağlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce izlenen milliyetçi politikalarla birleşip Türk milliyetçiliğine karşı Arap milliyetçiliği tetiklenmiştir. 1914-1916 yılları arasında, esasında Araplar topluluklarının Osmanlı Devleti'ne güvenlerinin hiç kalmadığını söylemek mümkündür. Bir benzetme yapma gerekirse Osmanlı çatısı altında Türk-Arap ilişkilerinde adeta “uzatmalar oynanmaktadır”¹⁹.

Arap milliyetçiliği olgusu, Şerif Hüseyin olayında yaşananlarla, Arapların Batı tarafından aldatılmalarıyla anti-emperyalist boyuta ulaşmıştır. 1916 yılında ortaya çıkan ‘Büyük Arap İsyanı’ adıyla bilinen isyan, Arap milliyetçiliği konusunda tarihte göze çarpan ilk somut ayrılıkçı hareket olarak bilinmektedir. İsyanın nedenine bakıldığında ilgili dönemde Abdülhamit rejiminin kaldırılarak gücü eline alan Jön Türklerin Türk milliyetçi anlayışlarıyla İslam'ın ve hilafetin tehlikeye girmesi gösterilebilir. Fakat isyanı halk desteklememiştir aksine Türk tarafı kendine destek bulmuştur. Osmanlı zamanında Müslüman olmayanlara verilen bazı haklar, ucuz Avrupa mallarının girişinin serbest olması ve Orta Doğu'da yaşanan ekonomik istikrarsızlık Arap milliyetçiliğinin yükselmesinde rol oynayan etkenlerdendir. Fakat Arap milliyetçilik hareketleri ve düşüncesi bütün Arap bölgesinin her noktasında aynı etkide olmamıştır. Mesela Suriye ve Lübnan bölgelerinde bu

---

¹⁸ Muhammed Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, Çev.: İ. Tüfekçi, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, s.99.

¹⁹ Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007, s.18.

faaliyetler Arap Rönesans'ı şeklinde isimlendirilmiş, Arabistan'daki Vahhabi isyanları daha çok dini ve siyasi güç karşıtı faaliyetler olarak tarihteki yerini almıştır. Mısır bağlamında ise İslam modernizmi ve Mısır milliyetçiliği olarak farklı bir yaklaşım ortaya çıkmıştır²⁰.

16 Mayıs 1916 tarihine gelindiğinde son kez düzenlenen İngiliz-Fransız anlaşmasına (Sykes-Picot) göre, önceden Şerif Hüseyin'e bağımsız bir Arap devleti vaat edilmiştir. Fakat vaat edilen gibi olmamış, söz konusu topraklar Fransızların yönetimine bırakılmıştır. Anlaşma uyarınca Mezopotamya bir başka deyişle İran Körfezi'nin kuzeyinden Bağdat'ın kuzeyine kadar sınırları olan bölge İngiliz kontrolünde kalmıştır. Musul ise tampon bölge seçilmiştir. Şam, Hama, Humus ve Halep'in batısı ve Akdeniz sahili, yani Levanten sahili ve Kilikya ise Fransızların kontrolüne geçmiştir. Fransızların denetiminin olduğu yerde bir Arap devletinin kurulmasına karar verilmiş, Filistin uluslararası bir konumda ele alınmıştır. Buna göre Hayfa ve Akka limanları İngiltere'nin yönetimi altına bırakılacak, Rusya, Kerkük'ü bırakmak şartıyla Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon'u kendi sınırlarına katacaktır. Görüldüğü üzere Şerif Hüseyin'e verilen bağımsız Arap devleti sözü, sömürgeci devletlerin en son yaptıkları planlarda bulunmamaktadır²¹.

19. yüzyılda Batı etkisiyle dil ve tarih bilincinin harekete geçmesiyle birlikte zemini oluşturulan Arap milliyetçiliği, 20. yüzyılın başında bir tercih yapmak zorunda kalmıştır. Ortalama dört yüz yıllık bir süreç dâhilinde Osmanlı Devleti hükümrânlığı altında olan Araplar, Birinci Dünya Savaşı'nda Batıya güvenerek bağımsız bir devlet olabilme, en azından var olan sistem dâhilinde özerklik sağlama avantajı yakalamışlardır. İngiltere karşısında Osmanlı'nın şartları doğrultusunda kendi hükümrânlığının politik nüfuzunu

---

²⁰ Burak Aki, Milli Fikriyat, Osmanlı Devleti'nde Arap Ulusçuluğu, 2015, s.34.

²¹ Hadiye Yılmaz Odabaşı, Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922): Türk Millî Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (7), 173-209, 2018, s.183.

yitireceğini düşünen ve bazı Arap ileri gelenlerince ilgi de gören Mekke Şerifi Hüseyin 1916 senesinde Arap isyanının lideri olmuştur²². İsyân bittiğinde amaçlandığı şekilde Arap milliyetçilerinin bir çatı altında bağımsızlığını kazanması mümkün olmamıştır. Bölge içinde İngiliz ve Fransız egemenliğinde oluşturulan yapay inşalarla manda devletler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda ortak hedefler doğrultusunda bir Arap devletinin oluşumunu öngören Arap milliyetçiliği de artık başkalaşım geçirmiş ve bu fikrin yerini de devletler-üstü bir yapı düşüncesi almıştır. Bu düşünce çerçevesinde Arap devletleri Birleşmiş Milletler (BM) sistemini model almıştır. Entegrasyonel bir organizasyon olan Arap Birliği; Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Suudi Arabistan tarafından 1945 senesinde yapılandırılmıştır.

2. OSMANLI’NIN ORTADOĞU’YA GELİŞİ VE ARAP TOPRAKLARINDA OSMANLI YÖNETİMİ

1516 senesinde Yavuz Sultan Selim’in Merc-i Dâbık ve 1517’de Ridaniye zaferleriyle ilk olarak Suriye, akabinde Mısır Osmanlı topraklarına katılmıştır. Mekke ve Medine Emirleri Osmanlı Devleti’ne bağlıklarını duyurmuşlardır. Osmanlı hâkimiyeti de artık Arap bölgelerine yayılmıştır. Yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Trablusgarb ve Yemen vilayetleri de Osmanlı çatısı altına girmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti’nin güney hudutları da Basra Körfezi’nden Fas’a, Yemen ve Habeş’e değin ilerlemiştir. Bu noktada, yalnızca Osmanlı dönemine dayanarak “dört yüzyıldan beri” ifadesi de her ne kadar yanlış olmasa da eksik kalmaktadır²³.

Arap coğrafyasının Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyeti içine girmesinin ardından 16. yüzyıl ve devamında uzunca bir zaman Arap topluluklarının millet bilinci

---

²² Hasan Kayalı, *Jön Türkler Ve Araplar*, Çev. : T. Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.238.

²³ Mustafa Öztürk, *Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi*, 2010 s.326.

içinde olmadıkları görülmektedir. Bu durumun sebebi ise Arap milli düşüncesinin, İslamiyet ve Osmanlılık söylemlerinin gölgesinde kalmasıdır. Milliyetçilik bilincinin oluşumunda dil ve İslamiyet'in bütünleştirici tesirinin de önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. İlgili dönemde en fazla bilinen ideolojik söylemlerin milletten çok "ümmete" dair olduğu açıktır²⁴.

Mısır dışında kalan Arap ülkelerinde Osmanlı çatısı altında Osmanlılık fikri değişik şekillerde ortaya çıkmıştır. Lübnan'da temsil edilen milliyetçilikte Marunî burjuva ve Marunî din adamları rol oynamışlardır Beyrut'ta ise imparatorlukta iktisadi menfaatleri bulunan, Suriye'deki kalabalık Ortodoks Rumlar ile din bağları var olan bir Ortodoks Rum topluluğuyla birlikte Sünni Araplardan meydana gelen bir kesim Suriye vatanseverliğini de kapsayan bir çeşit Osmanlılık geliştirmişlerdir²⁵.

Osmanlılık karşıtlığı şeklinde ortaya çıkan ve Muhammed Abduh'un düşünsel liderliğinde büyüyen İslam modernizmi akımında ise esasta Batı medeniyetini olumsuz etkilemeyen tam tersine bunu isteyen yenilenmenin bir ögesi şeklinde değerlendiren entelektüel bir hareket mevcuttur. Modernistler İslam'ı arkaik köklerine döndürmektense, onu Avrupa ilmiyle zenginleştirerek çağdaş dünyada yaşatmayı istemişlerdir²⁶.

Arap dünyasının tarihine bakıldığında, ilgili yerin Osmanlı'nın egemenliğine geçmesinden itibaren yani 16. yüzyılın bitimine doğru yıllarca Araplar arasında millet temeline dayanan fikirlerin olmadığı görülmektedir. İlgili dönemde millet bilincinin, din ve

---

²⁴ C. Ernest Dawn, *The Origins of Arab Nationalism*, 1993, s.3.

²⁵ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.176.

²⁶ Bassam Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, Yöneliş, İstanbul, 1998, s.115-117.

Osmanlılık söylemleriyle baskılandığı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Araplarda ilgili dönemde revaçta olan görüş bir milletten çok “ümme” kültürünün meydana getirilmesidir²⁷.

19. yüzyıl milliyetçilik ideolojisinin yaşama yansıtılmasında ortaya çıkan problemler hem Avrupa’da hem de Osmanlı İmparatorluğunda önemli olmuştur. Fransız ihtilalinin arkasından tüm Avrupa’yı saran bu ideolojik akım, halkın dil, etnik öğeler kapsamında tanımlanmasına sebep olmuştur. Bu noktada Romantizm akımı milletleşmiş olan Batı Avrupa’da azınlık haklarının kültürel perspektiften sil baştan biçimlenip tanınmasını sağlamıştır. Bu durum Arap toplulukları gibi daha milletleşmemiş halkların milletleşme serüvenindeki savaşlarına da hız kazandırmıştır. Osmanlı Devleti de kendisini bu problemlerle ve mücadelenin şart olduğu sürecin merkezinde bulmuştur²⁸.

Kayalı’ya göre Arapçılıkta ilk aşama II. Meşrutiyet öncesidir. B evresi olarak adlandırılan aşamada ise II. Meşrutiyet dönemi içinde yeni ifade hürriyetleriyle ve siyaset icra edebilmenin ilk adımlarıyla dinamik bir hal almaya başlamıştır. Fakat bu dönem dâhilinde düzenli bir dışlayıcı ve ayrılıkçı Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmamış, Arapçılık C aşamasına geçememiştir²⁹. Hobsbawn’ın “A aşamasının politik hatta milli durumu yoktur” yargısını biraz ılımlı hale getirmek, aşamalar arası geçiş hududunun çok da keskin olmadığını açıklamak gerekir. Esasında Araplar arasında A ve B aşamasının genellikle birbirine karıştığını söylemek daha doğrudur. Arap bölgesine has reform talepleri, Araplara özerklik verilmesinin dile getirilmesi 19. yüzyılın ortalarına doğru söz konusu olmuştur.

---

²⁷ Serkan Yenal, Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu, Akademik Ortadoğu, (14), 201-212, 2018, s.206.

²⁸ Çağatay Okutan, Arap Milliyetçiliği, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:56, Sayı:2, 2001, s.161.

²⁹ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908- 1918)*. (Çev. T. Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.12.

İstikrarlı bir milliyetçilik yaratılamamışsa da bazı tarihsel avantajlar ayrılıkçılığın da artık ifşa edilmesine aracı olmuştur³⁰.

Arap milliyetçiliğinde ikinci aşama, Birinci Dünya Savaşı bitiminde Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı'nın Arap illerini paylaşmasıdır. Ayrıca dönem itibariyle Filistin'e de Avrupa kaynaklı Yahudi göçleri başlamıştır³¹. Bu evrede, Birinci Dünya Savaşı'ndan 1948 yılına değin yani İsrail devletinin kurulmasına kadarki dönem önemlidir. George Antonius ve T. E. Lawrence gibi önemli yazarların kaynakları incelendiğinde 1917 yılında Şerif Hüseyin liderliğindeki Osmanlı'ya karşı çıkarılan isyan Arap milliyetçiliğinin bir bakıma simgesi olarak değerlendirilmektedir. Fakat çıkan isyanlarda Arapların yanında olan İngiltere ve Fransa tarafından isyan sonrasında vaat edilen bağımsızlığın uygulanmasında izlenen yöntem Arap coğrafyasını kendi idaresi altına almak şeklinde olmuştur. İlgili dönemden itibaren Arap coğrafyasında mandacılık uygulamaya çalışan Batılı devletlerin sömürgesi altında hiçbir Arap halkı mutlu olmamış, devamlı isyanlar çıkararak direnmeye çalışmışlardır. Araplar Filistin topraklarının Yahudilere verilmesi konusunda da direniş içinde olmuşlardır. Arapların Filistin'den bir bakıma çıkarılması manasına gelen süreçte İngiltere'nin yardımlarıyla uygulamaya konulan bir projenin olduğu ve bugün itibariyle de yankılarının sürdüğünü söylemek mümkündür³².

II. Abdülhamit zamanında görülen sıkı denetim politikası, Türkçe yayınların Arap entelektüellerine ve doğal olarak toplumuna ulaşmasının önünü kesmiştir. Fakat sansür politikasından Arap aydınları İstanbul'dakiler kadar etkilenmemiştir. Bunun nedeni Arap

---

³⁰ Adil Baktaya, *Osmanlı Suriye'sinde Arapçılığın Doğuşu*, 1.Ed. Bengi Yayınları, İstanbul, 2009, s.5-6.

³¹ Mehmet Akif Kireççi, *Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği*, Grafiker Yay., Ankara, 2012, s. 94-100.

³² William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (İstanbul: Agora Kitaplığı) (M. Harmanacı, Çev), 2004, s.263.

vilayetlerinde kontrolün daha yetersiz kalması ve istenilen yayınların yabancı misyonlardan ve gruplardan temin edilebiliyor olmasıdır. Dolayısıyla Beyrut ve Şam'da yayını sansürlenmiş bir gazete veya risale, İngilizlerin hüküm sürdüğü Mısır'da kolaylıkla basılabilmiş ve bölgeye sokulup dağıtılabilmektedir. Netice itibarıyla basın ve yayına getirilen sansür uygulamasından ötürü II. Abdülhamid hükümetinin ve resmi Panislamizm ideolojisinin Arap entelektüellerle iletişim kuramayınca onların da alenen Batı etkisine uğradıklarını söylemek mümkündür³³.

Arap bölgesinde millet olmak için gereken en önemli unsurların yeterli derecede olmamasından dolayı, toplum için bir takım alternatif teklifler söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda toplum ya örgütlü bir şekilde devlet kurma düşüncesinden vazgeçecek veyahut devlet olma konusunda toplum hiçe sayılacaktır. Ortaya çıkan bu ikilem karşısında Arap Birliği fikri hayat bulmuştur. Arap Birliği düşüncesi Arapların dil, tarih ve ortak kültür öğelerine dayanmıştır. Arap birliğinin ortaya çıkmasında en önemli rol de tarih unsuruna aittir. Söz konusu yaklaşımda kültürel miras olgusunu vurgulamak gerekmektedir. Zira kültür kavramı rejimin meşru bir hale getirilmesi ve kimliğin tanımında oldukça önemlidir. Bu yüzden Arapların tarihlerine sıkı sıkıya bağ kurmaları şart olacaktır. Bunun nedeni millet olmanın anahtarının geçmiş ve bugün arasındaki bağın kurulması ve ortak bir gelecek emeli oluşturmasıdır. Tüm bu gelişmeler, İttihat ve Terakki'nin sert tutumuyla birleşince ve akabinde Osmanlı'nın yıkılışıyla bilhassa Balkanlar'da kurulan ulusal bir kimliğe sahip olan devletlerin mevcudiyeti, Arap milliyetçiliği için de adeta bir dayanak olmuştur³⁴.

---

³³İlber Ortaylı, *19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar. Osmanlı Araştırmaları IV*, 1984, s.111.

³⁴ Murat Rüzgar, *Ortadoğu ve Baas Partisi*, Birikim Dergisi, Sayı 22, 1991, s.18-21.

3. AVRUPALI BÜYÜK GÜÇLERİN ARAP TOPRAKLARINDAKİ FAALİYETLERİ

Suriye ve Irak bölgelerinde Avrupa'nın kültürel nüfuzu Fransız Cizvitler ve Amerikan Protestan misyonerler tarafından açılan okullarla, milliyetçilik ise Hristiyan Araplar aracılığıyla yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde sadece bir tohum olan Arap milliyetçiliği fikrinin Suriye'de kendine yer bulmasındaki en önemli sebep, Suriye Valisi İbrahim Paşa'nın misyoner okulların açılmasına izin vermesidir.

Birinci Dünya Savaşı sürerken Osmanlı'ya karşı olan ve Avrupalı devletlerle anlaşma yapan bazı Arap erkleri sömürgeciler karşısında giriştikleri mücadele içinde Türklerle de yolları devamlı kesişmiştir. Özgür bir Arap devleti için Avrupalı emperyalist güçlerin Suriye'yi parçalama planlarına karşı çıkan Arap milliyetçileri, Büyük Millet Meclisi (BMM) ile diyaloglarını kaybetmemiş, BMM de Arap milliyetçilerin gayretlerini yakından izleyerek destek vermiştir. Fakat Avrupa emperyalizmi karşısında bölgede verilen mücadeleler, ideolojik, politik, stratejik birçok paydaşlık ve ayrılıkları da barındırmaktadır. Nitekim aynı coğrafya içinde, aynı tarih içinde, aynı devletlere karşı mücadelede Türkler tam bağımsızlıklarını elde ederken Suriye'de manda yönetiminin kurulması, iki gücün de hem maddi hem de manevi bakımdan tarihsel birikimlerinin aynı olmaması veya nicelik ve nitelik anlamında farklılıkların bulunması yanında ideolojik ve siyasi ayrılıkların da olduğu aşikârdır³⁵.

Birinci Dünya Savaşı bitiminde Arapların yoğun olduğu bölgelerde Batılı güçlerin işgali Pan-Arap ideolojisini geliştirmiştir. Pan-Arap ideolojisinin önemli ismi Satı el-Husri'nin anlayışı daha ziyade laik bir milliyetçilik şeklinde yorumlanmıştır. Husri'ye

---

³⁵ Hadiye Yılmaz Odabaşı, Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922): Türk Millî Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 173-209, 2018, s.117.

göre Arap dili ve geçmişi Hazret-i Peygamber'den daha evvel de vardır. Arap Hristiyanlarını da içine alan düşünceye göre İslam ümmeti kavramının Arap ümmeti olarak değişmesi gerekir. Zira Batı'nın istediği ayrışmanın meydana getireceği milliyetçilik tanımının İslam sınırları içinde olması mümkün değildir. İslam'ın en önemli özelliklerinden birisi birleştirici olmasıdır. Bu sebeple temelde altı çizilen ayrılıkçı bir ideoloji olan ulusçuluk üzerinedir. Batı karşısında İslam toplumunun olumsuz durumunun nedeni Osmanlıdır; çünkü Osmanlılar (esasinda Türkler) "İslam için zarar verici faaliyetlere girişmişlerdir" diyen Araplar, milliyete de bir atıfta bulunmaktadır. Faysal zamanında Suriye ve Irak vilayetlerinde eğitim nazırlığı yapan Husri'nin fikirlerini uygulamaya dökmek amacıyla yaptığı şey bir bakıma tarih öğretimidir. Bu açıdan, dönemin jenerasyonuna bağlılık duygusunu aşılmalıdır. "Arap milletinin temeli tarihin derinliklerindedir" düşüncesinin öğrencilere aşılması ve/veya bu düşüncenin tekrar canlandırılması amacıyla da tarih bir vasıta olarak kullanılmıştır³⁶.

Arap milliyetçiliğinde Batıların "öteki" olduğu savı daha gerçekçi bir olgudur. Burada en önemli bulgulardan birisi Arap coğrafyasının sömürülmesidir. 20. yüzyıl başında petrol kaynağı Orta Doğu'da keşfedilmiştir. Avrupalı Batılılar, petrolü elde etmek amacıyla Osmanlı Devleti'ni bölmek istemişler, Araplara da milliyetçiliği böylece aşmışlardır. Arap bölgesi ilk olarak İngiltere ve Fransa'ya pay edilmiştir. "Manda" ve "vesayet" sistemleriyle Avrupalı devletlerin resmi sömürgesi haline gelmişlerdir. Hatta sömürü her ne kadar nitelik değiştirmiş olsa da bugün dahi sürmektedir. Avrupalılar Arap toplumlarını bölmüşlerdir. Bağımsızlık vaadi sözde kalmış ve Avrupalılar Arapları devletçiklere bölmüşlerdir. Arap halkı bir devletlerinin olduğunu zannederken esasında bölündüklerinin ve birbirlerinin düşman olduklarının farkında olmamışlardır. Bunu Arap milliyetçiliğinin en

---

³⁶ Seda Özalkan, "Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği", İnsamer, Ocak 2018, Araştırma 56, s.3-4.

önemli ideologlarından Husri de böylece kabul etmektedir. Avrupalılar manda ve vesayet sistemleriyle Arapların onurlarını zedelemişlerdir. Avrupalı devletler Orta Doğu devletlerini, vesayet rejimi altında kendilerini idare etme yeteneği olmayan halklar olarak lanse etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Arap bölgesindeki etkinliğinin bitmesiyle huzur ortamı da kalmamıştır. Son olarak Avrupalıların İsrail'i Orta Doğu'da, Arap denizinin ortasında bir ada olarak yerleştirmeleri de Batının Arap topraklarındaki faaliyetlerinden biridir. Bu durum da milliyetçiliği tırmandırmıştır³⁷.

4. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ'NİN KÖKENİ VE EVRİMİ

18. yüzyılın bitimine doğru oluşan Arabistan odaklı Vehhabilik faaliyetleri, birçok açıdan Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini hedef almıştır. Bu faaliyetler dini ve politik özellik taşıyan, Osmanlı Devleti'ne karşı ciddi bir tehdit olarak nitelendirilmiştir. Etnik zemini olmamakla birlikte değişik dinî-mezhebî yaklaşımlarla otoriteye ve Osmanlı hâkimiyetine karşı olan bu hareket, dinî-kabileci (Suud) milliyetçiliğin bir yansıması şeklinde gelişmiştir. Kerbelâ, Hicaz ve Ahsa'yı ele geçiren Vehhabilerin yayılma hareketi, Mısır-Suriye ve Anadolu kökenli hac faaliyetlerini aksatmış ve kimi zaman durdurmuştur. Bu gelişmeler Osmanlı yönetimi ve hilâfetinin bölgede itibarını kaybetmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan Vehhabiliğin güç kazanması, arı ve ilk İslâm'ı ön planda tutan Selefilik anlayışının da kuvvetlenmesi manasına gelmiştir. Vehhabilik ilk dönem Arap-İslâm tarihi ve medeniyetine vurgu yapan “Arap uyanışının” da lokomotif güçlerinden biri olmuştur³⁸.

---

³⁷ Halis Ayhan, Doğu ve Öteki Ekseninde Arap Milliyetçiliği, Vahada Bir Serap, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara I. Cilt, 2007, s.225

³⁸ Davut Hut, Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, I. Ortadoğu Özel Sayısı, 2016, s. 110-111.

Arap Birliği'nin kurulmasına dair izler milliyetçilik akımına yani 19. yüzyıla kadar gitmektedir. Fransız Devrimi ile ortaya çıkan yeni fikirler, Napolyon tarafından 1798-1801 yılları arasındaki Mısır işğali ve Osmanlı Devleti'nin Arap bölgesine girmesiyle başlamıştır. Akabinde Mısır'dan Fransız güçleri çekilmiştir. Fakat bu karşılık Mehmet Ali Paşa idaresinde girişilen reform hareketleri neticesinde Batılı düşüncelerin etkinliğini arttırdığı görülmektedir. Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında Fransızların çekilişinin akabinde Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a yönetici olarak getirilmesinin de önemli bir payı bulunmaktadır. Zamanla merkezi otoriteyi hiçe sayan Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim, Arap dilinin konuşulduğu yerlerde bir devlet kurma rüyasına kapılmışlardır. Onların bu rüyaları Arap milliyetçiliğinin de bir bakıma emekleme aşamasında olması ve İngiltere'nin karşıt düşüncelere sahip olması nedeniyle hayata geçirilememiştir. İngiliz sömürgesi Hindistan yolu üstünde bulunan Osmanlı Devleti'nin Arap bölgesine hâkim olması ilgili dönemin koşullarında devam ettirilmesi gereken bir yapı olarak görülmüştür³⁹. Dönem itibariyle bölgede yaşayanlar Arap kelimesinden ziyade Müslüman veya gayrimüslim şeklinde ifade edilmiştir. Bu evrede yalnızca çöllerde bulunan Bedeviler için Arap kelimesi kullanılmaktadır⁴⁰. Araplar etnik ve kültürel bakımdan Arap yarımadasında hayatlarını devam ettiren göçebe aşiretlere dayanır. Fakat Batıyla kurdukları ilişkilerin artması, misyoner okulları, Batılı eğitim alan öğrenciler nedeniyle milliyetçilik fikri de nüfusun fazla olduğu vilayetlerde yaygınlaşmaya başlamıştır.

İslam coğrafyası üstünde, milliyetçilik kavramının belirginleştirdiği bölücülüğün ve sömürgecilerin de faaliyetlerini kolaylaştırıcı rol, Sykes-Picot Antlaşması kapsamında, dar bölgeci zihniyetin de gelişmesi konusunda yer hazırlamıştır. Nitekim

---

³⁹ M.A.Aziz, *The Origins of Arab Nationalism*, Pakistan Horizon, 1956, s.29-30.

⁴⁰ Bernard Lewis, *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. (Çev. S. Kölay). Arkadaş, Ankara,2016, s.404.

Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde mandater devletler, Arap Ortadoğu'sunu bölüşen İngiltere ve Fransa, bölgede oluşturdukları yapıyla Arap kökenli halklar arasındaki ayrılıkları tırmandırmışlardır. Arap Ortadoğu'sunda çıkış noktası bulan bu milliyetçilik kavramı sayesinde, bölgede hüküm süren güçler bu konuda büyük başarı elde etmişlerdir. Fakat Mısır'da ilk olarak ortaya çıkan milliyetçilik, Nasır'ın Mısır'da, monarşiyi sonlandırmasıyla Arap bölgesinde ve bölge idarelerinde oldukça etkili olmuştur. Nasır milliyetçiliği, bölgeyi bölmekten ziyade, Batı emperyalizmine karşı bir olmayı amaçlamıştır. Sonuç itibariyle bunun mücadelesi daha Nasır'dan evvel İngiliz manda sisteminden kurtulma gayretleriyle başlamıştır⁴¹.

Milliyetçilik olgusunun ortaya çıkmasındaki yan faktörlere değinilecek olduğunda Şekip Arslan'ın bu konuda İslamiyet ve Arap dili arasındaki ilişkiyi vurguladığı görülmektedir. Arslan Arapçanın ve İslamiyet'in tarihi süreç dahilinde birbirlerini koruduklarını, bu araçla Arap milli kimliğinin de muhafazasının sağlandığını belirtmiştir⁴². Arap milliyetçiliğinin modern anlamda Pan-Arabizm şeklinde ideolojik bir çerçeveye oturtulmasındaki öncü isim eski Osmanlı bürokratlarından Satı el-Hüsri (1880-1968)'dir. Satı el-Hüsri, Arap dilini konuşan halkların siyasi bütünlüğünü amaçlamıştır. Bir başka anlatımla oluşturduğu birliğin zeminine Arap dilini koymuştur⁴³.

Osmanlı Devleti'nin Arap illeriyle alakalı Batılı devletler arasında yükselen ticari ilişkiler ve misyonerlik eğitim girişimleri neticesinde bölgede Arapçaya ve Arap tarihine dair bilinçlenme yükselmiştir. Böylece Arap milliyetçileri hiçbir devlete bağlı

---

⁴¹ Turgay Murat, Mısır'da Nasır Dönemi Arap Milliyetçiliğinin Bölge Yönetimlerine Etkisi, Türk Dünyası Araştırmaları Sayı: 200 Ekim, 2012, s. 57.

⁴² Mustafa Öztürk, Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi. History Studies (13094688), 2(3), 2010, s. 30.

⁴³ Adeed Dawisha, Arab Nationalism in the Twentieth Century, New Jersey: Princeton University Press, 2002, s. 2-4.

olmayan bir Arap krallığı düşünce kapılmışlardır. Arap milliyetçileri Osmanlı Devleti'ne başkaldırmış ve Birinci Dünya Savaşı bitiminde İngiliz ve Fransız sömürgeciliği altında kalmış, ancak büyük bir pişmanlık yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı bitiminde Batılı sömürgeci odaklar Arap topraklarından maliyeti nedeniyle yavaş yavaş çekilmişlerdir. Bunun sonucunda bağımsız Arap devletleri ortaya çıkmıştır. İlgili dönemde anlaşmazlıklar içinde olan Arap devletleri tek bir devletin kurulmasından ziyade entegrasyonel bir yapılanma içine girmeyi tercih etmişlerdir⁴⁴.

Arap kimliğinin coğrafi anlamda herhangi bir Arap ülkesine bağlı kalmadan sınırlarını aşması, milliyetçilik fikrinde önem taşıyan bir unsur olarak İslam kimliğinin de daha geniş bir coğrafyaya yayılması, diğer taraftan, bölgeye has kabile kimliklerinin de ülkelerini bazen kendi hudutları dahilinde bölmesi, kimi zaman da belirli birkaç bölgede aynı anda ortaya çıkması gibi sebeplerden dolayı, hiçbir Arap ülkesinde Batılı anlamda bir ulusal kimlikle coğrafyanın aynı anda örtüşebildiği bir 'ulus devlet'in gerçekleşmediği görülmektedir. En önemli faktör ise bölgedeki ülkelerde hudutların sadece Batılı güçlerin menfaatleri doğrultusunda keyfi bir şekilde çizilmesidir⁴⁵.

4.1. Arkaik Milliyetçilik

Hem teorik olarak hem de pratikteki siyasi gelişmelere bakıldığında milliyetçiliğin temel öge olarak mevcudiyetini sürdürdüğü 19. yüzyılın sonuna doğru, 20. yüzyılın ise ilk dönemlerinde "asabiyet" kavramını bir çeşit milliyetçilik şeklinde benimseme eğilimi olduğu görülmektedir. Bu noktada Alfred von Kremer ve Taher Khemiri

---

⁴⁴ Halil Uğur Ay, "Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği." *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi* 3.1, 2018, s. 32.

⁴⁵ Muharrem Hilmi Özev, *Arap Ülkelerinde Milliyetçi Düşüncenin Gelişimi ve 'Ulus-Devlet'*, *Cumhuriyet ve Demokrasi*, 2010, s.127.

gibi teorisyenler asabiyet kavramıyla milliyetçiliği özdeş değerlendirmişlerdir. Alfred von Kremer için asabiyet, milliyetçilik fikri (Nationalitätsidee) ve topluluk ruhudur. Taher Khemiri; pozitif asabiyet, milliyetçilik (Nationalismus) ve negatif kabile asabiyeti, şovenizm (Chauvinismus) kavramlarını kullanmıştır. Fakat Mehmet Akif Kayapınar asabiyet kavramıyla milliyetçiliği özdeşleştirmektense milliyetçiliğin bir takım tiplerinin asabiyetin yansıması olduğunu ileri sürmüştür⁴⁶.

Arapların Allah'ı tam anlamıyla bilmeme, Allah'a şek ve şüphe olmadan inanmama, hem kişisel hem de toplumsal yaşam bakımından bilgiden, düzenden, dirlik ve sükûndan uzak olarak, güçlüyü ve asil olarak görülenleri her zaman haklı bilme gibi itikadî ve ahlaki sorunlardan kaynaklanan haller yüzünden adaletten yoksun bir yaşam geçirerek Câhiliye devrini oluşturdukları belirtilmektedir. Bu nedenle ırkçılık ve asabiyet olgularının da temel unsurlarını meydana getiren Câhiliye kavramı, Kur'an'ın ırkçılığı ifadede kullandığı tamamlayıcı kavramlardandır. Dolayısıyla kendini ve kavmini egemen görme düşüncesine bağlı asabiyeti açıklayan "Hamîyyetü'l-Câhiliyye" tabiri "Câhiliye asabiyeti" şeklinde de belirtilmektedir⁴⁷. Tarih ırkçılığın yalnızca Araplara özel bir sorun olmadığını, zamanla "Şuubiyye" adıyla bilinen Arap olmayan halkların Araplardan üstün olduğunu iddia eden politik, düşünsel ve edebî hareketlere yönelmesiyle kanıtlamıştır⁴⁸.

Asabiyet ile ırkçılık ve milliyetçilik olguları arasında bir mana ilişkisi bulunmaktadır. ırkçılık; ırkına dair bağları çok güçlü olan, onu öteki ırklardan tam anlamıyla üstün görmek demektir. Bu his, kabileyi diğer kabilelerden avantajlı yani üstün ve farklı

---

⁴⁶ M. Akif Kayapınar, İbn Haldûn'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım. İslâm Araştırmaları Dergisi, (15), 2006, s.109-110.

⁴⁷ Mustafa Çağrı, Hamiyet, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (1997). s. 481.

⁴⁸ Necmettin Çalışkan, Mikro Milliyetçilik Özelinde Kur'an'a Göre ırkçılık. Electronic Turkish Studies, 12(27), 2017, s.397.

tutma şeklinde kabile asabiyetinde de mevcuttur. İki kavramın da ana noktası, nesep ve kan bağıdır. Asabiyet ırkçılığın ilk aşamasıdır ve onun bir türevidir. Fakat ırkçılıkta bir ırkın içinde olmak, olanları birleştirme, bütünleştirme mevzu bahisten kabilecilikte, aynı ırkın kişilerini ayırma, ayrıştırma, bölme, düşmanlık çıkarma durumu bulunmaktadır. Milliyetçiliğe gelindiğinde ise bir toplumda milli kültürün egemen olması için, özgürlük kazanmak için uygulanan kültürel ve siyasi eğilim anlaşılmaktadır. Milletler içinde pek çok kabile mevcuttur. Bu bağlamda milliyetin dairesi de bir hayli geniştir. Bu dairede yakın akrabalık ve çıkar ilişkisi olmasa da pek çok insan bir arada bulunabilir. Asabiyet ile bir mana ilişkisi olan kavramlar, küçükten büyüğe şöyle sıralanır: Asabiyet, ırkçılık, milliyetçilik. Asabiyette aynı soydan gelen kişilerin ayrışıp parçalanması söz konusuysen ötekilerde aynı soydan gelenlerin bütünleşmesi esastır⁴⁹.

Aile, klan, kasaba ve mezhep ilişkilerinin çok kuvvetli olması ve İslam sonrasında ümmet duygusunun mevcudiyeti sebebiyle Arap dünyasında milliyetçilik olgusunun net bir tanımlamasını yapmak güçleşmektedir. Bu açıdan ilk olarak “aynı soydan geldiğini bilmek” manasında biyolojik bakış açısı daha etkinken İslam dininin ortaya çıkışının ertesinde devletleşme evresine geçilerek “aynı soydan geldiğine inanma”nın temel alındığı ruhsal niteliğe doğru asabiyet yaklaşımında da değişim olmuştur. Bu farklılaşmanın arka planında iki neden mevcuttur. İlk olarak, devletleşme süreci dâhilinde göçebe yaşama dayanan Araplarda yerleşik hayata geçişi özendirerek sosyal tema yükselmiştir. İkincisi ise Arap yarımadasında siyasal birliğin sağlanmasında yürütülen erken dönem fetihleri neticesinde elde edilen topraklarda hayatlarını sürdüren diğer Araplarla da bir bağ kurulmaya başlanmıştır. Emevi iktidarının hâkim olduğu dönemde Arapların geniş bir bölgede diğer

---

⁴⁹ Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi, İstanbul, 2004, s.24.

devletlerle mücadeleleri Araplığı çok fazla değerli kılan kavmiyet şuuru oluşturulmak istenmiştir. Fakat Abbasi iktidarında temelleri atılan ılımlaştırma politikası ilerleyen tarihlerde bütün Müslümanların eşitliğine ve birliğine dayanan ümmetçi anlayışa doğru kaymıştır⁵⁰.

4.2. Modern Milliyetçilik

Araplarda milliyetçi düşüncelerin varlığı bütünüyle dış dünyada ortaya çıkan gelişmelerle ilintilidir. Şayet ‘modernite’den kaynaklanan zorluklar veya olanaklar olmasaydı bölgede fikri anlamda köklenecek ve politik düzeyde uygulanmış bir Arap milliyetçiliğinden bahsetmek mümkün olmayacaktı. Milletlerin oluşumuna esas teşkil eden unsurlardan dil ve din gibi kültürel etkenler, modern dönemin tesirlerinin ortaya çıkışından yüzyıllar evvel mevcuttu. Fakat modern manada bir “Arap Ulusu”ndan bahsedebilmek için Batılı erklerin Arap coğrafyasını fiili anlamda işgalinin başlaması gerekmiştir. Sanayileşme, Batılı düşünce akımlarının tesiri, misyonerlik faaliyetleri, feodaller ve ortaya çıkan yerli burjuva kesiminin Avrupalılarla süreç içinde gelişen menfaate dayanan bağlantıları, Batı’dan gelen değişim rüzgârlarına karşı gelenleri muhafaza telaşına düşenlerin veya Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Ashab-ı Kiram zamanındaki asr-ı saadetin tekrar yaşama geçirme gayretleri, bu yeni ortamda “İslam’ın Batı karşısında veya onunla yan yana yaşayabileceğini doğrulamaya çalışanların Batıdan gelen düşüncelerle İslami kaynaklardan “modern” bir sentez oluşumu gayretleri gibi hususların tamamı bu dönemde belirmiştir. Zira Özkırmımlı etnik veya milli grupların evvelden mevcut kültürel farklılıkların ürünü olmadığını, grup mensuplarının örgütsel etkinliklerinin neticesi olduğunu ileri sürmüştür⁵¹.

---

⁵⁰ Halil Uğur Ay, "Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği." *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi* 3.1 (2018): 32-49. s.35.

⁵¹ Umut Özkırmımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul, Sarmal Yay, 1999, s.17.

Bu bağlamda milliyetçilik kültürle siyaset arasındaki bağı bir neticesidir. Özkırmılı, milliyetçiliğin yalnızca kültür veya yalnızca siyasetle değil, her iki kavramla aynı anda alakalı olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda siyasetin kültürleşmesi ve kültürün siyasileşmesi manasına geldiğinin altını çizmiştir⁵². Yine Özkırmılı'nın ifadesine göre milliyetçilik toplumsal açıdan inşa edilmektedir ve bunun anlaşılmasında iki nokta önemlidir. İlk olarak, milletleri ve milliyetçiliği verili (granted/given) kabul etmektense, bunların bu zamanda doğal varlıklar şeklinde algılanmasına sebep olan tarihin ve toplumsal şartların ortaya koyulması gerekir. İkincisi ise, tartışmanın şart olduğudur. Tartışma milliyetleri ve milliyetçiliği bertaraf etmez. Bir şeyin, sadece toplumsal anlamda inşa edilmiş olmasından hareketle, bunun iradeyle bertaraf edilebileceği de unutulmamalıdır⁵³.

Milliyetçiliğin hangi tarihte ortaya çıktığı hususunda farklı düşünceler belirtilse de bugün itibariyle en fazla üzerinde fikir birliğine varılan konu, milletler ve milliyetçiliğin son birkaç asra ait olduğu fikridir. Buna göre milletler ve milliyetçilik kavramları kapitalizm, endüstrileşme, merkezî devletlerin oluşumu, şehirleşme, laiklik gibi çağdaş süreçlerle veya onların bir çıktısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu şartlar modern çağda meydana gelmiştir. Bir başka anlatımla, milletler sadece milliyetçilik çağında sosyolojik anlamda bir gereklilik durumuna gelmiştir⁵⁴.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde pek çok bölgede sisteme karşı olan toplumsal hareketler veya ulusal bağımsızlık hareketlerinin, var olan devlet yapılarını ele geçirerek tüm dünyayı bu açıdan değiştirecek çok daha eşitlikçi bir dünya rüyasını gerçekleştirme ve

---

⁵² Umut Özkırmılı, *Contemporary Debates on Nationalism: A Critical Engagement*, Palgrave Mcmillan, 2005, s.21.

⁵³ Umut Özkırmılı, *Contemporary Debates on Nationalism: A Critical Engagement*, Palgrave Mcmillan, 2005, s.194.

⁵⁴ Umut Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul, Sarmal Yay, 1999. s.98.

siyaseti bu bağlamda geliştirme çabası olmuştur. Bunun için ilk adım ise gücü elde etmektir. İkinci adım ise ülkeleri arzu edilen siyasi idealler paralelinde değiştirmektir. Bahsi geçen sistem karşıtlığı hareketlerinin öncüleri İkinci Dünya Savaşı akabinde pek çok ülkede iktidara gelebilmiştir. Ancak gücü ele geçirdikten sonra soyut projelerin pratiğe dökülemediği görülmüştür. Vurgulanan eşitlikçi politikaların uygulanması zaten sağlanamamışken üstüne otoriter ve totaliter devlet kurumlarının inşası demokratik talep ve katılımları da olanaksız kılmıştır⁵⁵.

Modern manada Arap milliyetçiliğini meydana getiren asabiyet; Batı dünyasının da tesiriyle karşılaşılan yeni düşüncelerin merkez (başkent) ve çevre (Arap vilayetleri) arasında devam ettirilen yerel güç paylaşımı ve hâkimiyet savaşını yönlendirmesiyle belirgin hale gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında yerel özerkliğin sağlanamayacağına anlaşılması ve İngiliz istihbaratının çalışmaları neticesinde bir grup yerel Arap liderlerce bağımsızlık mücadelesi evresine geçilmiştir. İki savaş arası döneme bakıldığında Osmanlı egemenliğinin bitmesiyle oluşan Batılı sömürgecilik girişimlerine karşı dil, tarih ve etnik aidiyetlerle birlikte dinin biçimlendirdiği şekilde bir asabiyete toplu bir şekilde iştirakin olduğu açıkça görülmektedir⁵⁶.

5. 19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA VE 20. YÜZYILIN İLK YILLARINDA ARAP SİYASAL BİLİNCİNİN UYANIŞI VE BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ

Arap milliyetçiliğinin incelenmesinde tarihsel süreç içinde üç dönemin önemine dikkat etmek gerekir. Bunlardan ilki milliyetçilik hareketinin birinci aşamasıdır ve Osmanlılar zamanında Avrupa'yla etkileşimden kaynaklanan kültürel dönemdir. İlgili

---

⁵⁵ İsmail Hira "Yeni Toplumsal Hareketler: Politik Öncelikten Kimlik Vurgusuna", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt XI, Sayı I: 143-156, 2016, s.145.

⁵⁶ Halil Uğur Ay "Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği." *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi* 3.1 , 32-49, 2018, s.35.

dönemde, Avrupa’da eğitim alan ya da Osmanlı’da açılan misyoner okullarında eğitim gören Hristiyan Araplar arasındaki kültürel bilinçlenme söz konusu olmuştur⁵⁷.

Avrupa’da eğitim alan Rifa’a Rafi Tahtavi, İ. Yazıcı, Necip Azuri, Mişel Eflak gibi aydınlar, 19. yüzyıl içinde Arap milliyetçiliğinin filizlenmesinde ve Batıdaki milliyetçi akımının Arap bölgesine de taşınmasında önemli rol oynamışlardır. Bu aydınların ortak noktası Hristiyan olmalarıdır. Böylece Arap milliyetçiliğinin doğuşunun Hristiyan Araplar öncülüğünde gerçekleştiği söylenebilir. 1850’li senelerden itibaren Batının tesirini hisseden Lübnan’daki Hristiyan Arapların öncülüğünü yaptıkları kültürel, toplumsal ve tarihi araştırmalar ile Arap milliyetçiliği akımı da belirgin bir hal almıştır. Adı geçen aydınların gayretleriyle Arap milliyetçiliği kuramsal bir temele oturtulmuştur. Çeşitli çalışmalar ve gelişmeler, siyasi bir uyanışı ortaya çıkarmıştır⁵⁸.

Arap milliyetçileri ilk olarak Osmanlı’dan kopmayı düşünmemiş veya en azından bunu bir hedef haline getirmemiştir. Fakat İmparatorluğun odağında uygulanmak istenen Türkçü siyaset anlayışından sonra Osmanlı’dan kopma düşüncesi de ağırlık kazanmıştır. İlk olarak yerel özellikler barındıran Arap milliyetçiliği, Osmanlı’nın yıkılmasından sonra Batı sömürgeciliğiyle uğraşmıştır. Bu noktada Arap milliyetçiliği birleşmeci özelliklerle kitlesel bir hale gelmeye başlamıştır. Bilhassa Nasırcı ve Baasçı süreç içinde Pan-Arabizm fikrinin zirve yaptığını söylemek mümkündür. Arap milliyetçileri çözüm anlamında demokratik vatandaşlıktan ziyade Arap toplumunun karma niteliklerinin altını çizmeyi tercih etmişlerdir. Arap milliyetçiliği adım adım Breuilly’nin ifade ettiği gibi üç fonksiyonu da yerine getirmiştir. İlk olarak, Osmanlı sonrasında Batı’ya karşı kitleleri bir

---

⁵⁷ Mehmet Akif Kireççi, *Başlangıcından Günümüze Arap milliyetçiliği*, Grafiker Yay, Ankara, 2012, s. 94-100.

⁵⁸ Halis Ayhan, *Doğuş ve Öteki Ekseninde Arap Milliyetçiliği, Vahada Bir Serap*, 38, 2007, s. 216.

araya getirmiştir. Canlanış, akabinde iktidara gelen yönetimlere de meşru bir alan sunmuştur. Fakat Arap milliyetçiliğinin söz konusu birleştirici niteliği, Arap dünyasının politik anlamda birleşmesini ise bir türlü sağlayamamıştır. Arap bölgesinin Fas'tan Irak'a, Yemen'e kadar bir hayli geniş bir coğrafyada bulunması, ilk anda İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Batılı erklerin menfaatleri doğrultusunda bölünmeleri gibi nedenler aynı dilin, aynı dinin bölgesinde çok sayıda devletin ortaya çıkmasına neden olmuştur⁵⁹.

Arap milliyetçiliğinde kültürel bir dönemin sonrasında gelen ikinci aşama; Birinci Dünya Savaşı ertesinde Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı'nın Arap illerini bölüşmesi ve Filistin'e Avrupa'dan Yahudileri yollamasıdır⁶⁰. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde tekrar Arap milliyetçiliği fikrinin canlandığı görülmektedir. Yaşanan savaşlar arasında verilen koşullu özgürlüklere ve mandater idareye, milliyetçiler tarafından olumlu bakılmamıştır. Tam bir bağımsızlık elde etmek için mücadeleler de tüm hızıyla sürmüştür. Bu süreç dâhilinde, mandacı devletler, bilhassa Fransa, işgal bölgesinde hâkimiyetini sağlamak amacıyla bölgeyi alabildiğine etnik ve dini sınırlara bölmeyi istemiştir. Böylece pek çok yapay devlet oluşturulmuştur. Mesela Suriye ilk olarak Lübnan'la ayrı birer devlet durumuna getirilmiş, arkasından günümüzdeki Suriye sınırları dahilinde dört ayrı özerk devlet oluşturmaya çalışılmıştır. Bunlar Şam, Halep, Alevi ve Dürzi illeridir. Kısa bir süre sonra Halep ve Şam'ın birleşmesi gündeme gelmiştir. Alevi ve Dürzi bölgeler ise 1936 senesinde aynı çatı altına girmişlerdir⁶¹.

1948'de İsrail'in kurulmasından sonra birleşen Araplar İsrail'e saldırmışlardır. Arap milliyetçiliğinin bilhassa da Pan-Arabizmin ciddi bir yol kat ettiği şeklinde yorumlansa

---

⁵⁹ Umut Özkırmımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul, Sarmal Yay, 1999, s.129.

⁶⁰ Mehmet Akif Kireççi, *Başlangıcından Günümüze Arap milliyetçiliği*, Grafiker Yay, Ankara, 2012, s. 94-100. s.148.

⁶¹ Moshe Maoz, *Esad –Şam'ın Sfenksi*, (H. Gündüz Çev.), İstanbul, Akademi Yayınları, 1991, s.37.

da bu bütünleşmenin arkasında esasında bireysel hedefler ve rekabet görülmektedir. Dolayısıyla Arap milliyetçiliği bu dönemde ideolojik bir görünüm vermemiştir. Keza Arap ordularının yetersizliği ve harpte orduların birbirlerine karşı güvensizlik içeren tutumları da buna işaret etmektedir. Netice itibariyle İsrail'in zaferiyle birlikte Arap milliyetçiliği de önemli bir darbe almıştır. Aynı zamanda gitgide köktenci bir eğilim içine giren Arap milliyetçiliği dalgası, süratle Arap coğrafyasında etkisini yükseltmeye başlamıştır. Milliyetçilik dalgasının bir tezahürü olarak Arap bölgelerinde askeri darbeler gerçekleşmeye başlamıştır. Mısır'da Nasır (1952), Suriye'de Baas Partisi (1963), Irak'ta Abdülkerim el-Kasım (1958) iktidarı ele geçirmiştir. Böylece Arap milliyetçiliği bir siyasal ideoloji olarak bölgede yerleşmeye başlamıştır⁶².

Arap milliyetçiliğinin üçüncü evresi ise İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından İsrail'in kuruluşudur. Aynı zamanda Arap kuvvetlerinin 1948 yılında İsrail'e mağlup olması, çok daha dinamik bir Arap milliyetçiliği sürecini başlatmıştır. 1950'li yıllardan sonra milliyetçilik hareketi daha fazla ideolojik bir boyut kazanmıştır. Çok daha geniş kalabalıklara ulaşan bir hareket olmuştur. Baas Partisi'nin Suriye ve Irak'ta gücü elde etmesiyle ilgili dönem için özel bir kişilik olan Cemal Abdunnâsır'ın tarihte yerini alması, Pan-Arap ideolojisinde harekete geçiş için önemli bir aracı olmuştur. Netice itibariyle Birleşik Arap Cumhuriyeti artık mevcuttur. Son adımda Cemal Abdunnâsır'ın 1952 yılında Mısır'daki hakimiyetini bitiren Hür Subaylar Hareketinin başarısızlığıyla Batılı odakların dayattıkları yarı manda rejimine karşı farklı ideolojik söylemler ve hareketler başlamıştır. İlgili dönemde Nâsır, Süveyş Kanalını millileştirme çabası içine girmiştir. Bu durum İsrail-Fransa ve İngiltere'nin tepkisine neden olmuş ve Sovyetler Birliği'ne doğru bir yakınlık ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Arap milliyetçiliği için bölgede adeta bir sembol olan Mısır

---

⁶² Serkan Yenal, *Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu*. Akademik Ortadoğu, (14), 201-212, 2013, s.209.

devlet başkanı Abdunnâsır iyiden iyiye yükselmiş, Pan-Arapçılıkla özdeşleştirilecek bir lider olmuştur. Cemal Abdunnâsır, zamanla sosyalist ideolojiye yakınlaşmış ve Arapçı ve milliyetçi bir lider anlamında oldukça önemli bir isim olmuştur⁶³.

İkinci Dünya Savaşı bittiğinde bağımsızlığını kazanan Arap ülkeleri, Arap Devletleri Birliği'ni kurmuşlardır. 1948'de İsrail'in bağımsızlığının ilanıyla Arap milliyetçiliğinde bir dönem noktasına gelinmiştir. Arap ülkeleri bakımından, İsrail'e karşı alınacak tavır, dış politikada belirleyici bir anlam ifade edecektir. Filistin davası ise içte yaşanan hareketliliğin bilhassa baskıcı metotlar için meşru bir zemin oluşturmuştur. Birleşmiş Milletlerin 1947 senesinde Paylaşma Planı'nı kabulüyle Yahudiler, bağımsızlık bakımından çok önemli bir adım atmış, ancak tüm Arap dünyasının tepkilerini çekmişlerdir. Arap birliği vakit kaybetmeden bir toplantı düzenlemiş ve Filistin'de gerilla savaşını başlatmak amacıyla gerekenlerin sağlanması kararını vermiştir. 14 Mayıs 1948'e gelindiğinde İsrail bağımsızlığını duyurmuş fakat bu durum Arap-İsrail savaşlarının da başlangıcı olmuştur. Gerilla savaşının istenileni veremeyeceğini idrak eden Arap devletleri, halkın tepkileri üzerine İsrail'le savaşmak mecburiyetinde kalmıştır⁶⁴.

Arap milliyetçiliğinin ihtişamlı bir şekilde yükselmesinin en önemli göstergesi şeklinde kabul edilen üç olay mevcuttur (Daviş, 2004: 143); İlki 1955 Bağdat Paktı, ikincisi 1956 Süveyş Kanalı Krizi ve son olarak 1958 Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Bunlar içinde Mısır'ı Arap dünyasında odak noktasına koyan olay Bağdat Paktı'nın kurulmasıdır. Bu Pakt, Sovyetler Birliği'nden gelecek tehlikelere karşı Batı tarafından oluşturmaya çalışılan bir ittifaktır. Buna Mısır da dahil edilmek istenmiştir. Amacın

---

⁶³ Mehmet Akif Kireççi, *Başlangıcından Günümüze Arap milliyetçiliği*, Grafiker Yay., Ankara, 2012, s. 94-100.

⁶⁴ Ömer Turan, *Tarihin Başladığı Nokta: Ortadoğu*, İstanbul: Yaydağ yayınları, 2002, s.103.

gerçekleşmesi adına Amerikan Dış İşleri Bakanı Nasır'a ziyarette bulunmuş, fakat Nasır ziyarete olumlu cevap vermemiştir. Bunun üzerine ABD Irak'a yönelmeyi seçmiştir. Irak'ta Batı taraflısı Nuri el-Said teklifi geri çevirmemiş ve Pakt, Türkiye, Irak, Pakistan ve Afganistan arasında imzalanmıştır.

1967'de İsrail ve Araplar arasında ortaya çıkan ve tarihte Altı Gün Savaşları olarak bilinen olay Arap milliyetçiliğinde ciddi bir dönüm noktası olmuştur. Nasır ilgili dönemde prestijini kaybetmiştir. Bunun en önemli nedeni ise Irak, Ürdün, Mısır ve Suriye'den oluşan Arap birliğinin İsrail'e yenilmesidir. Nasır'ın düşünceleri ile hayat bulan Arap koalisyonunun yaşama geçirilemeyeceği düşüncesi belirlemiştir. Bu savaş Suriye gibi ülkelerde milliyetçiliği daha fazla körüklemiştir. İsrail'e karşı bir intikam duygusu oluşmuştur. Araplar savaş ile İsrail'in bertarafının mümkün olmadığını anlamışlardır. Fakat Filistin'de yitirilen toprakların en azından geri alınabileceğine dair ümitler Orta Doğu'da ortaya çıkan bir takım köktenci grupların eylemlerine ve istikrarsız bir ortama neden olmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında Camp David görüşmeleri ve Arap milliyetçiliğine de değinmek gerekmektedir. İlgili dönemde yaşanan soğuk savaşta Rusya'ya karşı bölgeyi elinde tutmayı arzulayan ABD, 1948'den günümüze İsrail'in devletleşme adımlarıyla duruma her zaman müdahil olmuştur. Her ne kadar Arap milliyetçiliği hususunda bir başarı sağlanamasa da Mısır, bölge içinde lider pozisyonunda yer almıştır. 1979 senesinde Mısır ve İsrail Washington'da anlaşmaya varmışlardır. İlgili dönemde başkan olan Enver Sedat'a karşı diğer Arap ülkelerinden tepki gecikmemiştir. Politik ve iktisadi yaptırımlar ortaya çıkmıştır. Mısır Arap milliyetçiliği konusunda davaya ihanet eden taraf olarak

konumlandırılmıştır. Dolayısıyla Arapların kendi içindeki kırılğanlıkları da gün yüzüne çıkmıştır⁶⁵.

Kaos olarak değerlendirilen Arap-İsrail problemi 1967 Savaşıyla çok daha karmaşık bir durum almıştır. Savaşın başlamasından evvel İsrail'in hudutlarının belirlenmesi ve mülteciler problemi gibi çözüme ulaştırılabilecek problemler gündemdeyken, savaşın akabinde oluşan tabloda komşusu olan Arap bölgesini işgal etmiş bir İsrail profili görülmüştür. Tüm bunların yanı sıra gitgide çetrefilli bir hal alan problemlerin ortasına bir de işgal edilen toprakların geri verilmesi, Kudüs'ün konumu, Batı Şeria'nın durumu ve her gün biraz daha artan ve 1,5 milyona varan mülteci problemi baş göstermiştir⁶⁶.

1967 Arap-İsrail Savaşı pek çok konuda Orta Doğu için tam bir dönüm noktası olarak görülmektedir. 1967'de yaşanan yenilgi sadece yenilen Arap rejimlerinde değil tüm Arap ülkelerinde geniş ölçekte bir meşruiyet sorununun da başlangıcı olmuştur. Birleşik Arap ordularının (Mısır, Suriye, Ürdün) İsrail tarafından yenilmesi tüm İslam âlemini şok etmiştir. Orta Doğu bölgesinde Batı odaklı sömürgeci kuvvetlerin önemli derecede duruma dâhil olması ve akabinde Nasır'ın antiemperyalist restiyle özgüven kazanan Müslümanlar arasında bir kez daha yıkım başlamıştır. Gazze, Sina Yarımadası, Golan Tepeleri, Batı Şeria ve özellikle Kudüs'ün işgal edilmesiyle Arap devletleri de mecburen teslimiyetçi bir tavır almak zorunda kalmış, bu durum Müslümanlar arasında büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Arap milliyetçiliği konusunda altın çağ olan 1950 ve 1960'lı tarihlerden sonra pek çok Müslüman mağlubiyeti, siyasal üst tabakanın gayri-İslami tutumları ve milliyetçilik fikrinin Arap Orta Doğusu gibi zeminini İslamiyet'in meydana getirdiği bir bölgedeki geçersizliğe bağlamıştır. Mağlubiyet, Arap devletlerinin ve hâkim milliyetçilik söylemlerinin problemi

---

⁶⁵ Seydali Ekici, Muhammet Örtlek, *Arap Milliyetçiliği ve Ortadoğu*, Köprü, K15, 2015, s. 69.

⁶⁶ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yay.,İstanbul, 2008, s. 296.

çözebilme becerisinin sorgulanmasının da başlangıcı olmuştur. Halkı, Batıdan geldiğine inanılan milliyetçilik düşüncesi haricinde farklı ve yerli bir siyasi kimlik arayışına yöneltmiştir⁶⁷.

5.1. Selefi Araplar

19. yüzyıl içinde Osmanlı Devleti'nin denetiminde bulunan Arap Yarımadası'nda beliren Vehhabilik; tarihi yüklerin ağırlığını kabul etmeyen, İslam dininin arı ve bozulmamış köklerine dönüşünü savunan bir ideoloji olarak ifade edilmektedir. Bu hareket, iman edenleri İslam'ın ve Peygamberin döneminde bulunan ilkel saflığa çağırarak, Osmanlı idaresini yabancı ve işgalci bir erk olarak değerlendirmiştir. İlerleyen zamanlarda Arapların kendi kaderini kendilerinin belirlemesi ve özerklik olgularına erişebilmesinde model alınan bir rolü üstlenmiştir. Vehhabilik hareketine bağlı kimseler kendilerini tanımlarken bu anlayışı reddetmiş ve Vehhabiliği küçümseyici bir kavram olarak nitelendirmişlerdir. Vehhabilik yerine kendilerini “Ortodoks İslam'ın temsilcileri” olarak görmüşlerdir. Bu harekete inananların Vehhabiliği bir ekolden ziyade İslam'ın tam kendisi olarak tanımladıkları görülmektedir. Dolayısıyla Vehhabi din adamları tarafından yazılan eserlerde kendilerinin devamlı Vehhabi olarak değil de Selefi olarak tanımladıklarına rastlanmaktadır. Bu tip kalıplanmaya dair kabullenmeme, onların öğretilerini ve yöntemlerini geniş çaplı bir şekilde aktarılabilir hale getirmiştir⁶⁸. Bu bağlamda İslam'ın anlamlandırılabilmesi; mezhep sistemini kabul etmeyen ve dini, hurafelerden temizlemek amacıyla geleneği pasif duruma geçiren Selefi ıslah hareketleri, teolojik anlamda Vehhabilikle pek çok konuda benzer özelliklere sahiptir. Böylece Vehhabilik, entelektüel Selefilik yolunda dönüşüm geçirmeye başlamıştır⁶⁹.

2011 senesinden bu yana Arap dünyasının içinde bulunduğu devrimler süreci içinde Selefi hareketlerin konumları, yaşanan değişimler ve tecrübeler, Ortadoğu politikasını ve bölge içinde din ve siyaset bağlantısını anlamak isteyenler için değerli bilgiler sunmaktadır. Klasik Ehl-i Hadis - Hanbelilik - Vehhabilik zihniyet çizgisini sürdüren ve bir akım ya da

⁶⁷ İhsan Dağı, *Orta Doğu'da İslam ve Siyaset*, İstanbul, Boyut Yay., 2002. s.33-34

⁶⁸ Khaled Abou El Fadl, “Islam and the Theology of Power”. Middle East Report, (221), 2001, s.32.

⁶⁹ Yaşar Demir ve Kenan Şen, “Doğuş Dönemi İtibariyle Türk-Arap Milliyetçiliği: İşbirliğinden Çatışmaya”, Akademik Ortadoğu, Cilt:5, Sayı:2, 2011, s.25.

mezhep gibi değerlendirdiğinde 20. yüzyılda geçerli olduğu şekliyle Selefiyye olarak adlandırılan kesimin, 1990 sonrasında kendi içlerinde ciddi ayrılıklar yaşadıkları belirtilmektedir⁷⁰.

1900'lü senelerin ilk başlangıcından itibaren Mısır'da yapılan kimi dinî cemaatler kendilerini selefi şeklinde tanımlamışlardır. Günümüze değin mevcudiyetlerini sürdüren dinî yapılar üstünde de etkinlikleri görülmektedir. Bugünün anlayışıyla selefilik, Müslüman Kardeşler hareketi gibi düşünce ve faaliyetler açısından homojen bir yapı arz etmemektedir. Dolayısıyla bu kesimin kendi aralarında belli kıstaslara göre ayrılması da güçleşmektedir. Vurguladıkları inanç prensipleri ve benimsedikleri kültürel atmosfer önemli oranda aynıdır. Bununla birlikte toplumsal ve politik alana yönelik değerlendirmeleri de politika ve sosyal algıları bakımından onları üç ana gruba ayırmaktadır.

İlim ve daveti temel alan geleneksel selefilik: Bu nitelikleriyle ön plana çıkmaktadırlar. Kişileri kendi prensiplerine çağırır ve gelenlere dinî eğitim verirler. Tüm siyasal katılımlara karşıdırlar. Akaid ön plandadır, akaid temellerini de bidat ve hurafelerden temizleme gayreti içindedirler. Mutezile, Haricilik ve Şiilik gibi başka fırkaları doğru kabul etmezler. Hatta İslam toplumlarında sıkça görülen Eşarilik ve Maturidiliğe karşı da uzak durarak bilhassa tasavvufi akımları bütünüyle reddederler. Selefilikte söz konusu anlayış daha ziyade Suudi Arabistan'da yaygındır. Abdulaziz b. Baz ile Nasıruddin Elbanî gibi kişilerin görüşlerini ve fikirlerini yayma gayreti içindedirler.

Politikaya ve politika içinde yer alan partilere karşı sergiledikleri sert tutumlarıyla bilinen selefilik: "İdarecilere itaat" ilkesini kendilerine bir kural edinmiş olan bu selefiler, politik muhalefetin her çeşidine karşıdırlar. Siyasî parti vasıtalarıyla iktidara aday olan öteki İslamî hareketlere karşı da siyasî gücün yanında dururlar. Arap dünyasındaki rejimleri kafir olarak düşünen, onlara karşı şiddet konusunda çekinmeyen ve İslam âleminde ortaya çıkan pek çok eylemden de sorumlu olan grup veya gruplar bunlardır.

Islahatçı bir çizgide yürümeyi seçen selefilik: Bunlar toplumsal ve politik hususlarda daha yumuşak bir tavır sergiler. Bu grupta değerlendirilen selefiler, hem selefi inanç ve ilkelerinin yanında dururlar hem de yaşamın bütün alanlarında birebir yer almayı teşvik

---

⁷⁰ Mehmet Ali Büyükkara, *Arap Devrimleri Süreci Ve Selefiler*, Ortadoğu, Eylül-Ekim Cilt: 7 Sayı: 70, 2015, s.10

ederler. Sosyal ve politik değişimin tedrici ve barışçıl yapılması gereğini vurgularlar. Bu gruptaki selefler, Arap devrimlerinden evvel elverişli bir ortam bulamadıklarından aktif bir şekilde siyaset yapamamışlardır. Fakat devrimlerin akabinde öncelikle Mısır olmak üzere Tunus, Libya ve Yemen’de farklı partilerde siyasete iştirak etmişlerdir⁷¹.

Demokratik hakların talep edilmesiyle başlangıç yapan Arap devrimlerinin, cihadi Selefi ideolojinin hedeflerinin tersine gelişim gösterdiği, ancak geline bu son ayırmda, baskıcı rejimlerin geri dönüşü ve karmaşanın geniş bir alanı içine almasıyla terör ve aşırılığın tekrar güçlendiği görölmektedir. Öte yandan bu süreç, Suudi yörüngesindeki apolitik bir takım Selefi çevreleri de politize etmiştir. Bu hal, Selefilik’in sert ve köşeli düşüncelerinde bazı yumuşamaları kalıcı olarak beraberinde taşımıştır. Suudi rejimi ise rahatlıkla iletişim kurabildiği her türlü Selefi oluşumu kendi menfaatleri paralelinde yönlendirmeyi bir strateji olarak her daim denemektedir. Söz konusu gelişmeler bağlamında Selefilik, karakterine de uygun olarak kendi içinde ayrışmasını sürdürmektedir⁷².

5.2. Milliyetçi Araplar

Bazı Arap tarihçilerin görüşleri incelendiğinde milliyetçilik olarak düşünölen ve İslam’ın en sert yorumunu oluşturan ve Hanbeli mezhebi dâhilinde filizlenen Vehhabi hareketi, 1744’te Necd bölgesinde Muhammed b. Abdulvahhab liderliğinde ortaya çıkmıştır. Vehhabilik Selefilik’in bugünkü anlamında en sert halidir. Vehhabilik’in Suudi Arabistan yarımadasının tam ortasında bulunan ve yarımadanın büyük bir bölümünü kaplayan Necd çöllerinde filizlendiğini belirten İlyas Bozkurt, Vehhabilerin bu çöllerde yaşayan Necd bedevilerinin iptidaî, ilkel, vahşi karakter ve şahsiyetlerinin, iptidaî sosyal hayatlarının ve yaşayışlarının tarihî süreç içerisindeki birçok yansımasından son perde olduğunu ifade etmektedir⁷³.

Arapların bütünleşme hareketlerinin zemininde, Arap milliyetçiliği boyutunda yeşeren düşünsel birikimin yönlendirici etkisi mevcuttur. Bu açıdan Lübnanlı edebiyatçılar Corci Zeydan ve Emîr Şekîp Arslan, Osmanlı’dan sonra Arap birliği düşüncesinin yaşama

⁷¹ Ramazan Yıldırım, Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik, *Seta*, Sayı 73, Aralık, 2013

⁷² Mehmet Ali Büyükkara, Arap Devrimleri Süreci Ve Selefler, Ortadoğu, Eylül-Ekim Cilt: 7 Sayı: 70, 2015 s.3-4

⁷³ Murat Erkoç, *Osmanlı Devleti’nden Ayrılma Sürecinde Mısır’da Arap Milliyetçiliği* (Ed. Mehmet Biçici). İksad, Gaziantep, 2020, s.127-128.

geçirilmesinde oldukça yoğun gayretler sarf eden isimlerdir. 20. yüzyıldaki Pan-Arabizm fikrinin hayat bulmasını sağlayan, bu konuda önemli roller üstlenmiş isimlerden birisi Sâti' el-Husri'dir. Husri, laik Arap milliyetçiliği konusunda bir anlayışa sahiptir. Sâti' el-Husri İslam'da toplumsal birlik olgusunu açıklamak için başvurulan "ümme" kavramını açıklarken daha laik bir yaklaşım sergilemektedir. Husri Herder, Fichte gibi 19. yüzyıl Alman aydınlarından ilham almıştır. Bu yeni tanımlamada ümme olgusu; dil, tarih ve kültür korelasyonu içinde birbirine bağlanan topluluklar manasını taşır⁷⁴. Bahsi geçen isimlerin liderliğinde büyüyen Pan-Arabizm, 20. yüzyılın ilk yıllarında Arap dünyasını etkilemiştir.

Sati el-Husri Arap milliyetçiliği konusunda düşünsel anlamda en önemli kişidir. Tibi Husri'nin çalışmalarının önemini; "Modern Arap tarihi içinde ve ona eşlik eden politik fikirde önemli bir adımı yansıtması ve yazılarının da Orta Doğu'daki siyasal gelişmeler üzerinde yadsınamaz bir tesir oluşturduğunu" ifade etmiştir. Esasında Husri'nin fikirleri 1943 yılında Suriye'de yapılandırılan Baas partisinin ve Nasırcıların arkasında durdukları popülist Pan-Arap ideolojisinin de zeminini meydana getirmiştir. Bu açıdan Husri'nin savunmuş olduğu Arap kimliğinde bütün Arap dünyasının ortak bir düşünce üzerine bütünleşmesinde destek olduğu düşünülebilir. Arap dillini konuşan toplulukların ortak bir fikirde birleşmesinde ciddi katkılar yaptığı görülmektedir. Aynı zamanda Mişel Eflak ve Selahattin Bitar gibi tarihte kendine yer edinmiş isimler de Pan-Arap milliyetçiliğinin gelişiminde destekleyici gayretlerde bulunmuşlardır. Zaten bu iki isim Baas hareketinde en önde yer almışlardır⁷⁵

Hristiyan Arap aydını İbrahim el-Yaziji Arapları savunmada ayrılıkçı bir isim olarak dikkati çekmektedir. El-Yaziji, düşüncelerini çok daha ileri bir boyutta dile getirmiştir, Arapları "milletlerin en değerlisi" şeklinde sıfatlandırmıştır. Arapların önceki ihtişamlarına dönmelerinde önlerindeki en önemli engel olan Türklerin içlerinden kovulmaları gerektiğini ifade etmiştir. Osmanlı Devletine karşı Arapları, Arap milliyetçiliği namına isyana davet etmiştir⁷⁶.

---

⁷⁴ Kenan Şahin , Çağla Mavruk Cavlak, Başarısız Bir Pan- Milliyetçilik Girişimi: Birleşik Arap Cumhuriyeti, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (16), 2018, s.152-174.

⁷⁵ Ahmet Ateş, *Arap Milliyetçiliğinin Hür Subaylar Darbesi Ve Birleşik Arap Cumhuriyeti Üzerindeki Etkisi*, *International Social Sciences Studies Journal* Vol:5, Issue:30 pp.497-504 2019 / February / Şubat ISSN:2587-1587, 2019, s.498.

⁷⁶ Adid Davışa, *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa*, (L. Yalçın Çev.), İstanbul: Literatür Yayınları, 2004, s.43.

Arap milliyetçiliği konusunda en önemli isim Nasırdır. Bağdat Paktına karşı çıkmış ve Sovyetlerden aldığı donanımına güvenmiştir. Nasır, Üçüncü Dünyacılığın ilk akla gelen ismi olması sebebiyle Arap dünyasında etkili bir lider konumunda olmuştur. Sovyetler Birliğinden silah temin ederek Ortadoğu bölgesinde Batının silah tekeli de kırmıştır. Arapların Batı karşıtlığı genel olarak İsrail'e doğruyken, Nasır, 1956 da Süveyş Kanalı millileştirmiştir. Söz konusu girişim Arap dünyası içinde Batı emperyalizmine karşı Arap milliyetçiliğinin de bir zaferi olmuştur. Nasır, şüphe yok ki Arap dünyasının lideri olarak bilinmektedir⁷⁷. Birleşik Arap Cumhuriyetinin oluşturulmasında Nasır'ın taktik başarısı görülmektedir. Arap dünyasında Mısır'ın tek başına kalmış bir devlet olarak algılanmasını kırmış, liderlik pozisyonunu da sağlamıştır.

Arap dünyasının bir başka önemli ismi de Mişel Eflak'tır. Mişel Eflak (1912-1989), Suriyelidir, Hristiyan'dır. Fransa'da öğrenim görmüştür. Sorbonne Üniversitesi'nde tarih ve sanat tarihi eğitimi almıştır. Müslüman bir Suriye milliyetçisi olan Salah Bitar ile beraber başladıkları eğitimin ardından politikada da birlikte çalışmalar yapmışlardır. Ortadoğu için önemli bir dönüm noktası olacak olan Baas (diriliş) hareketini yine birlikte kurmuşlardır. 1943 senesinde kurulan Baas Partisi, Mısır'ın Nasır'ından sonraki en önemli ikinci milliyetçi çizgisini meydana getirmiştir. Bass, Suriye ve Irak'ta yani Ortadoğu'nun en önemli iki ülkesinde gücü ele geçirebilmiş bir partidir. Parti'nin amaçları "Birlik, bağımsızlık, Sosyalizm"dir. Eflak ve Bitar, 1932 senesinde eğitimlerini tamamlayınca Suriye'ye dönmüşlerdir. Eflak Fransa'ya gitmeden evvel de milliyetçi bir düşüncede olduğunu, fakat sosyalizmle de Fransa'da tanıştığını belirtmiştir⁷⁸.

Aydınlar, milliyetçi sosyalizm fikri içinde farklı bir düşünce hareketini şekillendirmişlerdir. Bu durum İslamiyet, Marksizm ve Arap Milliyetçiliğini bir parça kapsayan yeni bir ideolojinin de doğuşudur. Bu kişilerin önemli bir bölümü Avrupa'daki üniversitelerde eğitim almışlardır. Mesela Salama Musa, söz konusu farklı ideolojiyi iktisat, adalet, eğitim, siyaset, toplum ve reformlar üzerine yaptığı çalışmalarla desteklemiştir. Gınat, Musa'nın yaptığı çalışmalarda iki konuya yoğunlaşmaktadır. Bunlardan birincisi kapitalist sistemin kapsadığı sömürü sistemidir. İkincisi de Mısır'daki sınıfsal yapı anlamında dengesizliğin artmasıdır. Musa, ülkedeki dejenerasyonun analizini bu şekilde

⁷⁷ Sabit Duman, Ortadoğu Krizleri ve Türkiye, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü *Atatürk Yolu Dergisi* S 35-36, Mayıs-Kasım, 2005, s.319.

⁷⁸ Doğan Şentürk, *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası: Saddam'ın Baas'ı*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2003, s.48.

yapmıştır. Genç jenerasyona da bir hedef sunmuştur. Musa 1913 senesinde El-İştirakiyye isimli çalışmasında, Sosyalist Arap Milliyetçiliği ile Arapçaya odaklanmıştır. Söz konusu çalışmasında, Mısır halkının zayıf taraflarını belirtmiş, Batılı odakların bu bölgede hâkimiyet kurmasının sebebinin de bu zayıflıklar olduğunu ileri sürmüştür. Gınat'a göre Musa söz konusu sorunların giderilmesinde sosyalizmi bir alternatif olarak göstermiştir. Özetle Musa'ya göre Mısırlılar sosyalizm için gereken demokratik bilinci taşımalıdır ve ülkeyi idare eden seçkin kesim bu fikirsel anlayışı özümsemelidir. Musa'ya benzer şekilde Milliyetçi Arap sosyalizmi düşüncesinin arkasında duran daha başka entelektüeller de olmuştur. Al Mansuri, Izz-al-Din ve Nicola Haddad bu alanda gösterilebilecek kişilerdir. Sosyalizm haricinde İslam'la Arap Milliyetçiliği arasında bir bağ kuran isimler de vardır. Bu konuda verilebilecek isimler ise Saad Zaglul, İslam prensiplerinin topluma kılavuzluk etmesini desteklemiştir. Fakat bu durum milliyetçiliğin önüne geçmemelidir⁷⁹.

Söz konusu aydın düşünce adamlarının haricinde, Arap milliyetçiliği konusunda bir başka önemli isim de Antun Saadah, (1904-1949)'tır. Burada aykırı bir ses karşımıza çıkmaktadır. Bundan önce de sayılan bütün düşünürler için genel Arap milliyetçi düşüncesi (Pan-Milliyetçilik) mevcutken, Saadah, yerel (dar bölgeci) bir milliyetçilik yaklaşımını benimsemiştir. Bu milliyetçilik anlayışı Suriye'nin sömürge devletler tarafından bölünmesi sırasında doğmuştur. 1919 yılında babasıyla beraber yola çıkan Saadah, Kuzey ve Güney Amerika'yı dolaşmış ve sonrasında 1930 senesinde Suriye'ye dönmüştür. Saadah Suriye Sosyal Milliyetçi Parti'si kuran isimdir. Saadah'ın görüşleri incelendiğinde; “milliyetin, bir grup kişiyle bir toprak parçası arasındaki bir bakıma yapılan evliliğinin bir çıktısı” gibi değerlendirdiği görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı ertesinde parti programında yer alan fikir ise: Suriye'nin Suriyelilere ait olduğu ve Suriyelilerin de bir bütün olarak millet olduğudur. Suriye Sosyal Milliyet Hareketi feyzini Suriye milletinin becerisinden ve kültürel, siyasi ve milli tarihinden aldığını ifade etmiştir. Bunun da ötesinde Suriye'nin millî menfaatlerinin diğer çıkarlardan üstün olduğunu da belirtmiştir⁸⁰.

---

⁷⁹ Ahmet Ateş, Arap Milliyetçiliğinin Hür Subaylar Darbesi Ve Birleşik Arap Cumhuriyeti Üzerindeki Etkisi, International Social Sciences Studies Journal Vol:5, Issue:30 pp.497-504 2019 / February / Şubat ISSN:2587-1587, 2019, s.499.

⁸⁰ Asaf Hüseyin, *İslam Dünyasına Siyasi Bakışlar*, İstanbul, İz Yayınları, 1991, s.59.

5.3. Jön Türkler ve Arap Bağımsızlık Girişimleri

Jön Türklerin başlangıç noktası olduğu Türk milliyetçiliği İttihat Terakki ismiyle gücünü duyurmuş ve Türk olmayan unsurlar karşısında şiddetin de görüldüğü bazı baskı politikaları uygulamaya başlamıştır. Araplar tarafından ilgili dönemde kurulan cemiyetlerin bir özgürlük idealinde olduklarını İttihat ve Terakki'nin anlaması geç olmamış ve söz konusu cemiyetlere karşı zorunlu önlemlerde bulunmuşlardır. Bu önlemler aynı zamanda bir husumeti de doğurduğu gibi Arapların Türk yöneticilere bakış açılarını da farklılaştırmıştır. Olumsuz bir bakış açısı benimsenince İttihat ve Terakki tarafından yapılan cihat çağrısı da istenilen neticeyi vermemiştir. Türklerin çokça zayıf olan bir orduya sahip olduğu, Mezopotamya ve Filistin'de yapılan çağrıyla askeri başarı için atağa geçemeyeceği söylenmiştir. Panturan hareketlerini de ortadan kaldırmanın en iyi yolunun Dicle ve Şeria nehirleri bölgesinde ordunun yaptığı gibi merkeze saldırarak Türkleri mağlubiyetten mağlubiyete uğratmak olduğuna kanaat getirilmiştir. Panislamizmin yıllardır abartıldığı⁸¹ ancak Panturan'ın da aynı şekilde bir tesirinin olacağına inanmamak gerektiği, düşük bir ihtimal olsa dahi bu hareketin de sükse yapabileceğine inanmadıkları, başladığı gibi hızlıca çökmesi için Türkiye'ye birkaç darbe vurmanın yeterli geleceği düşünülmektedir. Esasında Araplarca Türklere verileceği varsayılan bu destek Fransız askeri raporunda yer almaktadır.

Arapların İttihat ve Terakki ile olan ilk çatışmaları seçimlerle başlamıştır. Bir taraftan İttihat ve Terakki'nin kabul etmediği bazı kişiler seçimlerde aday gösterilirken, öte yandan 1861'de ayrıcalıklar elde eden Cebel-i Lübnan'ın imtiyazını koruma çabaları önemli bir sorun haline gelmiştir. Bunun nedeni ise Meşrutiyetin ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti içinde eşitliğin bir türlü sağlanamadığına dair İttihatçılar tarafından oluşturulan inançtır. Geçmişe dair ayrıcalıkların sürdürülmesini istememişlerdir. Cebel-i Lübnan idarecileri ise önceki ayrıcalıkların devam ettirilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla bu durum halkı ikiye bölmüştür. İlk grup eski konumlarının muhafazası için mücadele verirken, ikinci grup da seçime iştirak ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe koyulmasını istemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın olmasıyla tanınan Emir Şekip Arslan da ikinci grupta bulunmaktadır. Şekip Arslan hatıralarında Lübnan'ın Osmanlı meşrutiyet idaresine

---

⁸¹ Yaşar Demir ve Kenan Şen, "Doğuş Dönemi İtibariyle Türk-Arap Milliyetçiliği: İşbirliğinden Çatışmaya", Akademik Ortadoğu, Cilt:5, Sayı:2, 2011, s.114.

katılması ve İstanbul'da kendilerini temsilen mebuslar göndermesi hususundaki mücadeleleri aktarmıştır⁸².

Arapların İttihat ve Terakki Fırkasının üyelerini Selanikliler olarak ifade etmesi oldukça manidardır. İstanbul kullanılmamıştır, buradaki Selanik ifadesi Osmanlı'nın son zamanlarında artık idare merkezinin İstanbul olmasının bir simgeden ibaret olmasına dair inancın neticesidir. Tüm bu sebepler Arapların Selanikliler kelimesini kullanmış olacağını düşündürmektedir. Anlaşıyor ki Arap-Türk ayrılığı tam anlamıyla hissedilmeye de başlamıştır. Bu ayrılığı gösteren farklı kavramlar, açıklamalar ve terminolojiler ortaya çıkmıştır. Mesela Osmanlı Arap Kardeşliği Cemiyeti, semantik bir anlayışla konuya yaklaşıldığında, hemen anlaşılacağı üzere, burada bir ayrıma gitmiştir. Aslında bu durum Arapların kendilerini artık Osmanlı gibi görmediklerinin en anlaşılır tezahürüdür. Arapçılık olgusu meşru bir gerçeklik durumuna gelmiştir. Bu ayrımlar 1908 seçimlerinde de aleni bir şekilde görülmüştür. Devletin esas ögelerinden birisi olan Arapların belli bir kontenjan içinde Osmanlı Meclisi içinde temsilini kapsayan tartışmalar bile gündeme gelmiştir⁸³.

II. Abdülhamid döneminin bitimine gelindiğinde İkinci Jön Türk hareketinin ve düşüncesinin gelişim göstermesi Arap milliyetçi etkinliklerine de derinden tesir etmiştir. Şüphe yok ki ilgili dönemin düşünce alanındaki en etkili kişilerin de başında Necib Azuri gelir. Lübnanlı bir Maruni olan Azuri 1905 yılında güçlü devletlere yolladığı Manifestoda Dicle ve Fırat'tan Süveyş kanalına değin varan hayali Arap devletinin yaratılacağını belirtmiştir. Şu bir gerçektir ki II. Abdülhamid devletin tüm engelleyici girişimlerine karşılık Arap ayrılıkçılığının gelişimine mutlak bir önlem alamasa da belli bir düzeyde tutmayı başaramıştır. Fakat Osmanlı Devletinde Jön-Türk'lerin yaptıkları faaliyetlerin genişlemesi ile gelişen Arap milliyetçi hareketinin de yayılmasına mani olunamamıştır. Zaten İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Arap ayrılıkçıların pek çok farklı araç kullanarak güçlerini göstermeleri de bu durumu kanıtlar niteliktedir. Kuşkusuz konuyla alakalı arşiv verilerinin ilerleyen dönemlerde tasniflerle daha da artması ve dönem içinde Arap gazetelerinin derinlemesine araştırılması Arap ayrılıkçı hareketini daha da belli etmiştir.

---

⁸² Emir Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydın Anıları*, Çev.: H. Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2008, s.11.

⁸³ Yaşar Demir ve Kenan Şen, "Doğuş Dönemi İtibariyle Türk-Arap Milliyetçiliği: İşbirliğinden Çatışmaya", Akademik Ortadoğu, Cilt:5, Sayı:2, 2011, s.114.

Aslında bu tip araştırmalar bugünün Ortadoğu bölgesinin nasıl bu hale geldiğinin de bir kanıtıdır⁸⁴.

İngiliz diplomatlar ve ajanlarla iletişime geçen şerif Hüseyin ve çocukları, 10 Haziran 1916 yılında İttihat ve Terakki idaresinin merkeziyetçi ve modernist bir yapıya sahip olduğunu öne sürmüşler ve Büyük Arap isyanını da böylece başlatmışlardır. şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın isyandan bir gün evvel Cemal Paşa'ya ilettiği tehdit cümleleriyle yazılan bir notta, en başından beri ifade edilen Arap istekleri bir kez daha yinelenmiş ve ne İslam'la ne de Araplıkla alakası olmayan bir konu için kendilerini ortaya atmayacakları ve bundan sonra da "Arap Ümmeti" ve "Türk Ümmeti" arasında bir bağın olmayacağı bildirilmiştir. İngiliz güçleriyle beraber çalışarak Osmanlı askerlerini arkasından vuran isyancı Arapların bu tavrı, cephede olan ve kendilerini Araplar da dâhil tüm Müslüman kesimin bir koruyucusu olarak İngilizlere karşı mücadele eden subaylarca ihanet olarak görülmüştür⁸⁵.

6. 20. YÜZYIL BAşLARINDA ARAP ÜLKELERİNİN SİYASİ DURUMU

Bölgenin tarihsel anlamda arka planına bakıldığında bölge haricindeki kimi devletlerin uyguladıkları politikalarla bölgenin kaderinde belirleyici oldukları anlaşılmaktadır. Bilhassa önemli odaklar hemen hemen her dönemde Ortadoğu'yu kendi emellerine göre şekillendirmeye gayret etmişlerdir. 20. yüzyılın ilk dönemlerinde İngiliz ve Fransız emperyalizminin etkisindeki bölge, Soğuk Savaş döneminde ise Amerikan-Sovyet yarışına sahne olmuştur⁸⁶. Soğuk Savaş döneminde ise Amerikan-Sovyet yarışı yaşanmıştır. Soğuk Savaş'ın ardından da farklı güçlerin farklı hedef ve metotlarla bölgede kendi alanlarını kurma çabalarına rastlanmaktadır. Aynı zamanda Körfez Krizi'nin (1990-91) neticesinde bölgede Amerikan askerleri ve siyasi varlıkları daha net görünmeye başlamıştır. İlgili dönemde uluslararası sistem içinde "Yeni Dünya Düzeni"nden bahsedilirken bölge için

---

⁸⁴ Selçuk Günay, *II. Abdulhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri*, 1995
<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/64851/96.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
(9 Ekim 2021).

⁸⁵ Kemal Yakut, Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(62), 775-820, 2005, s.780.

⁸⁶ Bayram Sinkaya, *Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler Ve Dinamikler*, Orsam Kaynak No.1 Nisan, 2016, s.14.

de “Yeni Ortadoğu” söyleminin çıkmaya başladığı görülmektedir. ABD’nin asıl aktörü olduğu bölgesel problemlerin barışçı yollarla çözümünü, askeri harcamaların düşürülmesini, iktisadi ve toplumsal kalkınmayı, yerel iktisadi bütünleşmeyi öngören “Yeni Ortadoğu” vizyonunun iki ana dayanağı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Arap-İsrail barışının temini, ikincisi Basra Körfezi’nden petrol akışının güvenli geçişinin sağlanmasıdır. Bu paralelde ‘barış süreci’ ve ‘çifte çevreleme’ politikalarının öne çıktığı görülmektedir. Bu politika 1990’lı yıllara damgasını vurmuştur. Ancak 1990’ların bitimine gelindiğinde ise çifte çevreleme politikası artık gücünü yitirmeye başlamış ve Ortadoğu Barış Süreci de sekteye uğramıştır⁸⁷.

Suriye ile Mısır’ın arasında ortak bir yapı anlamına gelen Birleşik Arap Cumhuriyeti bu ülkelerin iktisadi, politik ve askerî şartlarına göre biçimlenmiştir. Fakat ilk olarak Suriye’de İkinci Dünya Savaşının akabinde hem sivil hem de askerî güçler arasındaki mücadele konusunda işbirliğini temel alan bir birlik hareketi içinde olmayı gerekli kılmıştır. Siyasal perspektiften değerlendirdiğinde 1946 senesinde Fransızların Suriye’den tam anlamıyla çıkmasıyla Şükrü el Kuvvetli gücü ele geçirmiş; fakat 1949’a gelindiğinde Albay Hüsnü Zaim darbesi gücün el değiştirmesine neden olmuştur. Göreve gelen Zaim de dört ay gibi kısa bir süre iktidarda kalabilmiştir. Bu sırada yeni bir darbe olmuştur. Albay Edip Şişekli 1954 senesine değin yönetimi elinde tutmayı başarmıştır. 1958 senesine kadar geçen süreç dâhilinde Suriye’de partiler arasında süren mücadele de etkisini giderek arttırmıştır⁸⁸.

Mısır, Suriye ve Irak arasında 1960’lı yılların başında denemeleri yapılan birleşme oluşumları, ilgili ülkelerdeki yerel idarecilerin iktidarı merkez (Mısır) lehine bırakmak istememesi, coğrafi anlamda dağınık yerleşim unsurları gibi sebeplerden ötürü başarısızlıkla neticelenmiştir. Dönem içinde Mısır, Arap milliyetçiliğinin simgesel de olsa sermayesine sahip olmuş ve bununla öteki Arap ülkeleri üstünde önemli bir etkileme gücünü barındırmıştır. Arap ülkeleri bu problemi aşmak amacıyla vatanseverlik adı altında bir ‘ülkesel ulus’ kimliğinin (Mısırlı, Iraklı, Libyalı, S. Arabistanlı vb.) oluşumuna çabalamıştır. Fakat iktisadi anlamda görece iyi halde bulunan Körfez ülkeleri haricinde, belli toprak parçasıyla kısıtlı kuvvetli bir kimlik yapılanması mümkün olmamıştır. Yaşanan hal, Arap ülkeleri adına çözümü olanaksız ve uzun vadeli bir kimlik bunalımını da gündeme

---

⁸⁷ a.g.e. s.14.

⁸⁸ Kenan Şahin , Çağla Mavruk Cavlak, Başarısız Bir Pan- Milliyetçilik Girişimi: Birleşik Arap Cumhuriyeti, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (16), 2018, s.165

getirmiştir. Hatta kimi yazarlar Ortadoğu bölgesel sistemini öteki bölgesel sistemlerden farklı kılan ana özelliğinin sınırları aşan ideolojilerin Avrupa sömürgesinden kalan hâkim devletler sistemine karşı çıkması olduğunu düşünmüşlerdir. Esasında söz konusu kimlik bunalımının modern dönemler boyunca Ortadoğu bölgesinde çatışma ve gerilimlerin de ana sebeplerinde birisini oluşturduğunu ve oluşturmayı da sürdürdüğünü söylemek mümkündür⁸⁹.

Osmanlı hâkimiyetinin bitmesiyle Irak bölgesinde Şiiiler ve Sünniler, kırsal ve kentsel nüfus ile Arap azınlıklar arasında mücadeleler ortaya çıkmıştır. Fakat söz konusu unsurların neredeyse hepsi İngiliz mandası karşısında ortak bir tavır almıştır. İngiltere 1920 yılında yaşanan isyanın bastırılması ve istikrarın sağlanması için 40 milyon sterlin ödemek zorunda kalmıştır. Bu olayların sonrasında İngiltere “manda” yönetimini devam ettiremeyeceğini idrak edince Haşimi’lerden olan eski Mekke şerifi Hüseyin’in oğlunu, Faysal’ı Kral yapmıştır. Faysal, Birinci Dünya Savaşı sürerken İngiltere’ye yoğun bir destekte bulunmuş, böylece kendisine 1922 yılında özerklik verilmiştir.

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgenin Osmanlı ile olan bağlarındaki en önemli kırılma noktası Arap milliyetçiliğinin tırmanışındır. Bu akım, Avrupalı devletlerin Suriye’ye girme politikasının iki önemli uygulama alanı olarak görülen misyonerlik girişimleri ve ekonomik projeler aracılığıyla ve doğal olarak iç politik ve iktisadi durumun sağladığı ortamla, 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru köklenip gelişmiştir. Arap milliyetçiliğinin politik bir hareket şeklinde ortaya çıkması ve yayılımı II. Meşrutiyet’in ilanından sonra belirginleşmiştir. Fakat kabileler arasında yaşanan düşmanlıklar, azınlık sorunları ve bilhassa Kürt sorunuyla toprak reformu gibi politik ve siyasi problemler ülkede çatışma ortamını tetikleyerek etkin bir hükümetin de kurulmasını önlemiştir. 1927 senesinde bölgede petrolün keşfi, ülkenin 1934 yılının sonuna doğru dünyanın petrol üreticisi olan ülkelerin arasına girmesiyle ve stratejik önemi nedeniyle Irak, Batılı ülkeler için büyük bir anlam ifade etmeye başlamıştır. İngiltere 1930’da bir başka anlatımla bağımsızlıktan evvel bir ittifak ile Irak’ın kendisine bağlanmasını sağlamıştır⁹⁰.

---

⁸⁹ Muharrem Hilmi Özev, Arap Ülkelerinde Milliyetçi Düşüncenin Gelişimi ve ‘Ulus-Devlet’. Cumhuriyet Ve Demokrasi, 100, 2010 s.104.

⁹⁰ Tasam (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (2016) https://tasam.org/tr-TR/Icerik/240/ortadoguda_dirilis_arap_milliyetciligi (Erişim Tarihi 5 Ekim 2021).

Arap milliyetçiliğinin en önemli savunucusu olan ve Ortadoğu'nun hâkimi olma emeliyle başkan olan Saddam, Arap dilinde 'karşı koyan' manasındaki ismine yaraşır bir şekilde Kudüs'ü Haçlılardan kurtaran Selahaddin Eyyubi'yi kendisine örnek almıştır. Her ne kadar savaşmadan teslim olmayacağını belirtse de Aralık 2003'te tek kurşun atamadan yakalanmış ve idam edilmiştir. İngiltere sömürsü karşısında mücadelenin doruk yaptığı bir dönem içinde milliyetçi düşüncelerle tanışan Saddam, 20 yaşında Baas Partisi'ne katılmıştır. 1958 yılında Irak Başbakanı Abdülkerim Kasım'a başarısız bir suikast girişiminde bulunan ve yaralanan Saddam, ilk olarak Suriye, sonrasında Mısır'a kaçarken, hakkında ölüm kararı çıkmıştır. Kahire'de sürgünde olduğu dönemde hukuk eğitimi almıştır. Baasçıların, 1963 yılında iktidarı ele geçirmesiyle Bağdat'a dönmüştür. Fakat Baas'ın sekiz ay sonra devrilmesiyle 1967'de kaçan Saddam, gizli operasyonların da önemli liderlerinden olmuştur⁹¹.

Irak, 20 Mart 2003'te ABD'nin önderliğinde koalisyon güçlerince bir süreç içinde işgal edilmiştir. Bu işgal halen Irak'ta ve Ortadoğu'da etkilerini devam ettirmektedir. Kısa bir süre içinde sona eren savaşta Baas rejimi yıkılmış, bölgede Saddam Hüseyin ve Baas-sonrasında farklı bir dönem başlamıştır. Bölgeyi Arap milliyetçiliğinin içinde değerlendiren bazı Arap ülkeleri de gerek Arap toprakları olarak baktıkları bölgede bir Kürt devletinin inşasına gerekse bölgenin Şiileşmesine ve dolayısıyla İran'ın nüfuzu altına girmesine razı olmamışlardır.

Suriyeli yazarlar “suni sınırlar” tezini sahiplenmiştir. Bu teze göre Suriye hep eksiktir ve elinde kalanla yetinmek zorunda bırakılmıştır. Söz konusu tamam olmayışın nedeni Büyük Suriye'nin Sykes-Picot Antlaşması uyarınca Fransa ve Britanya arasında bölünmüş olmasıdır. Suriye'nin hudutları, bölgedeki halkın istekleri ihmal edilerek Fransa ve Britanya'nın çıkarları baz alınarak çizilmiştir. 1921–1946 döneminde Suriye'de hâkim olan Fransız manda idaresinin böl ve yönet taktikleri doğrultusunda Suriye'yi beş yönetim parçasına bölmesiyle Lübnan'a ayrı bir devlet statüsü verilmesi, takip edilen nüfus ve iskân politikalarıyla en sonunda 1939 yılında İskenderun sancağının Türkiye'ye verilmesi, arzu edilen ideal Suriye'den mahrum kalma nedenleri olarak gösterilmektedir⁹².

---

⁹¹ Abdulkadir Kahraman, *Irak'ın Geçmişi, Bugünü Ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008, İstanbul. s.30.

⁹² Seda Altuğ, *Suriye Arap Milliyetçiliğinde Vatan ve Suriyelilik (1919-1939)*.*İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 39, 2008, s.72-73.

İngilizlerin Filistin konusunda hassas davranmalarının pek çok nedeni bulunmaktadır. İktisadi anlamda yaşanan sıkıntıların giderilmesinde Yahudi bankerlerden borç alınmıştır. Yahudi göçmenleri de bölgeye yerleştirmeyi düşünmenin yanı sıra, Arap milliyetçiliğinin de körüklenmesi istenmiştir. Bu noktada Müslümanlar ve Musevilerin anlaşmalarının sağlanması fikri gündeme gelmiştir. Müslüman-Musevi ittifakının sağlanması için uzun süren müzakereler yapılmış ve 1913 senesinde Paris’te bir ön protokol imzalanmıştır. Fakat öncelikle İngiltere sonrasında diğer batılı devletler, kendi menfaatlerinin zarar göreceği endişesinden ötürü rahatsızlık duymuşlardır. İngilizler, bu anlaşmanın Osmanlı muhalifi Arap-Yahudi birliğine dönüşmesi için çaba sarf etmiştir. İngiltere adına jeopolitik bakımdan Hindistan'a kara ve deniz yollarının güvenliği de Filistin’i ayrı bir yere koymaktadır. Süveyş Kanalı’nın dolaylı olarak da Mısır’ın, diğer taraftan Mezopotamya’nın kontrolü önemlidir. Türklerin kanal için de körfeze için de risk oluşturması İngiltere'deki karar vericiler için düşündürücü olmuştur. Tüm bu sebepler tampon bölge konumunda olan Filistin'in konumunu İngiltere için önemli kılmıştır⁹³.

Filistin Birinci Dünya Savaşı’na değin Osmanlı’nın hâkimiyetindeyken, harbin bitimiyle İngiltere’nin “manda” idaresi altına girmiştir. Filistin, Ürdün Nehri tarafından ikiye ayrılmakta ve nehrin batısında Filistin, doğusunda Ürdün bulunmaktadır. Bu yönüyle Filistin tamamıyla bir Arap devleti sayılmaktadır. 1919 senesinde sadece Ürdün’ün değil tüm Filistin bölgesinin de nüfusu Araplardan oluşmaktadır. Tüm dünyada etkisi yıkıcı olan Ekonomik Buhran ve Almanya’da Hitler tarafından izlenen Yahudi karşıtı politikalar neticesinde 1934 senesinde Filistin’deki Yahudilerin de sayısı 900.000’i bulmuştur. Fakat yine de Yahudilerin Araplara göre nüfusu 1/3 oranında olmuştur. Nitekim eğitim seviyesi düşük ve sermayesi olmayan Arap üreticileri belli bir eğitim seviyesi olan ve sermayesiyle gelen Yahudilerle yarışacak güçte değillerdir. Bu nedenle giderek kendi ülkeleri içinde ikinci sınıf vatandaş durumuna düşmüşlerdir. Bu durum, Arap halkıyla Yahudiler arasında çatışmaları ortaya çıkarmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Filistin bölgesindeki İngiliz “manda“ idaresi yok olmuş, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun kararıyla Filistin bölgesinde bağımsız bir İsrail devletinin kurulacağı kararlaştırılmıştır (1947). Günümüze

---

⁹³ Kadir Kasalak, İngilizlerin Filistin Politikası Ve Filistin Mandası *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2016/3, Sayı:25, 65-78, 2016, s.67.

değın İsrail ile Filistin arasında devamlı ve yakın bir tarihte bitmeyeceğı düşünölen silahlı çatışmalar devam etmektedir⁹⁴.

Bağımsızlık sonrasında milliyetçilik hareketlerine ilişkin pek çok farklı yaklaşım olsa da çoğı rejimin sosyalist ideolojiye daha yakın olduğı görölmektedir. Bu açıdan Arap milliyetçiliğı hususunda en önemli birleştirici unsur Nasırizm ve Baasçılık olmuştur. 1950’li yılların bitiminden itibaren tırmanışa geçen Baasçılık ideolojisi Irak ve Suriye’de kendine taraftar toplayabilmiştir. Ortadoğı’daki tüm Arap devletlerini bir Arap devleti çatısı altında bütünleştirmeye çalışan Baas hareketi, sosyalist özellikli araçlardan yararlanarak sosyalist reformların ortaya çıkmasında toplumsal farklılıkları gidererek, mülkiyeti kısıtlamak, önemli ölçekteki üretim araçlarını millileştirmek gibi çeşitli ilkeleri benimsemiştir. Böylece dışarıda emperyalizm ile mücadele verilecek, içeride de belli bir gelişme yakalanmış olacaktır. Fakat söz konusu Birleşik Arap Cumhuriyeti dâhilinde Mısır’ın öncü olması Suriye tarafında yer alan Baasçıların işine gelmemiştir. 1961’de Suriye’nin ayrılmasıyla da Birlik tamamen yok olmuştur. Bu başarısızlık nedeniyle Nasır durumu üzülererek ifade etmiş ve bu durumun Süveyş Krizi’ndeki saldırılardan çok daha tehlikeli olduğunu belirtmiştir. Bu Arap milliyetçiliğı için ilk ciddi darbedir. İkinci darbe ise 1962 yılında yaşanan Yemen iç savaşı olmuştur. Bu savaşla cumhuriyetçiler ve monarşiyi isteyenler şeklinde bir bölünme olmuştur. Nasır krallık idaresini Pan-Arap idealleri için önemli bir engel olarak nitelendirmiştir. Bu açıdan Nasır monarşi taraftarlarındansa desteklerini cumhuriyetçilere vermiştir. Arap milliyetçiliğı için son darbe 1967 yılında gelmiştir⁹⁵.

Mısır’ın Arap bölgesinden ayrı özgün bir milliyetçilik yaklaşımını benimsemesi Nâsır’ın sosyalist Arapçı eğilimleriyle hem Pan-Arapçılık ideolojisi bakımından Araplar için katkılarda bulunmuş, hem de Mısır’ı geri kalan Araplardan soyutlamıştır. Bu durum da tam anlamıyla bir Arap birliğinin kurulamamasının arkasında yatan sebeptir. Pan-Arapçılık ideolojisi 1960’lı yıllara değın gündemde kalmayı başarmıştır. Fakat 1967 yılında, Pan-Arap ideolojinin sonuna gelinmiş ve büyük küçük Arap ölkelerinin kendilerine has oluşturdukları milliyetçiliklerinin başlangıcını oluşturmuştur. Tüm bunların nedeni ise Arapların yenilgisine ve kısa zaman sonra da Mısır’ın İsrail’le anlaşmasına bağlanmaktadır. Aynı zamanda petrolden sağlanan karın diğeri Arap ölkeleriyle paylaşılmak istenmemesi, iktisadi

⁹⁴ Tasam (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (2016). https://tasam.org/tr-TR/Icerik/240/ortadoguda_dirilis_arap_milliyetciligi (Erişim Tarihi 5 Ekim 2020).

⁹⁵ Seda Özalkan, “Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliğı”, İnsamer, Ocak, 2018, Araştırma 56. s. 5-6.

kaynaklardan tek başına çıkar elde etme isteği, kendi kendine yetmenin politik arenada da petrol gelirleriyle ifade edilmesi ve yüzyıldır devam eden Batı düşmanlığının normalleşme sürecine girmesi ile Pan-Arap ideolojinin çöküşü hızlanmıştır⁹⁶.

Öteki Arap ülkeleri gibi, Mısır da, aynı şekilde emperyalist ve Siyonist güçlerle devamlı bir mücadele içinde olmuştur. Dolayısıyla Nasır'ın verdiği Pan-Arap mesajı, Arapları harekete geçirmiştir. Nasır'ın rejimi, sistemli bir şekilde Mısır'da Arap kimliğinin propagandasını da yapmıştır. Aynı şekilde Mısır'daki Arapçılık (Arabism) görüşü, nispi de olsa korunabilmiştir. Pek çok Mısır vatandaşı ve aydını, yüzeysel olarak öteki Arap devletleriyle Arapçılık unsuruna duygusal anlamda bağlı olmuştur. Genel olarak Mısırlılar için, Mısır kimliğini meydana getiren asıl unsur da Arap-İslami'dir. Mısırlıların dili Arapçadır ve halkın ortalama yüzde 90'lık bir bölümü de Müslüman'dır. Aynı şekilde Devlet Başkanı Nasır, hem halkını hem de kendilerini, Arap dünyasının parçası şeklinde düşünmeleri için teşviklerde bulunmuştur. Bu noktada Nasır'ın, bölgedeki halk için, Arap ulusunun bir kez daha canlanmasını temsil etmesi doğaldır. Zaten Nasır da kendini Arap dünyasının önderi olarak görmüştür. Fakat Devlet Başkanı Enver Sedat bu düşünceden uzak olmuş ve Pan-Arap söylemlerine/yaklaşımlarına yakın durmamıştır. Daha ziyade Mısır-merkezli bir kimliğe yaklaşmıştır⁹⁷.

Araplar ve İsrail arasında çıkan ikinci savaş 1967'de yaşanan Altı Gün Savaşıdır. Arap milliyetçiliği konusundaki en önemli kırılma noktası da bu olmuştur. Savaş İsrail'in Arapları ciddi bir yenilgiye uğratmasıyla sonuçlanmıştır. İsrail'in toprakları da üç kat genişlemiştir. İsrail'e topraklarını vermek zorunda kalan Arap devletlerinin tek bir devlet altında bütünleşme amaçları “önce vatan” söylemlerine dönüşmüştür. Kavmiye ve vataniye konusunda ağırlık yine vataniye tarafına yönelmiştir. Altı Gün Savaşının akabinde pek çok kesim Arap milliyetçiliğini suçlayarak, bunun İslam'ı terk etme olduğunu ve cezaların da çekileceğini öne sürmüşlerdir. 1960'lı yıllardan sonra emperyalizm bölgeden arındırılmış, Arap milliyetçiliği fikrinin mücadele ettiği “ötekilik” de ortadan kalkmıştır. Milliyetçilik de artık körelmeye yüz tutmuştur. Şii ve Kürtler de bir Sünni projesi olarak değerlendirdikleri Arap milliyetçiliğine zaten hiçbir zaman yakın olmamışlardır. Söz konusu etkenler Arap

---

⁹⁶ Çağatay Okutan, Arap Milliyetçiliği, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:56, Sayı:2, 2001, s. 170.

⁹⁷ Ertan Efegil, Mısır ve Ürdün'ün Dış Politikalarını Şekillendiren Unsurlar, *Ortadoğuanaliz*, Cilt: 5 Sayı:51, 2013, s.22.

milliyetçiliği ve modernizme bir alternatif şeklinde, İslami ideolojinin bütün boşlukları doldurmasına neden olmuştur. Nasır'ın ardından Mısır'da gücü eline geçiren Enver Sedat, intikam ve lider olma hisleriyle 1973 senesinde İsrail'e tekrar savaş açmıştır. İsrail'in savaşta kendisinden güçlü olduğunu anlayan Sedat barışa razı olmuştur. Tarihte Camp David anlaşmaları şeklinde bilinen uzlaşmayla Mısır, 1967 yılında kaybettiği toprakları İsrail'den almıştır. Arap bölgesindeki tüm itibarını yitirmiş ve Arap milliyetçiliğinde ana amaç olan bir çatı altında birleşme düşüncesi de böylece tarihe gömülmüştür. Kavmiye-vataniye konusunda yine vataniyeye doğru bir dönüş yaşanmıştır. Bu tarihin ardından 1979 yılında İran İslam Devrimi'nin başarısıyla birlikte İslamcı ideoloji popüler olmuştur. Arap milliyetçiliğinin en önemli simgesi olan Baas hareketi de gitgide otoriter ve tek liderli yapıya bürünmüştür. Baas'ın lideri olan Saddam Hüseyin İran saldırısında yerel bir güç olmayı amaçlamıştır. Amacına erişemeyince de yitirdiklerini tekrar alabilmek için 1991 senesinde bu defa da Kuveyt'i işgal etmiş, fakat burada da ciddi bir yenilgi yaşamıştır. İlgili tarihten sonra da Pan-Arabizm önderliği yapmak isteyen bir devlet çıkmamıştır. Böylece başarısızlıklarla neticelenen Arap milliyetçiliği fikri, İsrail'in karşısında zamanla yerini İslami söyleme bırakmıştır. Arap-İsrail ekseninden giderek çıkan ideolojik tutum, bu dönemde Siyonizm-İslam çatışmasına evrilmiştir⁹⁸.

Esasında bir Arap birliğinin kurulmasına yönelik düşüncenin ardında yatan fikir, yakın zamanda bağımsızlığını kazanan Arap devletlerinin ortak çıkarlar, kültür ve tarihi paylaşımlar sebebiyle öteki birliklere nazaran birbirleriyle çok daha yakın ilişkilerin olabileceği düşüncesidir. Bu şekilde oluşturulmuş bir birliğin çatısı altında olmak Arap ülkeleri için daha güçlü olabilecekleri ve hükümetlerinin meşru ve sağlıklı olması yönünde yarar sağlayacaktır⁹⁹.

Ürdün, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Lübnan, Mısır ve Yemen 17 Haziran 1950'de "Arap Birliği Ülkeleri Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı" Antlaşmasına imza atmışlardır. Söz konusu anlaşma; üye ülkelerin yerel tehditlere karşı ortak bir şekilde hareket edilmesi konusunda askeri ve güvenlik alanlarında birlik oluşturma fikrine dayanmaktadır. Birlik yürürlüğe girdiği zamandan bugüne değin çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlar; ilk defa Ekim 1973 tarihinde Arap-İsrail savaşında dokuz üye ülke Mısır ve Suriye'ye askeri birlik göndermiştir. Mayıs 1982 tarihinde Saddam Hüseyin'in askeri destek isteğine olumlu

⁹⁸ Seda Özalkan, "Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği", İnsamer, Ocak, 2018, Araştırma 56, s.6

⁹⁹ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları), 2014, s. 463.

yanıt verilmemiştir. Söz konusu oluşum 1958 yılında Birleşmiş Milletlerce tanınmış ve sonrasında Arap coğrafyasında eğitim, kültür ve akademik çalışmalara aracılık etmeye başlamıştır. Birliğin içinde 17 Arap işçi sendikası ve odası bulunmaktadır. Birlik, Mısır devletinin üyeliğini İsrail’le yaptığı tek taraflı bir barış anlaşması nedeniyle Mart 1979 tarihinden sonra askıya almıştır. Mayıs 1989 tarihinde ise Mısır tekrar Birliğe alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP AYDINLARIN ESERLERİNDE OSMANLILAR VE TÜRKLER

Bu bölümde Arap aydınların ele aldığı on bir eserde Osmanlı ve Türk imajı ayrı ayrı incelenmeye çalışılmıştır. Eserlerin tek tek incelenmesine geçmeden önce bazı hususları belirtmekte fayda vardır. Eserlerin büyük çoğunluğu Arap asıllı asker, gazeteci ve önemli devlet adamlarının hatıratından meydana gelmektedir. Hatırat dönemsel oldukları için önemli kaynaklar olsa da tarafsız olmadıklarının unutulmaması, hatıratta geçen bilgilerin tarihi olaylarla kıyaslanarak incelenmesi gerekmektedir.

1. İTTİHAD-I OSMANİ'DEN ARAP İSYANINA (REŞİD RIZA) İNCELEMESİ

Bu kitap, Reşid Rıza'nın (2007) II. Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından gerçekleştirdiği dört gezi hakkında tuttuğu notlardan meydana gelmektedir. Yenilikçi ve modern İslami fikir liderlerinden biri olan Reşid Rızâ, 1865 senesinde günümüz Lübnan hudutları dâhilinde kalan Trablusşam civarındaki Kalemun'da dünyaya gelmiştir.

Eserdeki Türk ve Osmanlı imajına değinmeden önce belirtmek gerekir ki, Reşid Rıza'nın değişen siyasi düşünceleri ile Türk ve Osmanlı hakkındaki görüşleri de değişiklik göstermektedir. II. Abdülhamit tahtan indirilene kadar geçen sürede sıkı bir Abdülhamit destekçisi olduğu görülen Reşid Rıza, II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte II. Abdülhamit'in saltanatta bulunduğu yıllar için karanlık dönem olarak bahsetmekte ve sultanı merkezi otoriteyi güçlendirmek sureti ile Arapları gözden çıkarmakla suçlamaktadır. Ancak eserin, seyahatlerinin ilki olan Suriye seyahati ile başlaması ve bu tarihin II. Meşrutiyet'in ilanından sonraya denk gelmesi Reşid Rıza'nın Mısır'da bulunduğu yıllardaki düşüncelerini bir kenara bırakarak Suriye seyahati ve sonrasına odaklanılmasını gerektirmektedir.

Eserde, Osmanlıların, ilim konularında ileri seviyede oldukları ve ilime ulaşmak doğrultusunda gayret gösterdikleri düşüncesi yer almaktadır. Reşid Rıza, Suriye ziyareti esnasında Trablusşam beldesinde yaşayan insanların ilim ve manevi yönden zayıf olduklarını düşünmektedir. Bu konudaki sebeplerden birisi olarak Trablus ahalisinin kendilerinden ilim ve amel yönünden daha ileri olan yabancılarla ve Osmanlılarla

münakaşalarının çok az olmasını görmektedir. Ona göre Trabluslular adeta medeni dünyanın uzağında bir yerde gibidir. İlimde mesafe kat eden hiç kimse buraya hicret etmemektedir; zira burada ne okul vardır ne de eğitim. Ticaret, zanaat ve tarım işlerinde ilerlemiş kimseler de buraya gelmemektedir, zira kimsenin bu sahalardan geçim elde etme isteği yoktur¹⁰⁰.

Yukarıda bahsi geçenlere göre, Osmanlıları ilim konusunda gayret eden, medeni seviyelere ulaşmış kimseler olarak gördüğü anlaşılan Reşid Rıza'nın Suriye ziyareti sırasında Şam ahalisinden dinlediği Türk ve Osmanlı karşıtı olan el- İhabü'l- Arabi Cemiyeti hakkındaki söylentiler üzerine kaleme aldığı sözler eserdeki Osmanlı ve Türk imajı hakkında önemli anekdotlar içermektedir. Nitekim Reşid Rıza ziyaretine gelenlere ve onların dışındakilere Arapların Türklerden nefret etmelerinin, çok zararlı olduğunu, Türklerle bir olup samimiyetle onlara bağlı olmaya en çok ihtiyaç duydukları dönemde bulduklarını ifade etmekte bu durumu kendileri ve Türklerin menfaatine olduğu açıkça belirtmektedir¹⁰¹. Bu durum, Türker'in Arapların varlıklarını devam ettirebilmeleri açısından hayati önem taşıdıkları belirtilmektedir. Aynı şekilde Türkler açısından da Arapların son derece önemli olduğu, karşılıklı bir menfaat ilişkisinin bulunduğu vurgulanmaktadır.

Diğer taraftan Reşid Rıza Türklerin Araplarla kardeş olduklarını vurgulamaktadır. Arapların Türklerle bir olduklarını unutmamaları ve başkasına güvenmemeleri gerektiğini, hatta Araplar çağın gerektirdiği eğitimde ve medeniyette vesile olan ilim ve fen tahsilinde [Türk] kardeşleriyle rekabete girmelerini istemektedir. Böylelikle Devlet'in ihyasında, beldelerin seviyesinin yükseltilmesinde ve büyük hayırların ortaya çıkartılmasında tek bir el olabileceklerini ifade etmektedir¹⁰². Buradan anlaşılacağı üzere, Türklerin Arapların kardeşleri oldukları düşüncesinin yanında yine Türklerin ilim ve irfan konularında Araplardan daha üst seviyede oldukları düşünülmektedir. Zira Reşid Rıza dolaylı olarak, Arapların da Türkler kadar ilim peşine düşerek devlet yönetimine ortak olmalarını istemektedir.

Eserde Şam'da İttihat Terakki ve Osmanlı'ya karşı olan bir cemiyetin meydana getirdiği bir taşkınlığın kaleme almakta insanların dört bir yandan toplanarak geldiği ve sayılarının binleri bulduğunu, toplu halde “Esad Bey'e ölüm!”, “İttihat ve Terakki

---

¹⁰⁰ Reşid Rıza, *İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 34.

¹⁰¹ a.g.e. s. 98.

¹⁰² a.g.e. s. 98.

Cemiyeti'ne ölüm!" şeklinde bağırmaya başladıklarını, kendisine söylendiğine göre "Kanun-i Esasiye ölüm!", "Yaşasın Vali" diye bağıldıklarını da belirtmektedir. Reşid Rıza'nın parantez içinde düştüğü bir not mevcut olup bu notta Allah'ın valiye görevini kaybettirirken İttihat Terakki Cemiyeti'ni ve Kanun-i Esasi'yi yücelttiği, böylece duaların boşa çıktığı ifade edilmektedir¹⁰³. Reşid Rıza'nın parantez içinde düştüğü nottan anlaşılmaktadır ki, Osmanlı Araplar için doğru olandır ve Allah doğru olanın yanındadır.

Eserde Türklerin, Araplarla birlikte en büyük unsur olarak görüldüğü, Reşid Rıza'nın II. Meşrutiyetin ikinci yılında İstanbul'a yaptığı bir seyahat sırasında kaleme aldığı notlardan anlaşılmaktadır. Meşrutiyetin ikinci yılı olan o sene Devlet'in başkenti İstanbul'a seyahat ettiğini, burada iki önemli işinin bulunduğunu, ilki ve kuşkusuz en mühim olanının, İslam dinine ve bütün Müslümanlara hizmet etmek; ikincisinin ise adalet ve müsavat ilkelerini esas alan Meşrutiyet yönetimine sahip olan Devlet-i Aliyye'ye ve Osmanlı milletinin iki büyük unsuruna hizmet etmek olduğunu ifade etmektedir¹⁰⁴. Burada karşımıza çıkan iki büyük unsurdan Araplar ve Türkler kastedilmektedir. Dolayısı ile eserde Türkler millet olarak Osmanlı'nın en büyük iki unsurundan biri olarak kabul edilmektedir.

Yine Reşid Rıza'nın İstanbul seyahati sırasında, yönetim dışında da Türk insanının ilim ve irfanı, bilhassa Türk kadınlarının adabı hakkında önemli anekdotlar bulunmaktadır. İstanbul'u Mısır ve Suriye gibi yerlerle kıyaslayan Reşid Rıza İstanbul için ilim ve edepten oluşan manevi umran bakımından Mısır ve Suriye'ye oranla üstün olduğunu, burada öğretimin daha yaygın ve kapsamlı olduğunu, kadınların eğitiminin üst düzeyde ve sekin olduğunu söylemektedir¹⁰⁵. Görüldüğü üzere Türk insanının ve bilhassa kadınının Araplara göre daha üst düzey eğitim gördükleri belirtilmektedir.

Ayrıca Reşid Rıza, Türk kadınının ahlak seviyesini Mısır'daki kadınlarla kıyaslamaktadır. Kadınların İslami adabının hâlihazırda dahi Mısır'ın evlerinde olduğundan çok daha kuvvetli bulmaktadır. Herhangi bir evin penceresinde veya evlerin çatılarında görünen tüm kadınların, çarşıda olduğu gibi bütün bedenlerinin tesettürlü bir halde

---

¹⁰³ a.g.e. s.119.

¹⁰⁴ a.g.e. s.141.

¹⁰⁵ a.g.e. s.155.

bulduğunu ifade etmektedir¹⁰⁶. Buradan Türk kadınlarının Mısır ve diğer bölgelerle kıyaslandığında daha adaplı oldukları anlaşılmaktadır.

Kadınların yanında Türk erkeklerinin adabına da değinen Reşid Rıza, Türk erkeklerin de aynı kadınlar gibi adaplı olduğunu düşünmekte, lakin bir konuda eleştiride bulunmaktadır. Kendisine göre erkeklerin birçoğunda sözünde durmama ve buna benzer yanlış davranışlara rastlamak mümkündür. Hatta bir konuyu araştıran bir kişinin işittiği bir söze güvenmesi nadirdir. Bu durumun sebebini Abdülhamid devrindeki şiddetli istibdat yönetimi ile baskı ve murakabenin etkisi olarak görmekte, bu durumun her millette yalanın, sözünde durmamanın ve kargaşanın yayılmasının doğal sebebi olacağını belirtmektedir. Bu sebepten yalan, sözünde durmama, kargaşa ve sebatsızlığın tüm Osmanlı beldelerinde yaygın bir hal aldığı söylemektedir¹⁰⁷. Görüldüğü üzere eserde Türk erkeklerinin sözünde durmama ve yalan söylemek gibi alışkanlıkları olduğuna değinilse de bunun II. Abdülhamit dönemindeki sıkıyönetim uygulamalarının tüm Osmanlı tebaası üzerinde yol açtığı bir durum olduğu ve Türk erkeklerine has bir özellik olmadığı belirtilmektedir.

Reşid Rıza, İstanbul merkezli olarak Türklerin ilim ve irfan olarak Suriye gibi bölgelerden daha üstün olduğu ve buralardaki yöneticilerin Araplardan daha zeki olduklarını belirtmiş, ancak bu düşünceler İstanbul seyahati ile değişmiş ve bu esere yansımıştır. Zira İstanbul merkezli olmak üzere Türkler ilim, fen, edebiyat, ticaret ve zanaat konularında Araplardan daha üstün olmadıkları, sadece eğitim gören erkek ve kadınların fazlalığı ile ahlaki açıdan üstün oldukları belirtilmektedir. Reşid Rıza kendi bakış açısıyla değişen Türk imajını eserde detaylıca aktarmaktadır. İstanbul'un Suriye'den daha üstün olmadığını, yalnızca yukarıda zikredildiği üzere İstanbul'da öğrenim görmüş erkek ve kadınların sayısının fazla ve sosyal edepler açısından üstün olduğunu belirtmekte, İstanbul'u modern medeniyet bakımından Beyrut'tan, kadim umran bakımından ise Şam'dan daha ileri bulmamakta, İstanbul'daki İslami ilimler, Avrupai bilim ve fenler, edebiyat, ticaret ve ziraat sahasındaki seçkin zekâların Suriye'deki seçkin zekâlar gibi olmadığını ifade etmektedir¹⁰⁸.

Eser genel olarak incelendiğinde, yukarıda verilen anekdotlar ve tekrara düşmemek üzere verilmeyen anekdotlarla birlikte Türk ve Osmanlı'ya dair güzel imalar bulundurmakta,

---

¹⁰⁶ a.g.e. s.157.

¹⁰⁷ a.g.e. s.158.

¹⁰⁸ a.g.e. s.158.

sürekli olarak Türklerin ve Arapların ayrılmaz birer parça oldukları belirtilmektedir. Türk insanının adaplı ve ilim irfan öğrenme gayretinde olduğu izleniminin sıkça sunulduğu eserde, yanlışlar politikalar ve kişiler üzerinden yönetimlere bağlanmakta hatta Arap isyanının başlaması ve Reşid Rıza'nın da daha sonra katılacağı bu isyanların genel olarak Türklere karşı değil yanlış politikalarla Osmanlı'yı "felakete" sürükleyen yönetimlere karşı yapıldığı vurgulanmaktadır.

2. BİR ARAP GAZETECİNİN ANILARI (MUHAMMED KÜRD ALİ) İNCELEMESİ

Bu eser, Şamlı gazeteci Muhammed Kürd Ali'nin (2006), tamamı dört cilt olan hatıralarının ilk cildinden meydana gelmektedir. Aynı zamanda tarihçi de olan Kürd Ali, II. Meşrutiyet'in ardından İttihatçıların Türkçülük politikasının Osmanlı uyanışını çıkmaza soktuğunu, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde Türklerin ve Arapların bir arada yaşaması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından sonra Arap birliğinin kurulmasını desteklemiştir. Eserdeki Türk ve Osmanlı imajı incelendiğinde ilk olarak göze çarpan husus, Türklerin asırlar boyunca Araplara zulmeden ve onların bağımsızlığını engelleyen bir millet olarak görülmesidir.

İttihatçıların gazetenin tenkitlerinden rahatsızlık duymaktan maruz oldukları, gazete nerede ise kendilerinin bu diyardaki kamuoyunu oluşturduğunu, bunun öteden beri hiçbir Türkün hoşuna gitmediğini ve asla gitmeyeceğini, Türklerin Araplara karşı politikalarının, tarihin büyük bir kısmında hep aynı olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun Araplara efendilerinin ve kendilerine hâkim olanların önünde başkaldırmamaları için bir hak tanımamak esasına dayandığını düşünmektedir¹⁰⁹. Görüldüğü üzere eserde, Türklerin her zaman Arapların bağımsızlığı önünde engel olarak durarak onlara efendilerinin kim olduklarını hatırlatma gereği duydukları imajı çizilmektedir.

Osmanlıların herhangi bir muhalif düşünceye asla tahammül edemedikleri belirtilmektedir. İster Türk ister devletin başka unsurundan biri olsun bu geniş imparatorluğun herhangi bir yerinde ıslahat talep eden her insanın, en kötü muameleye

---

¹⁰⁹ Muhammed Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, Çev: İ. Tüfekçi, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, s. 82.

maruz kaldığı, sürüldüğü, hapse konulduğu, mallarının müsadere edildiği, kendisi ve kendi fikrinde olanların katledildiği ifade edilmektedir¹¹⁰.

İfadelerden de görüldüğü üzere, eserde Osmanlı yönetiminin hangi uyruktan olursa olsun herhangi bir kimsenin muhalefetine veya ıslahat isteğine tahammül edemediği imajı çizilmektedir.

Yine eserde İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerinden Türklerin öldürmek dışında bir şeyden anlamadıkları imajı çizilmektedir. İttihatçıların, Arap olmadığı, bir şey anlamadığı ve anlamayı istemediği, güçlü, kuvvetli ve enerjik kimseler olduğu, hoşnut oldukları tek şeyin ülkedeki her bir ferdin araştırmadan ve düşünmeden onların total programlarına göre yürümesi olduğunu aksi takdirde öldürdüklerini ifade etmektedir¹¹¹. Görüldüğü üzere eserde Türklerin hiçbir karşıt düşüncüyü kabul etmedikleri, güçlü ve kuvvetli olmanın dışında bir anlama kapasitesine sahip olmadıkları ve tek bildikleri şeyin inandıkları değerler uğruna sindirmek ve öldürmek olduğu imajı çizilmektedir.

Eserde yani Kürd Ali'nin gözünde Türklerin düşman olarak görüldüğüne yönelik ifadeler bulunmaktadır. Nitekim Türkler ve yandaşları tarafından kaç kez tehdit edildiğini unuttuğu, sonunda Türklerin Suriye bölgesinden çıktıklarını, tehditlerin Kürd Ali'yi güldürdüğü gibi vaatleriyle de alay konusu olduğu belirtilmektedir.

Ayrıca, Kürd Ali'nin Refik el-Azm ile yaptığı sohbet sırasında söylediğini belirttiği cümleler eserdeki Türk ve Osmanlı imajı hakkında önemli anekdotlar taşımaktadır. Kendisi Türk topluluğunun iflah olmayacağını iddia etmektedir. Nüfusu otuz milyonluk bir memleketin dört milyonunun Türk, on beş milyonunun Arap, kalanlarının da Kürt, Boşnak, Çerkez, Laz, Rum Ermeni olmak üzere başka ırklardan olduğunu düşünülmesini istemekte, böyle bir memlekette azınlıklardan birine yüzde yüzün verildiğini, diğer unsurların özellikle Arap unsurunun ihmal edildiğini ifade etmekte ve böyle bir memleketin iflah olup olmayacağını sormaktadır. Üstelik zulmün, bir milletin sonunu getireceğini eklemektedir¹¹². Görüldüğü üzere, eserde Osmanlı'nın yönetiminde bulunan Türk unsuru dışında hiçbir unsura önem vermediği ve zulmettiği imajı çizilmektedir. Böyle bir devletin er geç sonunun geleceği belirtilerek isyanların arka planına gönderme yapılmaktadır.

---

¹¹⁰ a.g.e. s. 82.

¹¹¹ a.g.e. s. 91.

¹¹² a.g.e. s. 92.

Eserde sürekli olarak Türklerin zalimliklerinden bahsedilmekte ve bu zalimliklerinin sınırları olmadığı imajı çizilmektedir. Örnek olarak Kürd Ali'nin Mısır'a kaçmaya çalıştığı sırada içinden geçenler gösterilebilmektedir. Nitekim kendisi Türklerin eline geçip bir zindana doğru gitmek üzere geri dönebileceğini, orada Türklerin zalim muamelelerinden Allah bilir nelerle karşılaşacağını sorgulamaktadır¹¹³.

Eserde, Türkler ve Osmanlılar hakkında daima kötü bir imaj çizilmemektedir. Örneğin bir Fransız memur ile gerçekleştirdiği sohbet esnasında Kürd Ali, Türklerin Araplarla birlikte İslam'ı savunduklarını ve yüz yıllardır İslam adına hizmet ettiklerini, İttihat Terakki'nin Arapları dışlaması ile sorunların başladığını anlatmaktadır. Fransız memurun, devletin hiç kuşkusuz İttihat ve Terakki fikrasının kontrolünde olduğunu, Türklerin kendileri gibi Müslüman olduklarını ve aralarında dil farklılığından başka herhangi bir farklılık olmadığını, Türklerle birlikteliklerinin Osmanlıların Arap topraklarını fethetmesiyle başlamadığını bildiğini iddia etmektedir. Ayrıca Türklerle yollarının Türklerin Abbasi idaresinin ilk yıllarında İslam'a girdikleri andan itibaren kesiştiğini, Türkler Haçlı savaşlarında kendileriyle omuz omuza çarpıştığını, Türkler ve Kürtler sayesinde Fransızları Orta çağda topraklarından kovduklarını, İttihatçıların, başka unsurları dışlaması üzerine Araplar olanca mücadele gücüyle Türklerle savaştığını eklemektedir¹¹⁴.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere eserde, Türklerin Osmanlılardan daha önce Araplar ile omuz omuza İslam için savaştıkları, iki millet arasında dil dışında bir fark olmadığı ancak İttihat ve Terakki'nin Türk dışındaki unsurları dışlaması ile Arapların Türklere başkaldırdığı belirtilmektedir. Buradaki ifadeler eserin daha önce belirtilen sayfalarındaki ifadelerle çelişse de eserin Kürd Ali'nin hatıralarından meydana geldiği unutulmamalıdır. Zira hatırat yapıları gereği böyle çelişkiler içerebilmektedir.

Yine eserin "Türklerin Arapları Sevmemesi" adlı başlığının¹¹⁵ altında, Türk imajı hakkında önemli anekdotlara rastlanmaktadır. Burada Türklerin Arap topraklarını fethettikleri andan itibaren Araplardan hoşlanmamalarından ve Araplara siyasi ve askeri alanda hiçbir yüksek yetkinin verilmediğinden bahsedilmektedir.

---

¹¹³ a.g.e. s. 113.

¹¹⁴ a.g.e. s. 118.

¹¹⁵ a.g.e. s. 185.

Türklerle Arapların arasındaki ayrımın pratiğe dökülmesinin Mustafa Kemal Atatürk döneminde meydana geldiğini belirten Kürd Ali, Türklerin idaresine Mustafa Kemal Paşa'nın gelmesinden itibaren, Türklerle Araplar arasındaki ayrışmanın, Arap ve Arapçayla olan bağın kesilmesi dolayısıyla pratiğe döküldüğünü, hatta Türkiye'de Arapça konuşan ve Türkçeyi eski Arap harflerle yazan herkesin baskı gördüğünü, Türkiye postanelerinin, Arapça hariç bütün yabancı dillerle yazılı olan mektupları kabul ettiğini ifade etmektedir¹¹⁶. Bu kapsamda Türklerin Türkiye Cumhuriyeti ile Araplardan ve Arap dilinden nefret eder hale geldikleri imajını çizmektedir.

Öte yandan aklı başında hiçbir Arap'ın Türklere kin ve nefret beslemediğini belirten Kürd Ali, Sakarya Savaşı'nın kazanılmasının Araplar tarafından sevinçle karşılandığını belirtmektedir. Özet olarak eserde, Türkler ve Osmanlı'nın yüzyıllarca İslam'a hizmet ettikleri, lakin son dönemlerde Arap unsurunun dışlanması ile Türkçülük yapıldığı, bunun da isyanlara neden olduğu imajı çizilse de bir çok küçük anekdot incelendiğinde Türklerin Arap unsuruna asla önem vermediği, Arapların bağımsızlığını istemeyen, ıslahat sevmeyen ve zulmetmekte sakınca görmeyen, laftan anlamayan sadece öldürmeyi bilen bir imaj çizildiği görülmektedir.

3. TÜRKLERLE OMUZ OMUZA (MUHAMMED EL-BAKIR/MUHAMMED KÜRD ALİ/HÜSEYİN EL-HABBAL/ABDÜLBASIT EL- ÜNSİ) İNCELEMESİ

Eser, 1915'te Suriye ve Filistin bölgesinin ileri gelen ilim ve edebiyat adamlarından meydana gelen otuz bir kişilik heyetin İstanbul ve Çanakkale'ye yaptıkları seyahati konu almaktadır. Bahsi geçen heyette yer alan Muhammed el-Bakır, Muhammed Kürd Ali, Hüseyin el-Habbal ve Abdülbasit el-Unsi (2017) adlı dört gazetecinin notlarının derlenmesi ile meydana gelen kitapta ayrıca bazı heyet üyelerinin farklı meclislerde yaptıkları konuşmalara da yer verilmiştir.

Eserdeki Türk ve Osmanlı imajının ilk izlerine, heyetin neden gönderildiği konusuna değinilmektedir. Gözle görmekten daha büyük bir şahidin var olup olmadığını sormakta, bu heyetin payitahtta bir süre kalacağı, oranın halkıyla görüşüp oradaki durumu, yapıları ve müesseseleri tanıyacağı, orada Türklere, Arapların kendilerine karşı duyduğu kadim dostane

---

¹¹⁶ a.g.e. s. 187.

hissiyatı nakledeceğini belirtmekte, Türkler ve Arapların Abbasîler döneminden beri hilafeti tek yumruk halinde koruyan iki millet olduklarını, asla ordularının geri çekilmeyeceğini ve sancaklarının yere düşmeyeceğini aktaracağını söylemektedir¹¹⁷. İfadelerde de görüldüğü üzere eserde, Türklerin, İslamiyet’i kabul etmelerinden bu yana İslam’ı korumak ve yüceltmek adına savaşan bir millet oldukları vurgulanmaktadır.

Heyetin İzmit’te karşılanması ardından kaleme alınan cümleler eserdeki Türk imajı hakkında önemli anekdotlar içermektedir. Kendilerine her bir okulun, sınıfların, kabiliyetlerin anlatıldığı, hasıl-ı kelimelerin gerçekten çok muhteşem, kalabalığın müthiş, tablonun muazzam olduğuna yer vermekte, devletin iki büyük unsuru Araplar ve Türkler arasındaki İslam kardeşliğinin azametini açıkça gözler önüne sermektedir (el-Bakır vd., 2017:52). Görüldüğü üzere Türklerin Osmanlı’nın en büyük iki unsurundan biri olduğu belirtildiği gibi Türkler ve Arapların kardeş iki millet olduğu imajı çizilmektedir.

Heyetin Dâhiliye Nezaretine ulaşması ile heyettekilerin yaptıkları konuşmalar, eserdeki Türk ve Osmanlı imajı açısından önemli anekdotlar içermektedir. Zira konuşmaların hepsinde Osmanlı’nın Meşrutiyetle birlikte yeniden kendi benliğine kavuştuğu ve Arapların, sömürgeci devletlerle savaşabilmek için tek yollarının Osmanlı ile hareket etmek olduğu vurgulanmaktadır. Seferberliğin ilk günlerinde Şam’daki bazı kimselerin, savaştan bize ne, tarafsız kalmak bizim için de toplumumuz için de daha iyidir dediğini ama çok geçmeden herkesin siyasi ve milli hayatı için sömürgeci devletlerle savaşmanın mukadder olduğunu anladığını aktarmaktadır¹¹⁸.

Yukarıda verilen kesitte bazı Arapların “savaştan bize ne, savaş Osmanlı’nın savaşı” şeklinde düşüncelerinin yanlış olduğu, Osmanlı’nın savaşının tüm İslam âlemi için olduğu ve dolayısı ile tüm Müslümanların onunla birlikte savaşması gerektiği belirtilmektedir. Burada Osmanlı’nın İslam âleminin lideri olduğu imajı çizilmektedir.

Yine aynı gün konuşma yapan Hüseyin el-Habbal, sultana “Devletli nazır hazretleri!” diyerek başlamakta, Suriye ve Filistin’in en büyük âlimleri arasından seçilerek oluşturulan bu heyetin, Darülhilafe-i İslamiyye ve İmamet-i Uzma olan payitahta İslam hilafetinin

---

¹¹⁷ Muhammed Kürd Ali, Muhammed el- Bakır, Hüseyin el- Habbal, Abdulbasit el- Ünsi, *Türklerle Omuz Omuz*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 30

¹¹⁸ a.g.e. s. 31

mukaddes arına ihlas ve kulluk vazifelerini eda etmek için gelmiş olduğunu belirtmektedir¹¹⁹.

El-Habbal'ın konuşmasının bu kesitinde, Osmanlı'nın İslam'ın lideri olduğu ve Araplar dâhil olmak üzere tüm unsurların bu yüce makama bağlı olduğuna vurgu yapılmaktadır. Yine aynı gün konuşma yapan heyet üyelerinden, Abdülbasit el-Ünsi Efendi konuşmasına, sultana “Nazır hazretleri” diyerek başlamakta, kendi ve gazeteci arkadaşlarının adına konuştuğunu, bu seyahatten hilafet-i İslamiyye makamına ihlaslarını sunmaktan, kahraman mücahitleri selamlamaktan ve hükümete hal bildirmekten başka gayeleri olmadığını söylemektedir¹²⁰.

Bu ifadelerde de Osmanlı'nın İslam dünyasının lideri ve koruyucusu olduğu imajı çizilmektedir. Eserde Osmanlı'nın askeri ve teknolojik anlamdaki güçlerine dair çizilen imajlara da rastlanmaktadır. Heyetin Tophane gezisi bu açıdan önemli anekdotlar içermektedir. Burada gördüklerinin gerçekten İslam ümmeti adına sevindirici şeyler olduğu, devletin dayandığı gücü gözleriyle görünce içlerinin ferahladığı, gönüllerinin rahatladığı, Devlet-i Aliyye'nin geleceği konusunda ümitlerinin yeşerdiği, ordularının Çanakkale'de kazandığı zaferlerin sırrını anladıklarını aktarmaktadır. Ayrıca yüce devletin bu savaşta, ihtiyaç duyduğu her nevi top, tüfek, mermi, bomba ve mühimmatın fabrikalarında üretildiğini duyan okuyucuların şaşırabileceği belirtilmektedir¹²¹. Büyük toplar ve mermileri, farklı tarzlarda ve hızlarda İngiliz, Fransız ve Alman dağ topları, küçük ve büyük hızlı ve yavaş sahra topları, sahra toplarından daha büyük olan Obüs toplarını kendi vatandaşlarının büyük bir dikkatle Tophane-i Amire'de imal ettiklerini gördüklerini ifade ederek top fabrikalarında gördükleri o müthiş aletleri çeşitli kısımları, şekil ve cinsleriyle anlatmak istemeleri halinde gazetelere hatta ciltlerce kitaba ihtiyaç duyacaklarını eklemektedir¹²².

Yukarıda Tophane gezisi sırasında kaleme alınan ifadeler incelendiğinde, Osmanlı'nın askeri teknoloji alanında çok ileri seviyede olduğu imajının çizildiği görülmektedir. Yine aynı ifadelerde Osmanlı'nın tüm İslam âleminin lideri olduğu ve

---

¹¹⁹ a.g.e. s. 73

¹²⁰ a.g.e.s.74

¹²¹ a.g.e.s 77

¹²² a.g.e.s. 78

tebaasında yaşayan tüm unsurları koruyup muhafaza etmek için elinden geleni yaptığı imajı çizilmektedir.

Eserdeki Osmanlı ve Türk imajına dair anekdotların en önemlileri olarak sayılan bilgiler, heyet reisi olan Esad eş-Şukayri'nin o zamanlar Çanakkale cephesinde Anafartalar komutanı olarak görevini sürdüren Mustafa Kemal Paşa'nın sofrasında yaptığı konuşmalardan anlaşılmaktadır. Bu konuşmada İslam dünyasının iki büyük felaket geçirdiği, bu felaketlerden bir tanesinin de Osmanlı'nın Trablusgarp bölgesini İtalyanlara bırakması olduğu belirtilmektedir. İkincisi Osmanlı Devleti'nin, Trablusgarp ve Berka bölgesinin Müslümanlarla dolu, bir tane Hristiyan bulunmayan bu yurdun İtalya hükümetine katıldığını kabul etmesi ve buradaki Müslümanları korumaktan aciz kaldığını ilan etmesi olarak görülmektedir¹²³.

Bu ifadelerde Osmanlı'nın Müslümanları korumadığı imajı çiziliyor gibi görülse de konuşmanın devamından Osmanlı'nın ve Türklerin değil, o dönemki yönetimin eleştirildiği görülmektedir. Zira aynı konuşmanın devamında, Abbasilerin dağılmasının ardından Osmanlı'nın tüm İslam âlemini yeniden bir sancak altına toplamasına övgüler dizilmektedir. Müslümanları kılıç zoruyla dinlerinden döndürmeye çalıştıkları, İslam güneşinin sönmek, Müslümanların devletinin yıkılmak üzere olduğu bu dönemde Osmanlı Devletini kuranların, Müslümanları birlik haline getirdiğini, onları tek gaye etrafında birleştirdiğini, tek sancak altında topladığını ifade etmektedir¹²⁴. Bu ifadelerde Türklerin yok olma aşamasında olan İslam âlemini tek çaltı altında birleştirerek ayakta tuttuğu imajı çizilmektedir.

Ardından, Osmanoglularının evladı ve ahfadı geldiği, fetihlerin birbirini izlediği, beyliklerin onun otoritesine boyun eğdiği, Hristiyan kralların onlara teslim olmak zorunda kaldığı, İstanbul'u fethederek Bizanslıları tarihe gömdüğü, aralarında diğerlerinde olduğu gibi halk hali ile ilgilenenler ve ilgilenmeyenlerin olduğunu ancak her zaman Müslümanları bir araya getirdiklerini ifade etmektedir (el-Bakır vd., 2017:142). Görüldüğü üzere, Osmanlıların İslam dünyasının en büyük düşmanlarından biri olan Bizans'ı yıktığından ve İslam dünyası açısından önemli bir şehir olarak görülen İstanbul'un fethinden bahsedilmektedir.

---

¹²³ a.g.e.s.141

¹²⁴ a.g.e.s.142

Osmanlılarda bazı kimselerin halkın iyiliğe ile ilgilenmediği belirtilse de bunun her devlette olduğu belirtilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere eserde eleştiriler asla Osmanlı ve Türk kimliğine yönelik olmamakta, sadece yöneticiler ve dönemler eleştirilmektedir. Konuşmanın devamında Osmanlı'nın İslam'a yaptığı hizmetlere değinen eş-Şukayri, Müslümanlığı hayal bile etmeyen beldelerin Müslüman yapıldığını, hep fetihlerle uğraşmakla birlikte dinin yok olmuş adetlerini ihya etmek ve yok olmuş İslami ilimleri yaymakla uğraştıklarını, onların zamanında medreselerin sayısının ve itibarının arttığını, alimlerin çoğaldığını, sultan katında değerlerin yükseldiğini ifade etmektedir¹²⁵. Osmanlı ve Türklerin İslam'a hem cihat hem de ilim alanında nasıl hizmet ettiklerinden bahseden konuşma neredeyse tüm eserdeki Türk ve Osmanlı imajını özetler niteliktedir.

Eserde genel olarak Türkler ve Osmanlılar için İslam adına yüzlerce yıl mücadele ettiklerine, tüm İslam âlemini bir bayrak altında toplamak sureti ile İslam devletlerinin lideri konumuna geldiklerine yönelik bir imaj çizilmektedir. Yer yer yapılan eleştirilerin Osmanlı ve Türk kimliği üzerine değil, bahsi geçen dönemlere ve yönetimlere karşı yapıldığı dikkat çekmektedir. Eserde birçok Arap aydın ve gazetecinin konuşmaları yer aldığından Arapların gözünde Osmanlı ve Türk imajının kapsamlı olarak çizildiği düşünülebilir ancak daha önceki eserde de görüldüğü üzere bu heyet içerisinde yer alan Muhammed Kürd Ali'nin hatıratı incelendiğinde bu seyahat sırasındaki fikirleri ile yer yer çeliştiği de unutulmamalıdır.

4. MISIR MISIRLILARINDIR (MUHAMMED FERİD) İNCELEMESİ

Eser, Mısır milliyetçisi bir parti olan el-Hizbü'l Vatani'nin kurucusu Mustafa Kâmil Paşa'dan sonraki genel başkanı olan Muhammed Ferid'in (2007) hatıralarından meydana gelmektedir. Bahsi geçen parti "Mısır Mısırlıdır" sloganının sahibi olduğu gibi, Osmanlı Hilafetine bağlılığı ile de bilinmektedir.

Eser genel hatları ile Osmanlı ve Hilafetin gücüne ve İslam'a yaptıkları hizmetlere saygı duymakta, lakin Osmanlı'nın Mısır'ın İngilizlerden kurtarılması için fiilen hiçbir şey yapmadığını öne süren hatırat yazıları ile doludur. Önceki eserlerin aksine bu eser Mısır'ın bağımsızlığı için uğraşan bir partinin liderinin hatıratını içerdiğinden, söz konusu eserde Türk ve Osmanlı'nın tarihi imajı yer almamaktadır. Zira hatıratın sahibi II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesine sevinmekte (ki o dönem için her görüşten ve her milletten insanın ortak

---

¹²⁵ a.g.e.s.142

düşüncesi olarak karşımıza çıkmaktadır), İngiliz yanlısı olarak tanımladığı hükümetlerden ziyade İttihat ve Terakki hükümetlerini desteklemektedir.

Osmanlı ve Türk imajının tamamen dönem, hükümet ve kişiler üzerinden değiştiği eserde Osmanlı Devleti'nin eski gücünden uzaklaştığına sürekli değinilmektedir. Öte yandan devletin Mısırlıların yanında olmamasından ve Mısırlılar üzerindeki ağır baskılardan bahsedilmektedir. Buna örnek olarak Muhammed Ferid'in Celaleddin Arif ile Mısırlılar üzerinde yapmış oldukları sohbetin hatıratına aktarıldığı bölümler verilebilmektedir. Bu sıkı denetiminin tüm Mısırlılar üzerinde değil sadece şüpheliler üzerinde olması gerektiğini, ayrıca Celaleddin Arif'in dıştaki Müslümanlar arasında da casus olduğunu inkâr etmediğini, elbette bu durumun bütün Müslümanlar ve bütün yolcular için geçerli olmadığını, bu muamelenin sadece Mısırlılara reva görüldüğünü belirtmekte ve bunu gerçekten çok üzücü bularak Mısırlılarda kötü bir etkiye sahip olduğunu, bu baskıcı siyasetin devam etmesi halinde Mısırlıların Devlet'ten uzaklaşmasına neden olacağını eklemektedir¹²⁶. İfadelerden anlaşılacağı üzere, eserde Osmanlıların Mısırlılara baskıcı davrandıkları imajı çizilmektedir.

Yine eserde, Osmanlı'daki Turancılık fikirlerinden rahatsız olduğunu birkaç kez dile getiren Muhammed Ferid aynı görüşmede Türk Yurdu hareketi konusunda ve onların Macarları, Hristiyan olsalar da Türk asıllı oldukları için Araplara tercih etmeleri hakkında konuştuklarını, kabul etmediği bu hareketin sebebini Arapların kendisi olarak gördüğünü, çünkü İstanbul'da Arap kulüpleri kurarak ırklarına sıkı sıkıya bağlandıklarını belirtmektedir. Celaleddin Arif'e Arapların buna hakları olduğu, çünkü kendilerinin onlara köpek gibi davrandığını söylediğini iletmektedir¹²⁷.

İfadelerden de anlaşılacağı üzere eserde Osmanlı hükümetinin Arapları dışladığı ve onlara aşağılık muamelesi yaptıkları imajı çizilmektedir. Eserde genel olarak Türkler ve Araplar arasında bir arabuluculuk yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. İki tarafın da milliyetçi olanlarının yanlış yaptıkları, İslam dünyasının Hilafet sancağı altında bir arada bulunması gerektiği belirtilmektedir. Lakin Osmanlı'da bulunan Türkçülük düşüncelerinin İslam birliğine zarar verdiği görüşü ileri sürülmektedir.

---

¹²⁶ Muhammed Ferid, *Mısır Mısırlılarından* İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti (trc. Ali Benli – M. Macit Karagözoğlu), İstanbul, Klasik Yayınları, 2007, s. 342.

¹²⁷ a.g.e. s. 342.

Muhammed Ferid'in hatıratı genel hatları ile Türk ve Osmanlı yanlısı bir imaj çizse de, Osmanlı'nın eski gücünden uzak oluşuna, İslam dünyasını savunmaktan aciz olduğuna ve Türkçülük fikirleri ile Arap unsurları kendisinden uzaklaştırdığına ilişkin yaklaşımları yansıtmaktadır.

5. ÇEKİRGE YILI (KUDÜS 1915-1916) (İHSAN ET-TERCÜMAN) İNCELEMESİ

Eser Birinci Dünya Savaşı sırasında Cemal Paşa'nın kumandanlığını yürüttüğü Dördüncü Ordu'da görev yapan, Kudüslü sıradan bir asker olan İhsan et- Tercüman'ın (2012) günlüklerinden meydana gelmektedir. Eserdeki Türk ve Osmanlı imajı incelendiğinde genel olarak bir düşmanlık ya da nefret göze çarpmamaktadır. Günlüğün yazarı olan Tercüman, İttihat ve Terakki'yi Arapları Türkleştirmeye çalışmak ile suçlamaktadır. Şöyle ki Halil Bey'in evindeki sohbetlerinde, bu uğursuz savaşın ne zaman biteceği ve Osmanlı Devleti'nin akıbetinin ne olacağı hakkında konuşmalar yaptıklarını, bu konuda herkesin aynı fikre sahip olduğunu, Osmanlı Devleti'nin ömrünün çok kısa olduğunu, bu devletin er ya da geç yıkılacak olmasının şüphe götürmez bir gerçeklik haline geldiğini belirtmektedir¹²⁸. İfadelerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı'nın gücünün tükendiği ve yıkılmaya mahkûm bir hale geldiği imajı çizilmektedir.

Öte yandan eserde Osmanlı'nın askerine sahip çıkmadığı, onu kollayıp koruyamadığı belirtilmektedir. Hükümet askerin aylık ihtiyacını karşılayabilecek bir maaş verse tek kişi bile kaçmayacaktır. Ama her bir askere sadece aylık 5 kuruş maaş bağlanmıştır. Seferberliğin ilanından beri pek çok askerin bir metelik bile alamadığını çok iyi bildiğini iddia eden yazar askerin de adam olduğunu, nasıl zabite para lazımsa ona da kendisi ve ailesi için para lazım olduğunu, öyleyse onların kıymetinin neden bilinmediğini, sorgulamaktadır. Üstelik zabitlerin onlara karşı uyguladığı bu kötü muameleye anlam verememektedir¹²⁹.

Görüldüğü üzere, eserde Osmanlı Devleti'nin askerine maaş bağlama sözü verdiği hale bu sözü yerine getirmediği, askerine doğru dürüst bir para vermediği, askeri kaçırmaya

---

¹²⁸ İhsan et- Tercüman, *Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916*, (Çev.Ali Benli), Klasik Yayınları, İstanbul, 2012. s. 42.

¹²⁹ a.g.e. s. 101.

mecbur ettiği imajı çizilmekte ve devletin zabitlerin askere kötü davranmasını bile engelleyemediği söylenmektedir.

Eserde Osmanlı'dan kurtulmak için Allah'a dua eden bir askerin görüşleri bulunmaktadır. Dolayısı ile onun bu duasını da burada belirtmekte fayda vardır. Zira sıradan bir Arap kökenli Osmanlı askerinin bu duası, eserdeki Osmanlı ve Türk imajı için önemli anekdotlar içermektedir. Asker duasında Rabbine bu durumun ne zamana kadar devam edeceğini sormakta, bu askeri hayattan da bu devletten de bıktıklarını ifade etmekte, başka bir kanun, başka bir devlet, bu asık suratlardan başka yüzler, başka yöneticiler görmek istediklerini belirtmekte, kalplerini onlardan ayırmak istediklerini bildirerek "Allah'ım hemen gönder onları" diye yalvarmaktadır¹³⁰.

İfadeler ilk bakışta bir askerin savaş yorgunluğundan dolayı usandığı için Allah'a dua ettiğini anlatsa da bu ifadelerin içinde isim olarak geçmemesine rağmen Türkler ve Osmanlı'dan kurtulma düşüncesi bulunmaktadır. Türkleri asık suratlı olarak gören er, Türkler ve Osmanlılar tarafından yönetilmek istemediğini belirtmektedir.

Eserde Osmanlı hükümetine olan düşmanlık o kadar çok kendini hissettirmektedir ki, et-Tercüman'ın hükümetin çekirgeler konusunda aldığı bir kararı değerlendirirken aldığı notlar bile bunu çok iyi yansıtmaktadır. Yazara göre hükümet herkesi çekirge toplamaya zorlayıp gelmeyenlerden para almakla iyi yapmıştır. Çok kimseler yönetimi hatalı bulsa da yaptığı şey tam olarak doğru olandır. İstemeyerek de olsa kendisini bunu itiraf etmek zorunda hissetmektedir¹³¹. Görüldüğü üzere, eserde yani askerin notlarında, hükümetin doğru yaptığına emin olduğu bir şeyi bile istemeyerek kabul ettiğini belirtmektedir.

Eserdeki Osmanlı imajı böyle birçok küçük anekdotla kötü anlamda verilmektedir. Bu eleştiriler Türk ve Osmanlı kimliğine yönelik olmasa da o dönemki Osmanlı hükümetinin imajı böyle çizilmektedir.

Eserde Osmanlı'nın kötü günlerde asıl ilgilenmesi gereken işlerle ilgilenmek yerine gereksiz olan konulara önem verdiği imajı çizilmektedir. Hatta yazara göre bu devletin işleri gerçekten çok ilginçtir. Hükümet büyük bir sıkıntıda ve mali kriz içinde, savaş durumunda

---

¹³⁰ a.g.e. s. 142.

¹³¹ a.g.e. s. 140.

yaşanan darlık ve sıkıntıya rağmen şehri süslemek istemektedir Çok garip bulduğu bu durumda esasen süsler yerine şehrin yas tutması, ışıkların söndürülmesi, Osmanlı hükümetinin kötü haline üzülmeleri ve kaderine ağlaması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca devletin âdetinin bu olduğu, her şeyi yersiz ve düzensiz yaptığını söylemektedir¹³².

Osmanlı hükümetinin “perişan” bir haldeyken bile şehri süslüyor oluşu, devletin her zaman yersiz ve düzensiz davranmasına bağlanmaktadır. Anlaşılacağı üzere eserde Osmanlı’nın yönetim açısından oldukça kötü bir imajı bulunmaktadır. Yine aynı sayfanın devamında bulunan ifadeler Osmanlı yönetiminin eserdeki imajının nasıl ele alındığını daha iyi göstermektedir. Öyle ki Tura’yı aldıklarının ilan edildiği günü unutmadığını ifade eden yazar hiç unutamayacağını da eklemektedir. Çocuklar talihsiz ve bedbaht biçimde Süveyş Kanalı’nın kıyılarında perişan haldeyken şehrin süslendiğini, kendilerinin şehri süslerken onların oradan döndüğünü söylemektedir¹³³.

Eserde Cemal Paşa’nın ve dolayısı ile Osmanlı’nın Kudüs topraklarına İslam’ı kurtarmak için geldikleri söylemine inanılmamakta, Osmanlı hükümet görevlilerinin sırf insanları aldatmak adına camilere gittiği fakat zina ve kumar gibi günah olan faaliyetlerde bulunmaktan kaçınmadıkları, Osmanlı’nın yozlaşmış bir devlet olduğu ve asla İslam dünyasını kurtarmayı amaçlamadığı sadece kendi saltanatını sürdürmek için insanları felakete sürdüğü imajı çizilmektedir. Taburun İbn bölgesinden gelen Türklerden oluştuğu, Mısır’ı fethetmeye niyetlenen Osmanlıların bedbahtlık kaynağı olduğunu, Rabbinden kendilerine ve garibanlara merhamet istediğini, onların bir suçu bulunmadığını belirten yazar suç hükümette bulmakta, sultan için küçücük insanlar yakılmasını yanlış bulduğunu ancak barbar Osmanlı Devleti’nde olan biten bundan ibaret olduğunu belirtmektedir¹³⁴.

Görüldüğü üzere, eserde yukarıda yazılanları doğrular nitelikte bir Osmanlı imajı çizilmekte, Osmanlı “barbar” olarak nitelendirilmektedir. Burada dikkat çeken nokta bu imajın sadece hükümet ve saltanat için çizildiği, Türk kimliği ile ilgili bir düşmanlık beslenmediğidir. Zira Türk askerleri de hükümet tarafından ölüme sürülen gariban insanlar olarak verilmektedir. Bu konuda başka örneklerde mevcuttur. Nitekim kendilerinin burada sevinirken Çanakkale cephesindeki kardeşlerinin, Türk kardeşlerimizin halini Allah’ın

---

¹³² a.g.e. s. 43.

¹³³ a.g.e. s. 143.

¹³⁴ a.g.e. s. 151.

bildiği, o akşam İngilizlerin Çanakkale'ye asker indirdikleri hakkında bir haber aldığını, onlardan 4000 askerin esir alındığını, bunu kendisine güvendiği, buraya askerlik için gelen birinden duyduğunu belirtmektedir. Ayrıca Süveyş Kanalı'nı geçtiklerinin ilan edildiği günü unutmadığını, bugünün de öyle bir gün olduğunu, yas gününü sevinç gününden ayıramayan bir hükümetin nasıl hükümet olacağını bilemediğini ifade etmektedir¹³⁵.

Görüldüğü üzere, Türk askerlerinden kardeş olarak söz edilmekte, onları da Osmanlı Hükümetinin felakete sürdüğü düşünülmektedir. Lakin eserde Osmanlı'nın Türk unsurunu kayırdığı, Türk olmayan unsurların baskı altında bulunduğu ileri sürülmektedir. Eserde Osmanlı'nın Arap coğrafyasını işgal etmiş bir devlet olduğu imajı çizilmektedir. Kendilerinin Türk baskısı altında bulunuşunun çıkarlarına zarar verdiğini düşünen yazar tarafından devletin bu durumu değiştirebilirliği sorgulanmaktadır. Bu durumun Türkler gibi muamele etmediği ve kendilerine meydedip adilce davranmadığı sürece mümkün olmayacağını aktarmaktadır¹³⁶. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, eserde Osmanlı'nın milliyetçilik yapan bir devlet olduğu imajı çizilmekte ve Türk olmayan unsurlara adil davranmadığı belirtilmektedir.

Osmanlı'nın kendi ülkelerini bir sömürge gibi aldığı, fakat öyle olmadıklarını, kendilerinin devletin yönetimine ortak olduklarını ama Türk baskısından kurtulacakları, bağımsızlığa kavuşup Mısır'a dâhil olacakları günün elbet geleceğini bildiği gözlenmektedir¹³⁷. İfadeler incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin Arap ülkelerini bir sömürge olarak gördüğü imajı çizilmekte, lakin bunun aslında böyle olmadığı Arapların devlete ortak oldukları düşünülmektedir.

Osmanlı yönetiminin ortağı olduklarını düşündüklerini fakat ortaklık antlaşmasının artık bozulduğunu, sonunda bu devletin üzüleceğini ancak bunun fayda sağlamayacağını, bu devletin bekasının çok uzayacağını sanmadığını ifade eden yazar Allah bize onunkinden başka bir yüz gösterisin de bu Türk baskısından, bu ağır baskıdan kurtulalım diye dua etmektedir¹³⁸. Bu dizelerden hareketle eserde, Türklerin baskıcı yönetiminin başka bir devlet altına geçmek isteği doğuracağı bir imaj çizilmektedir. Öyle ki mevzu bağımsızlıktan ziyade

---

¹³⁵ a.g.e. s. 156.

¹³⁶ a.g.e. s. 158.

¹³⁷ a.g.e. s. 159.

¹³⁸ a.g.e. s. 158.

Türklerden kurtulma durumuna dönüşmektedir. Zira yine aynı ifadelerde Osmanlı'nın aynı gücünde olmadığı ve yıkılmaya yüz tuttuğu konusuna değinilmektedir.

Eserde Türklerin devlet yönetimini beceremedikleri vurgusuna sık sık yer verilmektedir. Hatta bu vurgu bunun ne ağır bir baskı olduğu, kendini ve halkını nasıl yöneteceğini bilmeyen azgın Türk yönetiminin hayırlı hiçbir netice vermeyeceğini bildiği, bu yönetimin yok olup gitmesinin daha iyi olduğu, kendisinin ve başkalarının işlerini nasıl idare edeceğini hiç bilmediği ifadeleri ile örneklendirilebilmektedir¹³⁹.

Eserde, Türklerin devlet yönetmeyi beceremediği imajı verilmekle birlikte Türk yönetiminden kurtulmak için sürekli Allah'a dua edildiği görülmektedir. Türk yönetiminin başka unsurlara bir yararı olmadığı gibi kendi unsurlarına bile zarar verdiği imajı çizilmektedir.

Eserde, Türklerin Arapların değerini bilmediği düşünülürken ve Arapların teker teker bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile Osmanlı yönetimine dair olan eleştiri kalıbının gittikçe Türkler kimliği üzerine döndüğü görülmektedir. Paylaşılan bir anıda Arap olduğunu söyleyen bir öğrencinin gülümseyen bir subay tarafından Türk baskısından kurtulma ve bağımsızlık kazanma nedeniyle kutlandığını, bu haberin yazarı çok sevindirdiğini, çünkü bu devletten artık nefret ettiğini, bu nefretin kötü ahlak ve kendilerine karşı muameleleri sebebiyle oluştuğunu, bu hükümetin kendilerine efendinin kölesine davrandığı gibi muamele ettiğini aktarmaktadır¹⁴⁰. İfadelerden anlaşılacağı üzere, Türk yönetiminden çıkılmasından dolayı Allah'a şükürler edilmekte, Türk yönetiminden nefret edildiğinden tekrar söz edilmekte ve bu nefretin sebebinin Türklerin Arapları sevmemesinden, onlara önem vermemesinden kaynaklandığı belirtilmektedir.

Eserde, Türklerin Arapların değerini bilmediğine dair görüşlere başka ifadelerde de yer verilmektedir. Kendilerini çocuğun değerini bilmediği mücevher olarak gören yazar çocuğun büyüüp elindeki bu mücevherin çok değerli olduğunu, torunlarına bile yeteceğini anlayınca onu elinden kaçırdığına çok üzüleceğini, lakin hiçbir yararı olmayacağını,

---

¹³⁹ a.g.e. s. 159.

¹⁴⁰ a.g.e. s. 165-166.

Türklerle durumun bu olduğunu, onların Arapların kıymetini ancak ayrıldıktan sonra anlayacağını belirtmektedir¹⁴¹.

Eserdeki Osmanlı ve Türk imajı genel olarak incelendiğinde Osmanlı'nın askerlerine bile bakacak gücü olmadığı ve yıkılmaya yüz tuttuğu anlaşılmaktadır. Sıradan bir Arap asker tarafından kaleme alınmasından dolayı bu hatırat Araplardaki Türk ve Osmanlı imajı açısından önem taşımaktadır. Zira devlet adamları ya da önemli gazetecilerin hatıratı bağlı oldukları siyasi düşünce ya da kariyerleri doğrultusunda farklılıklar içerebilirken bu eserde kişinin tüm görüşleri açıklıkla görülmektedir. İhsan et-Tercüman Arapların Türkler tarafından asla hak ettiği değeri görmediğini ve baskıcı yönetimleri ile kendi unsurları başta olmak üzere devletin tüm unsurlarını felakete sürüklediğini düşünmektedir. Osmanlı saflarında savaşan bir asker olmasına rağmen savaşı Osmanlı'nın kaybedeceğini ve kendilerinin Mısır'a bağlanmalarını düşlemektedir.

6. BİZ OSMANLIYA NEDEN İSYAN ETTİK (KRAL ABDULLAH) İNCELEMESİ

Eser Meşrutiyet döneminde Osmanlı Parlamentosunda görev yapan bir mebus olan Abdullah b. el-Hüseyin'in (1882-1951) hatıralarından meydana gelmektedir. Kral Abdullah (2006) aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Mekke Emiri olan ve 1916'da Osmanlı Devleti'ne isyan eden Şerif Hüseyin'in oğludur.

Eserde, Türk ve Osmanlı imajı incelendiğinde ilk olarak, devletin İttihat ve Terakki'nin başa geçmesi ile yanlış politikalar yürüterek, Arap coğrafyasında yaşayan insanların devlete karşı çıkmasına sebep olduğu düşüncesi vurgulanmaktadır. Zira Kral Abdullah her fırsatta İttihatçı yönetim aleyhinde sözler sarf etmektedir. Öyle ki o günlerde Mahmud Şevket Paşa'nın sürpriz biçimde İstanbul'a geldiği, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirildiği, yerine, Sultan V. Mehmed Reşad adıyla Abdülmecid'in oğlu veliaht Reşad'ın geçtiği, bütün bunların İttihatçı gençlerin çevirdiği numaralar olduğu, böylelikle yönetimi ele geçirerek sultan ve halk üzerinde baskı kurulduğu ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere, eserde İttihat ve Terakki cemiyetinden hiç hoşlanılmamakta Osmanlı'nın başına gelen felaketler için İttihat ve Terakki yönetimi suçlanmaktadır.

---

¹⁴¹ a.g.e. s. 168.

Kral Abdullah'ın Suriye'de bulunduğu sıralarda, insanların ve özellikle gençlerin yeni yönetimden duydukları sıkıntıyı görebildiğini, devletle bağlarını koparma noktasına geldiklerini, sıkıntının bunlarla sınırlı kalmadığı, kargaşanın vaktiyle Osmanlı yönetiminden memnun olanlar dâhil herkesi içine aldığı, bütün bunların sebebinin, İttihatçı gençlerin kötü yönetimleri ve tahakkümleri yüzünden devletin itibar kaybetmesi olduğu belirtilmektedir. Bunlar yazarın Hicaz bölgesi dışında gördükleridir¹⁴². İfadeler incelendiğinde, Osmanlı yönetiminin İttihat ve Terakki ile itibar kaybettiği imajı çizildiği görülmektedir.

El-Münteda'l-Arabi'nin İstanbul'daki ve diğer Arap bölgelerindeki faaliyetleri, Türkçe yayınlanan İkdam gazetesinin bu dernek ve Araplar hakkında yazdıkları, Arap gençlerin söz konusu gazetenin matbaasını basıp dağıtmaları gibi şeyler, son dönemlerde meydana gelen olayların açık göstergeleri kabul edilmektedir. Sonuçta, İttihatçıların dar görüşlülükleri yüzünden hilafet ve saltanat idaresini kendilerince meşrutî bir millî hükümete çevirmeleri ve Müslüman Arap hükümlerini Batı ruhuyla işlenmiş zorba bir yönetimle değiştirmeleri yüzünden Araplarla Türkler arasındaki bağlar kopmuştur. Allah mahlûkatında dilediği gibi tasarruf etmektedir¹⁴³. İfadelerin devamında görülmektedir ki, esere göre, Arapların Türklerle arası yeni yönetimin yanlış tercihleri yüzünden bozulmuştur.

Eserde Osmanlı'nın mebus seçimlerinde adil olmadığı ve dilediği kişiyi mebus seçtiği imajı çeşitli ifadelerle verilmektedir. Yazara göre Osmanlı'da meclis üyeleri, bütün milletlerden seçilmektedir oysa İttihat ve Terakki Partisi mebus olmasını uygun gördüğü kişileri belirlemekte, hükümet de vali ve mutasarrıfları kullanıp seçimlere müdahale ederek bu şahısların seçilmesini sağlamaktadır. Ancak Hicaz bölgesindeki seçimlere hiçbir şekilde etki edemediklerinden şükredilmektedir. Yemen ve Asîr'deyse valiler, mebusları İttihatçılar arasından tayin etmektedir. Bu kelimeyi bilhassa kullandığını belirten yazara göre görünürde seçim olmasına rağmen bu seçim asında bir tayindir¹⁴⁴.

İfadelerde görüldüğü üzere, Osmanlı yönetimi seçimleri adil şekilde gerçekleştirmemekte, tamamen kendi istediği kişileri birtakım yollar ile seçtirmektedir. Kral

---

¹⁴² Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik ?*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 36

¹⁴³ a.g.e.s.37

¹⁴⁴ a.g.e.s.46

Abdullah'ın mebus seçilebilmesi İttihat ve Terakki'nin gücünün Hicaz ve çevresinde geçmemesinden kaynaklanmaktaydı.

Yine eserdeki Osmanlı imajı incelendiğinde, yönetimin Türk unsurunu koruyup kolladığı ve diğer unsurların haklarını gasp ettiği düşüncesine rastlanmaktadır. Yazarın gördüğü kadarıyla sürekli çıkartılan yeni kanunlar, yöneten unsurun yani Türklerin lehinedir. Böylece Türklerin diğerleri üzerine hâkimiyet kurmaları ve devletin eski düzeni sırasında diğer unsurların sahip oldukları hakları gasp etmeleri sağlanmaktadır¹⁴⁵.

Bu ifadelerin dışında, yatırımlarının çoğunun Türk unsurların yaşadığı bölgelere yapıldığına yönelik ifadelere de rastlanmaktadır. Öyle ki yeni okullar inşa etmek ve yollar açmak gibi harcamaların, Osmanlı kanunları tarafından düzenlenen umumî vergi gelirlerinden karşılandığı, bu gelirlerin payitahta yakın olsun uzak olsun, devletin her tarafında umumun menfaatine açık olduğu, ancak yüzde sekseninin tamamen Türklere ait bölgelere harcandığı, burada çok açık bir haksızlık olduğu ifade edilmektedir¹⁴⁶. İfadelerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı için sadece Türk unsurunun koruyup gözetildiğine yönelik bir imaj çizilmekte ve Arap unsurunun dışlandığı belirtilmektedir. Eserde bu tarz ifadelere oldukça fazla yer verilmektedir. Nazırların çoğunun yine yöneten unsurdan seçildiği, sadece Evkaf nazırının Araplar arasından çıktığı, diğer azınlıkların nazırlarının ise sadrazam tarafından vekâleten seçildiği, bütün bunların, tek unsur [Türkler] tarafından uygulanan bir istibdat yönetimi anlamına geldiği aktarılmaktadır¹⁴⁷.

Osmanlı yönetiminin yönetici seçerken bile sadece Türk unsurundan seçim yaptığı imajını çizen ifadelere yukarıda yer verilmektedir. Yukarıda da söylendiği gibi bu şekilde ifadelere eserde çok fazla rastlanmaktadır.

Eserde Osmanlı'nın 1839'dan önceki yönetimi takdir edilmekte ve bu sayede İslam dünyasının lideri olduğu belirtilmektedir. Gülhane Hatt-ı Hümayunundan [1839] önce Osmanlı Devleti, Osman ve Orhan Gazi zamanından beri beyliklerden farklı bir yönetimle idare edilmektedir. Bu idare gayet sağlam ve usta bir idaredir. Allah Teâla bu yönetim sayesinde Osmanlı Devleti'ne Ortadoğu ve İslâm dünyasını yönetme imkânı vermiştir.

---

¹⁴⁵ a.g.e.s.46

¹⁴⁶ a.g.e.s.46

¹⁴⁷ a.g.e.s.47

Ayrıca Osmanlılar hilafeti de bünyelerine almıştır. Osmanlı Devleti yönetim açısından çağdaşlarına göre çok daha iyi durumdadır¹⁴⁸. Buradan hareketle eserde Türk ve Osmanlı imajına tarihi olarak saygı duyulmakta, lakin İttihat Terakki ile bu geleneksel yönetimin terk edilmesinden dolayı devlet düzeninin bozulduğu düşünülmektedir.

Eserde en çok dikkat çeken konulardan biri, İttihat ve Terakki'nin Hicaz bölgesini normal vilayet düzenine geçirmek istemesine olan tepkilerdir. Bu tepkilere örnek vermek gerekirse, Kral Abdullah'ın Talat Paşa ile yaptığı sohbetten aktardığı kesitler gösterilmektedir. Bu kesit “sizler Hicaz'ın özel durumuna son verip onu diğerleriyle aynı konumda, sıradan bir Osmanlı vilayeti haline getirmek istiyorsunuz. Oysa Şerif [Hüseyin], her şeyi olduğu gibi muhafaza etmeye matuf bir politika izliyor. Şerif'e göre devletin tek isteği, ulaşımda emniyet ve huzurun sağlanması ile hacıların güvenliğinin teminidir. Sizler de bunu istemenize rağmen, daha önce de söylediğim gibi Hicaz'ın vilayetler kanununa tabi olmasını arzu ediyorsunuz. Eğer şeriflerin Hicaz'da devlete hizmet etmesini ve İslâm dünyası ile hilafet devleti arasında gerçek bir din kardeşliğinin kurulmasını isteseydiniz, bu politikanın kalbinin Mekke'de attığını ve söz konusu kalp ile damarların faaliyetlerinin Şerif tarafından düzenlendiğini bilirdiniz. Ayrıca, Hicaz'ın bu haliyle desteklenmesinin, devlet adına vilayetler kanununun uygulanmasından çok daha faydalı olduğunu da bilirdiniz.” şeklinde özetlenmektedir¹⁴⁹. Görüldüğü üzere yönetimin Hicaz'ı normal vilayet statüsüne almak istemesi, devletin İslam dünyasında var olan kardeşliği bozmak istemesinden kaynakladığı düşünülmektedir. Burada Osmanlı ve İttihat Terakki yönetimi için dini önemsemediği ve hilafetten uzaklaştığı imajı çizilmektedir.

Eserde Osmanlı bünyesinden bulunan unsurlardan Türk unsurunun eğitim düzeyinin düşük olduğu, Arapların daha eğitilmiş olduğu imajı da çizilmektedir. Kültürel açıdan bakılınca görülen şudur; Suriye ve Lübnan'da eğitim alanındaki gelişmeler Osmanlı Türkiye'sindeki göre her bakımdan üstündür. Çünkü Türk bölgelerindeki Osmanlı okulları, tek amacı memur yetiştirmek olan mülkî ve askerî okullardır. Hukuk ve tıp okulları da aynı durumdadır. Bu okulların diğer eyaletlerdeki şubeleri lise (sultanî) düzeyinde kalmaktadır. Ancak Araplar Suriye ve Lübnan'daki yabancı okullarında eğitim görüyordu. Hatta bazıları tahsil için Avrupa ve Amerika'ya gitmiştir. Bu yüzden Arap şehir ve

---

¹⁴⁸ a.g.e.s.48

¹⁴⁹ a.g.e.s.102

köylerindeki okuma yazma oranı, Anadolu'daki Türk şehir ve köylerindeki okuma yazma oranından yüzde on daha yüksektir. Aynı şey Rumeli şehir ve köylerine kıyasla da geçerlidir¹⁵⁰. Görüldüğü üzere, eserde Anadolu'da yaşayan tebaanın Araplara oranla çok daha düşük bir eğitime sahip olduğu düşünülmekte ve Arapların bu eğitimleri yabancı okullardan almalarından ötürü dolayı yoldan Osmanlı eğitim sisteminin yetersiz olduğu imajı çizilmektedir.

Eserde Arapların bağımsızlık için Türklere karşı ayaklanmalarının sebebi Türklerin İslam ve doğu medeniyetinden uzaklaşmaları olarak görülmektedir. Özellikle bu duruma yönelik oldukça çarpıcı anekdotlar mevcuttur. Nitekim yazar ertesi gün, kaledeki Osmanlı bayrağı resmî bir törenle indirilip yerine Arap bayrağı takıldığını, her iki bayrağın da resmî kurallara uygun olarak selamlandığını. Etkileyici bir manzara olduğunu, biraz önce indirilen bayrağın düne kadar kendilerinin de bayrağı olduğunu belirtmektedir. Oysa kendileri dün de bugün de aynı kişilerdir ama bu durumdan sorumlu olanlar, İslâm ve Doğu kimliğinden sıyrılıp Frenk ve Batı sahasına koşturanlardır. Ne yazık ki bu ayrılış, korktuğunun başına gelmesine engel olmadığı gibi daha kötüsü meydana gelmiştir. Türkler her istediklerini yapmıştır fakat her durumda Türklüklerini korumuştur ancak kendileri farklı farklı grup ve firkalara ayrılmıştır. Her biri başına ayrı birer yönetici seçmiş, her kafadan farklı bir ses çıkar olmuştur¹⁵¹.

İfadelerden de anlaşıldığı üzere, Kral Abdullah Türk ve Arap unsurunun birbirinden ayrılmasında Batılılaşma hareketlerini takip eden Türkleri suçlamakta, Arapların böyle bir şeyin gerçekleşmesini istemediklerini, buna mecbur kaldıklarını belirtmektedir. Öte yandan Arapların tek bir çatı altında toplanamadığından şikâyet etmektedir.

Eserde, Osmanlı Devleti bünyesinde yaşanan Türk olmayan unsurların neden ayrılmak istediği ve Osmanlı'nın yeni imajına dair düşünceler bizzat Kral Abdullah'ın kaleminden özetlenmektedir. “Öyle ki 1876 tarihli Kanun-i Esasinin yenilendiği son Osmanlı inkılabı sırasında [1908], sultanın hâkimiyeti, kendisinin de mensup olduğu unsurun ön plana çıktığı millî bir hâkimiyete dönüşmüştür. Diğer unsurlar ve bölgeler bu yönetici unsura tabi hale gelmiştir. Anayasal yönetime geçen Türkler, diğer unsurların yapısını bozmak ve kendi

---

¹⁵⁰ a.g.e.s.103

¹⁵¹ a.g.e.s.210

yönetimleri için tehlike olacak şeyleri bertaraf etmek maksadıyla bir Türkleştirme [tetrík] politikası izlemeye başlamıştır. Türkler bunu yaparken, İmparatorlukta İslâm'ı kabul eden diğer unsurların kendilerinden kalabalık olduğunu fark etmiştir. Bundan sonra her millet içinde çeşitli partiler ve kulüpler kurularak hak talebi için mücadeleler başlamıştır. Osmanlı meclis seçimlerinde sadece Türk veya İttihatçı olanların seçilmesi için Türklerin İttihat ve Terakki Fırkası baskı uygulamıştır. Bu baskılar sonucunda Araplar ve imparatorluğu meydana getiren diğer milletler yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını anlamıştır¹⁵².

Bu ifadelerin ardından Arapların neden isyan ettiklerini açıklamaya çalışan Kral Abdullah Osmanlı ve İttihat Terakki Cemiyetinin imajını tarif etmektedir. Buna göre Şerif Hüseyin o dönemde Osmanlıya bağlıdır, Osmanlıların üstünlüğünü kabul ediyor ve devletin bekasını, sonucu bilinmeyen bir parçalanmaya maruz kalarak yıkılmasına tercih etmektedir. İttihatçıların kendini beğenmişliklerinin zirveye ulaştığı ve Arapların kendini beğenmiş, haddini bilmez ve kendilerinden başka herkesi hor gören Türklerden ayrılmasının zarurî olduğu döneme dek bu tercihinin sürdürülmektedir¹⁵³.

Görüldüğü üzere eserde genel olarak tarihi yönleri ile Türklere ve Osmanlı'ya İslam'ı bir çatı altında topladığından dolayı saygı duyulmaktayken, II. Mahmut'la birlikte devletin İslamiyet'ten uzaklaştığını ve İttihat ve Terakki ile birlikte milliyetçi bir yönetimi benimseyerek Arap unsurları dışladıkları imajı çizilmektedir.

7. CEMALEDDİN AFGANİ'NİN HATIRALARI (MUHAMMED MAHZUMİ PAŞA) İNCELEMESİ

Eser, Muhammed Mahzûmî Paşa (2010) tarafından yazılmıştır. Afgânî'nin son dönemde en yakınındaki isim olan Mahzûmî Paşa sorduğu sorulara Afgânî'nin verdiği cevapları, onun izniyle kitap haline getirip yayınlamıştır.

Eserdeki Türk ve Osmanlı imajına değinmek gerekirse, daha önceki incelenen eserlerden farklılık gösteren bu eserde, Osmanlı'nın İstanbul'u fethettiği dönemlerde bile siyasi ve ilmi olarak yanlış politikalar izlediği ve Osmanlı'nın 19. yüzyılda düştüğü kötü durumun asıl sebeplerinden birçoğunun o dönemlerde alınan yanlış kararlardan ötürü

---

¹⁵² a.g.e.s.223

¹⁵³ a.g.e.s.223

meydana geldiği belirtilmektedir. Örneğin Hristiyan hükümdarların kalbinde Müslümanlara karşı ve nefret doğuran olayın, Kostantiniye'nin, o muhkem başkentini Sultan Fatih tarafından 1453 yılında fethedilmesidir. O tarihten itibaren Batılı devletler planlarını birleştirmeye, bütün uğraşlarını Osmanlı Devleti'yle mücadeleye yöneltmeye her türlü vesileyle ve her fırsatta onu çökertmek, sarsmak, Avrupa kıtası üzerinde gerçekleştirdiği fetihlerle, kazandıkları topraklardan atmak üzere çalışmaya başlamıştır. Savaşlarda galibiyet ve zafer ancak güç ve bilgi ile gerçekleşmektedir. Keşke Osmanlı Devleti kurulduğu günden ya da 1299 yılında müstakil bir devlet olarak ortaya çıktığı günden itibaren bu esasa riayet etmiş olsaydı Batı dünyasının hareketlerini gözetleyip, medeniyet ve kültür sahasında Batı ile koşsaydı ve maddi fetihlerine, en azından Japonya'nın yaptığı gibi ilmi fetihleri de katabilirdi. İfadelerde görüldüğü üzere Osmanlı'nın İstanbul'u fethettiği en güçlü dönemlerinde bile ilim ve kültür alanında gerekli gelişmeleri gösteremediği imajı çizilmektedir. Burada kastedilen Osmanlı'nın ilminin olmamasından ziyade fethedilen topraklar doğrultusunda ilim üretememiş olması düşüncesidir. Zira Afgani böyle düşünmektedir.

Osmanlı'nın 19. yüzyılda doğu sorunu yaşamasının en büyük sebebi olarak ilk dönemlerde fethedilen yerlerin ilimle yoğrulmaması gösterilmektedir. Nitekim eğer ilimle yoğrulmuş olsaydı, ortada şark meselesi diye bir mesele olmayacağı, egemenliğin uzun süre devamına müsaade etmeyen o farklılığın ortaya çıkmayacağı, cehaletin ilme tahakküm edemeyeceği veya cehalet hükümetinin, bilgisizlik hükümetlerini yönetemeyeceği, bugün kılıcın tek başına, bilgi toplarıyla kendini savunan bir ulusa hükmetmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir¹⁵⁴.

Türklerin bahsi geçen fetihleri gerçekleştirirken askeri anlamda üstün olduklarını belirten ifadelerle örnek vermek gerekirse Türklerin ülkeleri fethettikleri dönemlerde harp teknikleri ve ordunun mobilizasyonu bilgisine vakıf oldukları, Avrupalıların bu bilgiden yoksun olduğu, bu konuda Türklerle boy ölçüşemedikleri, böylece Türkler galip gelirken Avrupalıların hezimete uğradığı aktarılabilmektedir¹⁵⁵. İfadelerden de anlaşıldığı üzere,

---

¹⁵⁴ Muhammed Mahzumî Paşa, *Cemaleddin Afgani'nin Hatıraları*, Terc. Adem Yerinde, Klasik Yayınları, İstanbul, 2010. s. 190.

¹⁵⁵ a.g.e. s. 181.

Türklerin 15. yüzyılda askeri alanda rakiplerinden daha üstün olduklarına dair bir imaj çizilmektedir.

Ayrıca Türklerin İslam dinine bağlı oldukları ve devleti İslam adaleti ile yönettikleri imajı çizilmektedir. Nitekim bu imaj Türkler ve onların büyük sultanlarının dine bağlı kaldığı, şeyhülislamlık makamında İslam hakikatini ve hükümlerini bilen, ilmiyle amil büyük âlimler, üstün fakihler bulunduğu, sultan ve büyük devlet adamlarının bu âlimlerin görüşleriyle ferman çıkardığı, onların verdikleri hükme göre hareket ettiği, böylece tebaaları arasında adaleti sağladıkları ve zimmetlerine girenlere güvence verdiklerine yönelik ifade ile çizilmektedir¹⁵⁶.

İfadeler dikkate alındığında Osmanlıların dine bağlı ve adaletli oldukları yönünde bir imaj çizildiği görülmektedir. Burada bahsi geçen düşünceler Osmanlı'nın güçlü dönemlerine ait fikirler olduğu unutulmamalıdır.

Bu ifadelerin ardından, bozulmaların neden meydana geldiğini anlatan eserde Osmanlı'nın ilim olarak zayıflamasının yanında ona bağlı olan unsurların ilim seviyelerini yükseltmeleri ile kopuklukların başladığı da ifade edilmektedir. Bir noktada iş tersine dönerek zayıflığın kaynağı cehalet hâkim millette, gücün kaynağı bilgi mahkûm milletlerde ortaya çıkmıştır. O zaman bu milletler bilgi bakımından daha aşağı seviyede bulunanların esaret boyunduruğundan kurtulmak için harekete geçmiş ve kendi kendini yönetme hakkını yeniden elde etme uğrunda her şeyini feda etmiştir¹⁵⁷.

Görüldüğü üzere eserde, Osmanlı'nın ilim olarak yönettiği unsurlardan daha geriye düşmesi ile ayrılıkçı hareketlerin meydana geldiği belirtilmekte, dolayısı ile Osmanlı'ya cehaletin hâkim olduğu imajı çizilmektedir.

Osmanlı'nın fethettiği bölgelerde medeniyet adına hiçbir inşa etmediğinin belirtildiği eserde, Balkanlar'da yüzlerce yıl hâkimiyet süren Osmanlı'nın bölgede kültüre dair hiçbir katkısının olmadığı, Osmanlıların fethettikleri Balkan Yarımadasının durumu budur. Asırlar boyu hâkimiyetlerinde kalan bütün memleketlerde Osmanlılar, medeniyet adına hangi eserleri, halklarda hangi hatıraları bıraktı? Bu bölge ve prenslikleri egemenliğinde tutmak

---

¹⁵⁶ a.g.e. s. 181.

¹⁵⁷ a.g.e. s. 181

için nasıl bir kararlılık gösterdi, hangi düşünceyi geliştirdi ve ne gibi önlemler aldı? Eğer cevap hiçbir şey ise, o zaman insafı olmak bizi şöyle söylemeye mecbur eder: Osmanlı Devleti fetihlerinde tanık olduğumuz bu ihmalkâr tavrıyla umranı geliştirme yolunda iyi şeyler yapmadı. Aksine egemenliği altındaki halkların önünde sağlam bir engel olarak durdu. Onların medeniyet yolunda ilerlemelerine, medeniyet, bilim, teknik ve sanat alanında gelişmiş milletlerle yarışmalarına mâni oldu” şeklinde açıklanmaktadır¹⁵⁸.

Eserde genel olarak Osmanlı'nın askeri gücünün ileri seviyede olduğu düşünülse de ilim ve medeniyet anlamında Osmanlı'nın ve Osmanlı yüzünden onun bünyesinde bulunan hiçbir unsurun gelişemediği düşüncesi yer almaktadır.

Osmanlı'nın zayıflamasında ve bünyesinde barındırdığı unsurların ayaklanmasının asıl sebebi Osmanlı'nın ilim ve medeniyet anlamında ilerleme gösterememesi ve fethettiği yerlerin bahsi geçen alanlarda gelişmesine engel olduğu düşüncesi yatmaktadır.

Öte yandan, Osmanlı'nın kudretli zamanlarında yabancılara verdiği kapitülasyonlarında merhamet olmadığını belirtildiği eserde, asıl merhametin kendi tebaası olan herkese ve yabancılara tüm insanlara eşit haklar vermesi gerektiği belirtilmektedir. Yabancıların mahkemelerinde tercümanlara yer verildiği gibi Osmanlı bünyesinde yaşayan unsurların da mahkemelerinde tercüman bulundurulması gerektiğinden bahsedilerek, Osmanlı'nın böyle hatalarla kendi tebaasını uzaklaştırdığı, dolayısı ile İslam ve Doğu medeniyetinden de uzaklaştığı imajı çizilmektedir.

Dönemin dilde sadeleşme hareketlerine de karşı çıkan Cemaleddin Afgani, Türkçeden Arapça ve Farsça unsurlar çıkarıldığında Türkçe'nin hiçbir anlamının kalmayacağını ve bu tarz düşüncelerin Osmanlı'yı yıkımın eşiğine götürdüğünü belirtmektedir.

8. BEYRUT ŞEHREMİNİNİN ANILARI (1908-1918) (SELİM ALİ SELAM) İNCELEMESİ

Eser, Beyrut eşrafından önemli bir siyaset adamı olan Selim Ali Selam'ın (2005) hatıratından oluşmaktadır. Selam'ın hatıratının önemi, onun üstlenmiş olduğu görevlere

---

¹⁵⁸ a.g.e. s. 185.

bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Beyrut Belediye Başkanlığı yapan Selam öte yandan, Makasid-ı Hayriye-i İslamiye Cemiyeti başkanlığı, Paris Arap Kongresi üyeliği, Osmanlı Meclisinde mebus, Suriye Genel Kongresi üyeliği ve Milli İslam Meclisi başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere devlet yönetiminin bu kadar farklı mevkilerinde görevler yürüten birinin hatıratı oldukça önemli bir niteliğe sahip olmaktadır. Lakin bu hatırat için önemli bir bilgiyi de aktarmak gerekmektedir. Selam'ın Meşrutiyetin ilanından beri günü gününe tuttuğu hatırata Fransız işgali sırasında el konulmasından dolayı, bu eseri meydana getiren hatıralar, Selam tarafından daha sonra hafızasında kalan ve dergilerden bulduğu nüshalar ile oluşturulmuştur. O yüzden hatırat yer yer kronolojik olarak gitmemektedir.

Eserdeki Osmanlı imajına dair hususlara hatıratın ilk sayfalarında rastlanmakta ve devletin II. Abdülhamit döneminde ne kadar güçsüz durumda olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca kendisine göre son demlerini yaşayan ve zayıf duruma düşen Osmanlı Devleti, Sultan Abdülhamid'in kötü yönetimi yüzünden, değil büyük devletlerin küçük devletlerin bile aşağılamalarına hedef olmaktadır¹⁵⁹.

İfadelerden de anlaşılacağı üzere eserde, Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamit'in kötü yönetimi yüzünden büyük devletlerden ziyade küçük devletlerle bile başa çıkamayacak kadar güçsüz durumda olduğunun imajı çizilmektedir. Aynı sayfanın devamında Osmanlı Sultan'ının canının korkusuna düştüğü için ne donanma ne de ordu ile ilgilendiği, memur ve askerlerin maaşlarının aylarca yatmadığı belirtilmektedir.

Maaşlarını alamayan memurların yazdığı dilekçelere gelen cevabın anlatıldığı bölümde, II. Abdülhamid imajı daha net şekilde görülmektedir. Sultana bir dilekçe ile hallerini arz etmekten ve uğradıkları haksızlığı şikâyetten başka çare bulamayanların Mabeyn'in yazışma bölümünden aldıkları cevapta, memur maaşlarının Zat-ı Şahane tarafından verilen bir sadaka ve ihsan olduğu, dolayısıyla maaşları geciktiği için haksızlığa uğramış sayılmayacakları ve şikâyete hakları bulunmadığı söylenmektedir. Oysa Selam, memlekette keyif içinde cirit atıp dolaşan ve Allah'ın kullarına çeşitli iftiralar bulaştıran casusların sultanın maaş ve ihsanlarından bol bol faydalandığını düşünmektedir¹⁶⁰.

---

¹⁵⁹Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremini'nin Anıları, 1908-1918*, Tercüme:Halit Özkan, İstanbul, Klasik Yayınları, 2005. s. 81-82.

¹⁶⁰a.g.e. s. 82.

Görüldüğü gibi eserde, II. Abdülhamit yönteminde Osmanlı'nın devlet için vazifelerini yerine getiren memurlardan sakınan hakların, padişahın kendi saltanatını sürdürebilmek için görev verdiği ajanlara aktarıldığı imajı çizilmektedir. Yine sayfanın devamında, halkın İttihat ve Terakki'nin mevcut yönetimi devirerek II. Meşrutiyeti ilan etmesini sevinçle karşılamalarının sebebinin böyle uygulamalar olduğu düşünülmektedir.

Eserdeki Türk imajına değinmek gerekirse, Türk yöneticilerin imar işinden hiç anlamadığı belirtilmektedir. Türk devlet adamlarının, hazineye hiç yük getirmeyecek hatta kar getirecek olsa bile her türlü imar işine karşı olmalarını şaşkıncu bulan yazar, memleketlerine gelen Türk devlet görevlileri içinde imardan anlayan sadece iki kişi gördüğünü belirtmekte ve Mithat Paşa ve Azmi Bey'i işaret etmektedir¹⁶¹.

Eserde, Balkan Harbi sırasında tüm dünyanın Osmanlı'nın yenilmeyeceğini düşünmesine rağmen devletin Balkan devletleri karşısında korkunç bir hezime uğradığından bahsedilmektedir. Selam bunun sebebinin itilafçı hükümet olduğunu belirtmektedir. Öyle ki Osmanlı ordusunun bozguna uğramasının sebebi, İttihatçı hükümetin iktidardan ayrılıp Sadrazam Kamil Paşa başkanlığında İtilafçı hükümetin göreve gelmesiydi şeklinde kendisini ifade etmektedir¹⁶².

Selam'ın, Nahle et-Tuveyni Bey'den duyduğu, Fransız konsolosunun “ayaklanma çıkarırsanız sizi destekleriz” sözleri üzerine hatırate geçen sözler, eserdeki Osmanlı ve Türk imajı hakkında önemli anekdotlar içermektedir. Nitekim kendilerinin bu duruma gelmesine neden olan devletin zayıflığına, İttihatçıların kendilerine ve halklarına uğradığı baskıya rağmen Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmayı tüm samimiyetleriyle istediklerini belirtmektedir¹⁶³.

İfadeler incelendiğinde eserde Osmanlı Devleti'nin güçsüz olduğunun yanında, İttihat ve Terakki yönetiminde Arap unsuruna baskı yapıldığının imajı çizilmektedir. Lakin Osmanlı Devleti'nden ayrılmanın düşünülmemesinin belirtilmesi, Osmanlı ve Türk kimliği ile bir sorun bulunmadığı, sıkıntıların yanlış yönetimlerden kaynaklandığı düşüncesine işaret etmektedir.

---

¹⁶¹ a.g.e.s. 86

¹⁶² a.g.e. s. 94.

¹⁶³ a.g.e. s. 95

Selam'ın, 1912 tarihinde bir gazetede yayınlanan mektubunu paylaştığı bölümde yer alan hususlar, nağmelerin ümmet ve devletin onsuz yaşayamayacağı ıslahat nağmelerinden başka bir şey olmadığı, Allah tarafından kendisine basiret ve izan bahşedilen herkesin, geçmiş kötü idarenin devletin bekası için gerekli ıslahatları planlayıp yürürlüğe koymamasından kaynaklanan şu kötü vaziyetin dahili ve harici savaflara sebep olduğunun farkında olduğu, ki bu savafların birçok vilayetin Devlet-i Aliyye bünyesinden ayrılmasına yol açtığı, eğer ümmet ve devlet vaziyetin vahametini idrak edip hemen tedbir olarak gerekli ıslahatları en kısada yapmazsa kalanların da en kısa zamanda harap olacağına dair bir uyarı olduğudur¹⁶⁴.

Yukarıda yer alan mektup incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin güçsüz düşmesinin ve bünyesinde yer alan unsurların yavaş yavaş devletten kopmalarının sebebi, devlet idaresinin gerekli yenilik ve reformları yerine getirmemesinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Yeni hükümetin de aynı hatayı devam ettirmesi halinde bu ayrılıkların devam edeceği ve devletin yıkılma aşamasına geleceği düşünülmektedir. Eserde genel olarak Osmanlı'ya bağlı olunması gerektiği belirtilse de Osmanlı'nın sürekli yanlış yönetim politikaları ile bu bağlılıkları zayıflattığı imajı çizilmektedir.

Eserde bilhassa Osmanlı'nın eğitim harcamaları için ayırdığı bütçenin çok az olduğu, büyük devletler kıyaslandığında geride kalmasının sebeplerinin başında eğitime gerekli önemin verilmemesinin geldiği belirtilmektedir. Selam'ın mecliste yaptığı bir konuşmaya hatıratında yer vermesi ile eserde Osmanlı'nın eğitime verdiği önemin imajı çizilmektedir. Nitekim Efendiler! nidasıyla maarife harcamak maksadıyla ne kadar vergi tarh olursa da vazifelerini layık olduğu derece yerine getiremeyecekleri, Osmanlı vilayetlerinde maarif için harcadıkları senelik 450.000 [500.000] Osmanlı lirasının ümmet için yetersiz olduğu, bunun son derece az bir rakam olduğu ifade edilmektedir. Ecnebi memleketlerde maarif için harcanan paralarla kendilerinin harcadıkları paraları karşılaştırdıklarında onların niye ileri gidip başarılı olduğu, kendilerinin niye geri kalıp düşüş yaşadığı açığa çıkmaktadır¹⁶⁵.

Osmanlı'nın eğitime gerekli bütçeyi ayırmadığının belirtildiği gibi bunun sebebinin yokluk olmadığı, Osmanlı'nın gelirlerinin çok az bir kısmının eğitim harcamalarına

---

¹⁶⁴ a.g.e. s. 96-97

¹⁶⁵ a.g.e. s. 97

ayrılmasından dolayı eğitime gerekli önemin verilmediği ima edilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin bütçesi 136 milyon liraya ulaşmaktadır. Bunun 36 milyon lirası eğitim için harcanmakta, bu tutar eğitimin ve okulların yaygınlaştırılmasına ayrılan bütçenin gelirin yüzde 25'ine tekabül ettiğini göstermekte bir de yanında ilime hizmet için bağışlanan binlerce milyonlarca lira mevcut olduğu bildirilmektedir. Kendilerine gelince; bu yılki gelirin 32 milyon lira olarak hesaplandığını fakat eğitime sadece 450[500] bin lira harcayacaklarını söyledikleri belirtilmektedir. Yani memleketin ilim ve irfana bu derece ihtiyaç duyduğu bir dönemde eğitime gelirin sadece yüzde bir buçüğunun harcanacak olması sorgulanmaktadır¹⁶⁶.

Mektubun devamından da anlaşıldığı üzere, eserde Osmanlı'nın gelirlerinin yalnızca yüzde bir buçüğünün eğitime ayrıldığı söylenmekte ve devletin en ihtiyaç duyulan dönemlerde bile eğitime önem vermediği imajı çizilmektedir. Mektubun devamında Arapça öğretmenlerinin Arapçaya hâkim olmayan kişilerden seçildiği, devletin eğitim konusunda keyfine göre atamalar yaptığı ya da sınav yolu ile atama yapıldığında torpil ve adam kayırma yaptığı gibi hususlar belirtilmektedir. Anlaşıldığı üzere, eserde Osmanlı yönetiminin torpil ve adam kayırma yollarına başvurarak eğitimi yozlaştırdığına dair bir imaj çizilmektedir. Yine aynı mektupta devlet okullarından mezun olan kimselerin, memurluktan başka bir şey yapmadığı, ticaret, zanaat veya ziraatla uğraşan insanların genelde Osmanlı bünyesinde bulunan yabancı okullardan yetiştiği belirtilerek, devletin kendi toplumundaki eğitimi yabancılara teslim ettiği imajı çizilmektedir.

Eserde, Arap unsurunun bilhassa Arap öğrencilerin haklarının yenildiği ve Türk unsurunun Arapların üstünde tutulduğu imajı verilmektedir. Yine Selam'ın meclisteki konuşmalarına göre Maarif nezareti her yıl birçok öğrenciyi memleket hesabına Avrupa ülkelerine göndermektedir. Bu öğrencilerden kaç tanesi Arap diye araştırmaya kalkan yazar bir tane bile bulamadığından sanki maarif için kendilerinden vergi alınmadığını sorgulamaktadır¹⁶⁷. İfadelerde eğitim politikalarındaki yanlışlıklar belirtildiği gibi, Osmanlı'nın Türk unsurunu kayırdığı imajı çizilmektedir.

Eserde, Osmanlı Devleti'nin İttifak devletleri ile savaşa girmesinde, yanlış beyanlar verildiği imajı verilmekte, Osmanlı'nın savaşa girme sebeplerini tebaasına şeffaf şekilde

---

¹⁶⁶ a.g.e. s. 142

¹⁶⁷ a.g.e. s. 145

anlatmadığı imajı çizilmektedir. Buna örnek vermek gerekirse, Selam'ın Talat Paşa ile yaptığı konuşmanın hatıratına aktarıldığı bölümlerde önemli anekdotlar bulunmaktadır. Talat Paşa'nın söylediklerine cevap vermek istediğini ifade eden yazar tarafsızlık ilan edildiğini onaylamakta ancak seferberlik de ilan edildiğini vurgulamaktadır. Tarafsızlık ilan edilmesine rağmen boğazları İtilaf Devletlerine kapatarak aralarındaki bağlantıları kestiklerini, dolayısıyla Talat Paşaların ilan ettiği tarafsızlığa aykırı davranıldığı, ayrıca Mısır'a saldırmaya hazırlandıkları ki bunun İngiltere'ye meydan okumak anlamına geldiğini, Rus donanmasına asıl saldıranın Osmanlı donanması olduğunu herkesin bildiğini, bunun harbe girebilmelerine hazırlık olarak yapıldığını söylemektedir¹⁶⁸. İfadeler değerlendirildiğinde, Osmanlı'nın kendi kamuoyunu savaşa girmek zorunda olduğunu şeklinde yanlış bilgilendirdiği imajı çizilmektedir.

Eserde genel olarak, Türk ve Osmanlı imajı dostane ve tarihi bağlarla birbirine bağlı şekilde işlenmiş, gelinen nokta ise sultanların ve hükümetlerin yanlış politikalarına bağlanmıştır. II. Abdülhamit ve sonrasında gelen İttihat ve İtilaf hükümetlerinin yanlış politikalarla devleti çağdaşlarından geride bıraktığı ve yıkılma eşiğine getirdiği belirtilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi hatırat günü gününe tutulmamış, sonradan akılda kalan anılar çerçevesinde kaleme alınmıştır. Bu açıdan düşünüldüğünde tarihi kaynak olarak zayıf gözüksün de Selim Ali Selam anılarını daha önceden gazetelerde ve dergilerde yayımlayan yazıları ile güçlendirmektedir.

9. İSYANCI ARAP ORDUSUNDA BİR HARBİYELİ (CAFER EL-ASKERİ) İNCELEMESİ

Eser, Osmanlı ordusunda binbaşı olarak görevini devam ettirirken, İngilizler tarafına geçmek sureti ile isyancı Arap ordusunun komutanlığını üstlenen Cafer el-Askeri'nin hatıratından meydana gelmektedir.

Türk ve Osmanlı imajının izlerine eserin ilk sayfalarında rastlanmaktadır. Cafer el-Askeri'nin askeri okula gitmek için çıktığı yolculukta Bağdat petrol kuyularında gördüğü manzaraları aktarması, eserdeki Osmanlı imajı hakkında küçük bir anekdot içermektedir. Bu

---

¹⁶⁸ a.g.e. s. 148

ifadeler bu kuyuların fazlalıkların Dicle'ye döküldüğü, o dönemde Osmanlı hükümetinin, burada ziyan edilen gizli hazinenin farkında bile olmadığı şeklindedir .

Eserin ilk sayfalarında yer alan ifadelerle birlikte, Osmanlı'nın Ortadoğu coğrafyası ile yeteri kadar ilgilenmediği imajı çizilmektedir. Yine eserin ilk sayfalarında Osmanlı ve II. Abdülhamit'in yönetim şekli açısından önemli anekdotlara rastlanmaktadır. Nitekim İstanbul'a varıp Harbiye'ye girdikleri, okulda talebelerin çok sıkı biçimde gözetim altında olduğu, gözetmenlerin, Sultan II. Abdülhamit'in casusları olduğu belirtilmektedir. Gözetim o kadar sıkıdır ki, günlük gazete okumak bile talebenin okuldan atılması için yeterli bir suç sayılmaktaydı . Görüldüğü üzere eserde, II. Abdülhamit yönetiminde Osmanlı Devleti'nin çok fazla baskıcı olduğuna dair bir imaj çizilmektedir.

Yine, Osmanlı askeri okulunda yetersiz askeri eğitim verildiğini bildiren ifadelere rastlanmaktadır. Okula başladıklarında, bir öğrenciye komutanlık vasfını kazandıracak hususların tamamını elde etmeye imkân vermeyen bir eğitimden geçtiklerini, gerçek mermilerle atış talimi yapılmasının yasak olduğunu, bol vakitleri olduğundan okul yönetiminin askerin mutlaka bilmesi gerekmeyen kelimeler, akait, kelam vb. konularda dersler koyduğunu, bunların talebeye hiçbir şey ifade etmediğini ve büyük vakit kaybına yol açtığını ifade etmektedir¹⁶⁹.

Görüldüğü üzere eserde, Osmanlı askeri okullarında askere pratikte gerekli olacak tam donanımlı bir eğitim verilmediği imajı çizilmektedir. Yine aynı paragrafın devamında Osmanlı Devleti'nde asker olmanın maddi ve manevi zorluklarından bahseden ifadeler de yer almaktadır.

Eserin bünyesinde “Abdülhamid'in Kötü İdaresi” adlı bir bölüm bulunması, eserdeki Türk ve Osmanlı imajı açısından kendi başına bir ipucu vermektedir. Gerçi şu ana kadar incelenen eserlerin hepsinde II. Abdülhamit dönemi için yoğun eleştiriler bulunsa da bu eleştirileri Osmanlı imajından ayırmak mümkün değildir. Zira Osmanlı padişahları ile Osmanlıdır. Zaten eser incelemelerinde, Osmanlı ve Türk imajı hakkındaki görüşler ve yönetimlere karşı olan eleştiriler ayırt edilerek aktarılmıştır.

---

¹⁶⁹ Cafer el- Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009, s 4-7

Eserde, II. Abdülhamit dönemindeki Osmanlı imajı için önemli anekdotlar içeren ifadeler mevcuttur. Sultan II. Abdülhamit zamanındaki Osmanlı vilayetlerinin sürekli bir karışıklık içinde olduğu, hükümetin, askeri güç kullanmaksızın yıllık vergileri toplayamadığı, kötü idare ve ihmalkârlık yüzünden herkesin fakir düştüğü, Sultan Abdülhamid'in kendi hayatını korumak derdinde olduğu, sadece kendi nüfuzunu güçlendirmek ve hususi mal varlığını korumak için her yolu denediği söylenmektedir¹⁷⁰. Bu ifadeler doğrultusunda eserde, II. Abdülhamit'in kendi saltanatını devam ettirmek uğruna halkın refahını hiçe saydığı, devletin zor kullanmadan vergi bile toplayamayacak hale geldiği imajı çizildiği görülmektedir. Aynı paragrafın devamında, devletin maaşları bile düzenli ödeyemediği gibi ifadeler yer almaktadır.

Eserde, Osmanlı ordusunun çok kötü bir durumda olduğuna, fikri olarak bir bütün olmadığına dair ifadeler rastlanmaktadır. O dönemde Osmanlı ordusunun durumu gerçekten çok kötü olarak atfedilmekte, her şeyin karma karışık vaziyette olduğu söylenmektedir. Hükümette itilafçıların olmasına rağmen ordudaki subayların çoğu İttihat ve Terakki'ye bağlı görülmekte yine de İttihat ve Terakki ile İtilaf Fırkasının muhalif politikaları orduya çok kötü biçimde tesir etmektedir. Aleyhte propaganda ordu içindeki subaylar üzerinde etkisini göstermekte ve subayları savaştan geri durmaya teşvik etmektedir. Askerlerin durumu sağlık, giyecek ve içecek bakımından acınacak halde olarak nitelendirilmektedir¹⁷¹.

İfadelerden görüldüğü üzere eserde, Osmanlı ordusunun ülkenin içindeki siyasi kargaşadan etkilenecek bölündüğü, bir bütün olamadığı belirtildiği gibi Osmanlı ordusunun teknik açıdan da çok kötü bir halde olduğu imajı çizilmektedir. Yukarıdaki ifadelerin devamında, orduda görev yapan askerlerin iyi eğitilmiş olmadığı çoğunun tüfek bile tutamayacak derecede askerlik mesleğinden uzak olduğu ifadeleri yer almaktadır.

Eserin şu ana kadar incelenen bölümü Cafer el- Askeri'nin Şerif Hüseyin'in safına geçmeden önceki dönemlere aittir. Bu dönemlerde Osmanlı ve Türk imajına tarihi yönleri ile değinilmemiş, genel olarak yönetim ve yöneticiler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bundan sonraki bölümde ise Türklere ve Osmanlı'ya dair kimlik üzerinden de

---

¹⁷⁰ a.g.e.s.7

¹⁷¹ a.g.e.s.27

bir imaj çizildiği görülmektedir. Öyle ki yazar ülkelerini yabancı boyunduruğundan kurtarmaları için Şerif'in ordusuna gönüllü yazılmaları gerekliliği konusunda ateşli bir konuşma yaptığını belirtmektedir¹⁷².

Yukarıdaki ifadelerde yabancından kastedilen Türkler ve Osmanlılardır. Eserde, Türklerin ve Osmanlıların Arap topraklarını işgal ettiği imajının çizildiğine rastlanmaktadır.

Yine Türk imajı hakkında olumsuz ifadeler mevcuttur. Öyle ki Iraklıların Türkiye'ye kurtuluş için kaçtıklarını belirtmelerine rağmen yazara göre yağmurdan kaçarken doluya tutulduklarına kanaat getirilmektedir¹⁷³.

Türk imajı açısından önemli bir anekdota da Cafer el-Askerinin Arap topraklarında yüzyıllarca bir Arap Devleti kurulmamasına rağmen, Arapların milli benliklerinin kaybolmamasının nedenlerini açıklarken rastlanmaktadır. İlk neden Arapların yaşadığı bölgeleri ele geçiren yabancı unsurların, medeniyet ve kültür açısından Araplar kadar gelişmiş olmaması ikinci neden aralarında din birliğinden dolayı, Arap İmparatorluğunu ele geçirenlerin Arapların inanç, medeniyet, felsefe ve edebiyatlarını benimseyip taklit etmek zorunda kalmaları olarak görülmektedir. Bu iki maddenin ilkinde, Türklerin, Arapların medeniyet ve kültür seviyesinin gerisinde oldukları, ikinci maddesinde ise Türklerin devletlerinde Arap, kültür ve medeniyetini taklit etmek zorunda kaldıkları imajı çizilmektedir.

Yine eserin bu bölümlerinde, Türklerin Arap bölgelerini asla tam anlamı ile fethetmediğine dair ifadelerle rastlanmaktadır. Osmanlıların son yüzyıllarda, Arap bölgelerini ele geçirdikleri zaman, buranın birçok bölgesindeki hakimiyetleri bugün devletlerarası düzlemde bilinen şekliyle gerçek anlamda bir hakimiyet değil, göstermelik bir yönetim uyguladığına değinilmektedir¹⁷⁴. Ardından gelen ifadelerde Osmanlı'nın İmparatorluk olarak yaşayabilmesinin tesadüfi bir şey olduğu imajının çizildiğine rastlanmaktadır. Yemen, Necid, Mısır, Irak ve hatta Suriye'de bile karışıklıkların ardının hiç kesilmediği, hatta bazı vilayetlerdeki isyanların Osmanlı ordusunu yenip Anadolu içlerine

---

¹⁷² a.g.e.s.98

¹⁷³ a.g.e.s.166

¹⁷⁴ a.g.e.s.173

kadar ilerleyebildiği, her şeye rağmen İslam Hilafetinin Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan çeşitli unsur ve milletleri bir şekilde bir arada tuttuğu ifade edilmektedir¹⁷⁵.

Daha önceki eserlerin genelinde, Osmanlı yönetiminin Türk unsurunu gözeten politikalar yürütmeye başlaması ile Arapların mecburen isyan etmek zorunda oldukları tarzı ifadeler bulunmaktayken, bu eserde, Türkçü politikaların Arapların uyanmasına vesile olduğu tarzı ifadeler rastlanmaktadır. Nitekim on dokuzuncu yüzyılın sonlarında bazı Türk aydınlarının Türk unsurunun diğerlerine karşı üstünlüğü fikrini ortaya atmaları, Arapların da dahil olduğu diğer unsurlarda bir uyanışa vesile olmuştur¹⁷⁶.

Bu ifadelerin devamında, Türk yöneticilerinin Arap unsurlarına yaptığı baskıların bu uyanışın hızlanmasına sebep olduğu tarzında ve ordu içinde Arap unsurlarına yapılan baskılara değinilen birçok ifade bulunmaktadır. En belirgin ifadelerde Osmanlı ordusundaki Türk subayların ve komutanların Araplara uyguladıkları baskıyı, Harbiye nezaretinin, herhangi bir milliyetçi fikir taşıdığından şüphe ettiği Arap subayları Anadolu ve Rumeli'nin en ücra köşelerine gönderdiğini iyi hatırladığına yer verilmektedir.

Eserde, Türk imajının nasıl çizildiğine dair belki de en vurucu anekdotların yer aldığı ifadeler, Cafer el-Askeri'nin Arapların başkaldırmaları karşısında Türklerin ne derece zora düştüğünü belirtmektedir. Bu durumun Türkleri birçok bakımdan hiç şüphesiz endişelendirdiği ifade edilmekte, Arapların bizzat Türklerden bile kalabalık olacak derecede büyük bir nüfusa sahip olmaları, ülkelerinin büyüklüğü, savaşa kabiliyeti ve hazır olmaları, Osmanlı hükümetinin üzerlerindeki etkisinin zayıflığı, tarihe uzanan gelenekleri, bizzat Türkler tarafından taklit edilen geçmiş medeniyetleri gibi hususlar neden olarak gösterilmektedir. Araplar arasında böylesi bir siyasi fikrin canlanması, imparatorlukları yıkılmaya yüz tutmuş Türklerin gözünde büyük bir tehlike olarak nitelendirildiği belirtilmektedir¹⁷⁷.

Yukarıdaki ifadelerde, Türklerin teknik, siyasi, medeni ve askeri birçok alanda Arapların epey gerisinde oldukları imajı çizilmektedir. Eser genel olarak Türklerin Arap topraklarını işgal eden fakat medeniyet olarak zayıf olmalarından ötürü Araplara milli

---

¹⁷⁵ a.g.e.s.173

¹⁷⁶ a.g.e.s.173

¹⁷⁷ a.g.e.s.179

benliklerini unutturamayan hatta Arapları taklit ederek onların kültürel ve medeni mirasını sahiplenen bir millet olduğu imajı çizilmektedir. Eserin ilk bölümlerinde eleştiriler daha çok yönetim nezdinde olsa da Cafer el-Askerinin taraf değiştirmesi ile Türkler ve Osmanlı hakkında tarihsel eleştirilere rastlanmaktadır.

10. İTTİHATÇI BİR ARAP AYDINININ ANILARI (EMİR ŞEKİB ARSLAN) İNCELEMESİ

Eser, son Osmanlı mebuslarından biri olan Emir Şekib Arslan'ın (2009) hatıratından oluşmaktadır. Eserde, Osmanlı ve Türk imajı incelenirken ilk göze çarpan, Osmanlı'nın zarar görmesinin Araplara da zarar getireceğine yer veren ifadelerde rastlanmaktadır. Arslan¹⁷⁸ Osmanlı Devleti aleyhine girişilecek her türlü hareketin Osmanlı Devleti'ni zayıflatıp temellerini sarsacağını, bunun da hem Araplara hem de Türklere zarar vereceğini düşünmektedir. Anlaşılacağı üzere eserde, Osmanlıların Arapların varlıklarını devam ettirebilmek adına hayati önem taşıdığı imajı çizilmektedir.

Yine eserde, Türkler ve Arapların kardeş ve ayrılamaz bir bütün oldukları, birbirlerinden ayrıldıkları takdirde başlarına birçok felaket geleceği hakkında birçok ifadeye rastlanmaktadır. Gittiği her şehirde Türklerle Arapların birbirlerinden ayrılmalarının uygun olmadığını ve devlete sınıksız yapışmaları gerektiğini söylediğini ifade eden yazar kendi menfaatleri için istismar etmek ve bu bölgeleri işgal edip sömürgeleştirmek maksadıyla Araplarla Türkler arasına ayrılık tohumları ekmek isteyen yabancılara karşı halkı uyardığını iletmektedir. Nitekim yabancı devletlerin Suriye, Filistin ve diğer Arap bölgelerini paylaşmak için anlaşmalarını belirtmektedir¹⁷⁹.

İfadeler incelendiğinde eserde, Osmanlı'nın hem Arapların hem de Türklerin devleti olduğu ve iki unsurun birbirinden ayrılmaması, ayrıldıkları takdirde de Arap bölgelerinin emperyalist devletler tarafından işgal edileceği belirtilmektedir. Burada eserin Osmanlı'nın Arapların da devleti olduğu imajı çizilmektedir.

Eserde, Osmanlı'nın eski gücünde olmadığı ve itibarının zedelendiğine dair birçok ifadeye rastlanmaktadır. Lakin bu eserde önceki eserlerin aksine Osmanlı'nın itibarının

---

¹⁷⁸ Emir Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydın Anıları*, Çev: H. Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2008, s. 45

¹⁷⁹ a.g.e. s. 63

zayıflamasının sadece Türklerin değil Arapların da itibarını zedelediği düşünülmektedir. Nitekim devletin itibarının zedelenmesinin sadece Türklere değil bütün Müslümanlara zarar verdiği, çünkü "nasyonalist" olduklarını göstermeye çalışmalarına rağmen Avrupalıların gözünde tek bir millet olduklarını, bu millete mensup kavimlerden birinin gözden düşmesinin Avrupalılar tarafından bütün milletin hakir görülmesi için yeterli olduğu belirtilmektedir¹⁸⁰.

Bu görüş doğrultusunda eserin sahibi olan Şekib Arslan'ın bir ittihatçı olmasına rağmen, İttihat ve Terakki yönetiminde Arap unsurlara baskı yapıldığını anlatan pek çok ifadeye rastlamak mümkündür. Cemal Paşa'nın Suriye'de takip ettiği siyaset, Osmanlı Devleti ve İslam âleminin başına gelmiş en büyük felaketlerden biri olarak tanımlanmakta olayların birinci derecede sorumlusu Cemal Paşa görülmekte ancak Talat ve Enver de ona istediklerini yapma fırsatını verdiği için sorumlu bulunmaktadır¹⁸¹.

İfadelerden de görüldüğü üzere eserde, Osmanlı'nın İttihat ve Terakki yönetimi ile yanlış politikalar yürüttüğü imajı çizilmektedir. Bilhassa, Çanakkale Zaferinden sonra yönetimin yanlış politikalar yürüttüğünü belirten eserde genel olarak Osmanlı veya Türk imajı hakkında olumlu anekdotlara rastlanmaktadır. Zira Şekib Arslan'ın gözünden İttihat ve Terakki yönetiminin yanlışları özetlenmektedir. Çanakkale zaferinin, İttihatçı yöneticiler arasında sarhoşluğa yol açtığı, bu sarhoşluk yüzünden hiç alışılmadık bazı kararlar aldıklarını belirten yazar kadınların peçe mecburiyetinin kaldırılması, Suriye'nin Türkleştirilmesi ve Arap milliyetçiliğinin kökünün kazınması gibi örnekler sunmaktadır. Bunun için buldukları ilk yöntemin, tanınmış birçok ailenin kadınlı erkekli sürgüne gönderilmesi olduğunu, böylece köklü aileleri güçten düşüreceklerini ve Suriye'yi Türkleştirme hedefini gerçekleştireceklerini zannettiklerini aktarmaktadır¹⁸².

---

¹⁸⁰ a.g.e. s. 65

¹⁸¹ a.g.e. s. 101

¹⁸² a.g.e. s. 119

11. OSMANLI FİLİSTİN'İNDE BİR POSTA MEMURU (İZZET DERVEZE) İNCELEMESİ

Eser, Filistinli bir Arap olan Muhammed İzzet Derveze'nin (2007) altı ciltlik hatıratının özet halinden meydana gelmektedir. Hatıratın seçilen kısımlar genellikle Osmanlı ile alakalı olan bölümlerdir.

Eserde genel olarak, Osmanlı'nın Türk unsuru dışında kalan unsurlara zulmettiği ve Arap unsuruna hak ettiği değeri vermediği düşüncesinden bahsedilmektedir. Diğer eserlerde olduğu gibi, II. Abdülhamit yönetiminin baskısından ve İttihat ve Terakki yönetiminde milliyetçi politikardan ötürü, Arapların isyan etmek durumunda kaldıklarına değinilmektedir.

Eserin neredeyse yarısından daha fazlasında Nablus beldesi anlatılmaktadır. Nablus beldesi hakkında o tarihlerdeki tüm bilgilere eserde rastlamak mümkündür. Diğer eserlerdeki Osmanlı ve Türk imajı ile kıyaslamak gerekirse, daha önce ele alınan eserlerde Osmanlı'daki Türkleştirme politikalarının Kanuni Esasi'nin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminde başladığı belirtilirken, bu eserde Türkleştirme politikalarının Kanuni Esasi'den önce başladığı, Kanuni Esasi'den sonra ise daha da kuvvetlendiği belirtilmektedir. Eserde bu düşüncenin örneğine Osmanlı okullarındaki bütün derslerin Türkçe öğretilmesinden bahsedildiği sayfalarda rastlanmaktadır. Derveze'ye göre yüksekokullar bir yana rüşdiye ve idadi mekteplerinde bile öğretim Türkçedir. Yani tarih, coğrafya, hesap, kimya, fizik, hendese, tabiat bilgileri, medeni bilgiler gibi dersler Türkçe kitaplardan Türkçe öğretilmektedir. Türkçe okuma, gramer ve edebiyat için birçok ders olmasının yanı sıra Arapça, sarf ve nahiv ilimleri bile el-Müşezzeb adlı Türkçe bir kitaptan öğretilmektedir. İptidai mekteplerde okutulan bu kitaplar, payitahtta yazılarak basılmakta, ülkenin her tarafına gönderilmekte, ülkedeki Türk, Arap, Çerkez, Arnavut, Kürt, Ermeni, Rum vb. gibi farklı ırk ve dildeki talebeler bu kitapları okumaktadır. Kendisi zaman zaman söylenilenin ya da sanıldığı aksine 1908'de Kanun-i Esasi'nin ilanından önce bu yollarla diğer ırkların Türkleştirilmesinin hedeflendiğine inanmaktadır¹⁸³. Anlaşılacağı üzere eserde, Osmanlı'nın eğitimin her kademesinde Türk dilinin hâkim olduğu ve Osmanlı Devleti'nin Kanuni

---

¹⁸³ M.İzzet Derveze, *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007, s.186

Esasi'den de önce Türk olmayan unsurları Türkleştirmeye çalıştığı üstü kapalı şekilde iddia edilmektedir.

Eserdeki Türk ve Osmanlı imajı incelenmeye devam edildiğinde, II. Abdülhamit döneminin baskıcı bir dönem olduğu ve birçok kişiye zulüm yapıldığını belirten ifadelere rastlanmaktadır. Nitekim devletin, sultanının ve devletteki yönetim biçiminin aleyhinde haberler ve makaleler çıktığını, Devlet içindeki zulüm ve sapmalara dikkat çekildiğini, devletin bünyesinde, bu türden birçok sapmanın yaşandığı bir vakıa yaşandığını, rüşvet, yolsuzluklar, hafiyelik, haksız yere tutuklamalar, işkence, sürgün, ehli olmayan insanların birtakım makamlara getirilmesi ve kanunlara aykırı daha pek çok keyfi uygulamalar yapıldığını belirtmektedir.

Görüldüğü üzere eserde, Osmanlı yönetiminde ağır baskılar uygulandığı, rüşvet torpil ve yolsuzlukların çoğaldığı, insanlara keyfi zulümler yapıldığına dair bir imaj çizilmektedir. Aynı ifadelerin devamında, yine Abdülhamit ve Osmanlı imajı ile önemli anekdotlar bulunmaktadır. Sultanın 1876'da tahta oturduğunda ilk Kanun-i Esasi'yi ilan ettiği, böylece devletin yönetim mekanizmasını denetleyebilecek Mebusan ve Ayan meclislerinin kurulduğu, ancak, Sultanın daha sonra bunu ilga ettiği, meclis üyelerini dağıttığı, üyelerin çoğunun Avrupa'ya gittiği, orada cemiyetler kurarak Arapça, Türkçe ve yabancı dillerde dergi ve gazeteler çıkarmaya başladığı, kötü yönetime, idarecilerin ve Sultan'ın haksız uygulamalarına karşı makaleler yayınladığı belirtilmektedir¹⁸⁴.

İfadelerden de görüldüğü üzere, II. Abdülhamit döneminde Arap aydınlara yapılan yoğun baskılar nedeni ile bu aydınların Avrupa'ya kaçtığı ve o bölgelerde cemiyetler kurarak devletin içinde bulunduğu kötü durumu anlatan dergi ve gazeteler çıkardıkları belirtilmektedir. Böylece eserde, Arapların Osmanlı'ya neden isyan ettiklerinin alt yapısının çizilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Eserde Kanun-i Esasi'nin ilk yıllarında yönetimin biraz daha iyiye gittiği belirtilse de daha sonrasında yine aynı kötü noktaya dönüldüğü belirtilmekte, dolayısı ile Osmanlı hakkında baskıcı ve zayıf bir yönetim imajı çizilmektedir. Nitekim ilk Kanun-i Esasi ilan edildiğinde seçimler yapıldığını, Meclis-i Mebusan'ın oluşturulduğunu, böylece devlet

---

¹⁸⁴ a.g.e.s.234-235

yönetiminin kanunlar çerçevesinde daha iyiye gittiği, fakat Devlet, Rusya ile girdiği savaşta yenilgiye uğrayınca mebusların hükümeti eleştirmeye başladığı, onu zayıflık ve hıyanetle suçladığı, bu sebeple Sultanın, Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırarak meclisi kapatma emri verdiği, her şeyin eskiden olduğu gibi, halkın hiçbir denetim ve katılım hakkının olmadığı monarşin, keyfi bir yönetim şekline döndüğünü aktarmaktadır. Daha önce de söz ettiği gibi meclis üyelerinin sürgün edildiğini, birçoğu Avrupa'ya giderek oralarda monarşin rejim aleyhinde makaleler yayınlayıp cemiyetler kurduğunu tekrarlamaktadır¹⁸⁵.

Yukarıda bahsi geçen imajı destekler nitelikte olan bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere eserde, Osmanlı yönetiminin Kanun-i Esasi'nin ilanı ile birlikte biraz daha modern seviyeye ulaştığı düşünülmekte lakin bunun kısa sürdüğü ve akabinde eskisi gibi hatta eskisinden daha kötü bir yönetimin oluştuğu belirtilmektedir.

Eserde, İttihat ve Terakki'nin ilk zamanlarında Türk olmayan unsurlar tarafından bile desteklendiği, baskıcı yönetim karşısında bir umut olarak görüldüğüne dair ifadelere rastlanmaktadır. Bu hususa diğer tüm eserlerde de rastlamak mümkündür. Nihayetinde kendi ve kendi gibi memur olan ve olmayan, Arap asıllı veya başka ırktan birçok insanla, bu kulüp ve cemiyete üye oldukları, yaşanan coşku ve sevince katıldıkları bu eser kapsamında bu düşünceye ilişkin ifadelerdir¹⁸⁶.

Yukarıda bahsedilen cemiyet İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Görüldüğü üzere, İttihat ve Terakki'nin ilk başlarda Osmanlı bünyesinde yaşanan tüm unsurlar için bir umut olduğu görülmekte, İttihat ve Terakki için Osmanlı Devleti'ni kurtaracak bir imaj çizilmektedir.

Yine önceki bütün eserlerde olduğu gibi bu eserde de İttihat ve Terakki yönetiminin Türk unsurunu kayırarak devleti Türkleştirmeye ve Araplar da dâhil olmak üzere Türk olmayan unsurları dışladığı imajı çizilmektedir. Bahsi geçen duruma ifadeler üzerinden örnek olarak İzzet Derveze'nin İstanbul'da öğrenim gören öğrencilerden konu kapsamında dinlediği şikâyetler verilmektedir. Öğrencilerin kendilerine ayrıca, İttihatçıların önde gelenleri arasında bir kısım Selanikli Yahudiler ve "Dönme" adı verilen Yahudi iken sonradan Müslüman olmuş kişiler bulunduğunu söylediği, bunların İttihatçı cemiyette

---

¹⁸⁵ a.g.e.s.242

¹⁸⁶ a.g.e.s.243

önemli bir ağırlıkları olduğunu, Türk ve İttihatçı gençler arasında Türk milliyetçiliği ülküsünün giderek güçlendiğini, kendilerini sultanın ve devletin gerçek taraftarları olarak görmelerine mebni Arap ve diğer etnik unsurlardan daha üstün tuttuklarını, Devletin makam ve mevkilerinin kendilerinin hakkı olduklarını iddia ettiklerini, Arapları tahkir edici çok çirkin vasıflarla nitelendiklerini ve buna bağlı olarak Türk gençleri ve önemli şahsiyetleriyle Arap gençleri ve önde gelen simaları arasında bir takım sürtüşme ve çekişmelerin yaşandığını anlattığını ifade etmektedir¹⁸⁷.

İfadelerden de anlaşıldığı üzere, İttihat ve Terakki yönetimi ile Türklerin Arapları dışladığı ve devletin tek unsurunun Türkler olduğu imajı çizilmektedir. Yine aynı ifadeler ve devamında yer alan ifadelerle birlikte, Arapların bağımsızlık düşüncelerinin bu tarz politikalar yüzünden mecburen fiile dönüştüğünün ve isyanların başladığı belirtilmektedir.

Eser genelindeki Osmanlı ve Türk imajı yukarıda bahsedilen şekilde çizilmektedir. Osmanlı ve Türk kimliğine daire tarihsel ifadelere rastlanmayan eserde, II. Abdülhamit'in baskılarından İttihat ve Terakki yönetimin de devleti Türkleştirmeye çalışmasından bahsedilmekte ve Arapların gördükleri haksız muameleler ve zulümler sonrasında isyan bayrağını açarak Osmanlı yönetimine başkaldırdıkları belirtilmektedir.

---

¹⁸⁷ a.g.e.s.263

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

20. YÜZYIL BAŞLARINDA ARAP AYDINLARIN OSMANLILARA VE TÜRKLERE BAKIŞI

1. ARAP AYDINLARIN GÖZÜNDEN OSMANLILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. Osmanlı Devletinin Dağılmasından Önceki Döneme İlişkin Değerlendirmeler

Cemaleddin Afgani Osmanlı'nın İstanbul'u fethettiği dönemlerde bile siyasi ve ilmi olarak yanlış politikalar izlediğini ve Osmanlı'nın 19. yüzyılda düştüğü kötü durumun asıl sebeplerinden birçoğunun o dönemlerde alınan yanlış kararlardan ötürü meydana geldiğini belirtmektedir.¹⁸⁸

Kral Abdullah Osmanlı'nın 1839'dan önceki yönetimini takdir etmekte ve bu sayede İslam dünyasının lideri olduğunu belirterek Osmanlı imajına tarihi olarak saygı duymaktadır.¹⁸⁹

Cafer el-Askeri Osmanlıların Arap topraklarını işgal ettiğini, başka bir anlatımla Türklerin Arap bölgelerini asla tam anlamı ile fethetmediğini, Osmanlı'nın bu bölgelerde imparatorluk olarak yaşayabilmesinin tesadüfi bir şey olduğunu, Türkçü politikaların Arapların uyanmasına vesile olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁰

---

¹⁸⁸ Muhammed Mahzumi Paşa, Cemaleddin Afgani'nin Hatıraları, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, s.179-181

¹⁸⁹ Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik ?*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 16

¹⁹⁰ "...Osmanlılar son yüzyıllarda, Arap bölgelerini ele geçirdikleri zaman, buranın birçok bölgesindeki hakimiyetleri bugün devletlerarası düzlemde bilinen şekliyle gerçek anlamda bir hakimiyet değil, göstermelik bir yönetim olmuştur." "...Yemen, Necid, Mısır, Irak ve hatta Suriye'de bile karışıklıkların ardı hiç kesilmezdi. Hatta bazı vilayetlerdeki isyanlar o hale gelmişti ki bunlar Osmanlı ordusunu yenip Anadolu içlerine kadar ilerleyebilmişlerdi. Her şeye rağmen İslam Hilafeti Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan çeşitli unsur ve milletleri bir şekilde bir arada tutuyordu" Cafer el- Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009, s 173

1.2. Osmanlı Devletinin Dağılma Sürecine İlişkin Değerlendirmeler

1.2.1. İlim, Medeniyet, Eğitim, Kültür ve Askeri Alandaki Zayıflıklar

Cemaleddin Afgani'ye göre Osmanlı her ne kadar 15. yüzyılda askeri alanda rakiplerinden daha üstün olup devleti İslam adaleti ile yönetmiş olsa da İstanbul'u fethettiği en güçlü dönemlerinde bile ilim ve kültür alanında gerekli gelişmeleri gösterememiştir. Afgani Osmanlı'nın ilim olarak zayıflamasının yanında ona bağlı olan unsurların ilim seviyelerini yükseltmeleri ile kopuklukların başladığını, Osmanlı'nın ilim olarak yönettiği unsurlardan daha geriye düşmesi ile birlikte ayrılıkçı hareketlerin meydana geldiğini, dolayısı ile Osmanlı'ya cehaletin hâkim olduğunu belirtmektedir. Afgani Osmanlı'nın fethettiği bölgelerde medeniyet adına hiçbir eser inşa etmediğini, örneğin Balkanlar'da yüzlerce yıl hâkimiyet süren Osmanlı'nın bölgede kültüre dair hiçbir katkısının olmadığını ifade etmektedir.¹⁹¹

Selim Ali Selam Osmanlı'nın eğitim harcamaları için ayırdığı bütçenin çok az olduğunu, büyük devletlerle kıyaslandığında geride kalmasının sebeplerinin başında eğitime gerekli önemin verilmemesinin geldiğini belirtmektedir. Örneğin, Selam Arapça öğretmenlerinin Arapçaya hâkim olmayan kişilerden seçildiğini, devletin eğitim konusunda keyfine göre atamalar yaptığını ya da sınav yolu ile atama yapıldığında torpil ve adam kayırma yaptığını aktarmaktadır. Ayrıca Selam devlet okullarından mezun olan kimselerin, memurluktan başka bir şey yapmadığını, ticaret, zanaat veya ziraatla uğraşan insanların genelde Osmanlı bünyesinde bulunan yabancı okullardan yetiştiğini, devletin kendi toplumundaki eğitimi yabancılara teslim ettiğini belirtmektedir.¹⁹²

Cafer el-Askeri Osmanlı ordusunun çok kötü bir durumda olduğunu, fikri olarak bir bütün olmadığını belirtmektedir. Cafer el-Askeri'ye göre Osmanlı ordusu ülkenin içindeki siyasi kargaşadan etkilenerek bölünmüş, teknik açıdan da çok kötü bir hale düşmüştür. Cafer el-Askeri, orduda görev yapan askerlerin iyi eğitilmiş olmadığını, çoğunun tüfek bile tutamayacak derecede askerlik mesleğinden uzak olduğunu ileri sürmektedir.¹⁹³

¹⁹¹ Muhammed Mahzumi Paşa, Cemaleddin Afgani'nin Hatıraları, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, s.185

¹⁹² Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremini'nin Anıları, 1908-1918*, Tercüme: Halit Özkan, İstanbul, Klasik Yayınları, 2005. s. 142

¹⁹³ "... O dönemde Osmanlı ordusunun durumu gerçekten çok kötüydü, çünkü her şey karma karışık vaziyetteydi. İttihat ve Terakki ile İtilaf Fırkasının muhalif politikaları orduya çok kötü biçimde tesir ediyordu.

1.2.2. II. Abdülhamit Döneminin İstibdat Politikaları

Reşid Rıza'nın II. Abdülhamit tahtan indirilene kadar geçen sürede sıkı bir Abdülhamit destekçisi iken, II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte II. Abdülhamit'in saltanatta bulunduğu yıllar için karanlık dönem olarak bahsetmekte ve sultanı merkezi otoriteyi güçlendirmek sureti ile Arapları gözden çıkarmakla suçlamaktadır.¹⁹⁴

Selim Ali Selam, Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamit'in kötü yönetimi yüzünden büyük devletlerden ziyade küçük devletlerle bile başa çıkamayacak kadar güçsüz durumda olduğunu, Osmanlı Sultan'ının canının korkusuna düştüğü için ne donanma ne de ordu ile ilgilendiğini, memur ve askerlerin maaşlarının aylarca yatmadığını, II. Abdülhamit yönteminde Osmanlı'nın devlet için vazifelerini yerine getiren memurlardan sakınan hakların, padişahın kendi saltanatını sürdürebilmek için görev verdiği ajanlara aktarıldığını belirtmektedir.¹⁹⁵

Cafer el-Askeri II. Abdülhamit yönetiminde Osmanlı Devleti'nin çok fazla baskıcı olduğunu, Osmanlı askeri okullarında verilen askeri eğitimin yetersiz kaldığını, Osmanlı askeri okullarında askere pratikte gerekli olacak tam donanımlı bir eğitim verilmediğini belirtmektedir. Cafer el-Askeri, II. Abdülhamit'in kendi saltanatını devam ettirmek uğruna halkın refahını hiçe saydığını, devletin zor kullanmadan vergi bile toplayamayacak hale geldiğini ve devletin maaşları bile düzenli ödeyemediğini vurgulamaktadır.¹⁹⁶

Muhammed İzzet Derveze II. Abdülhamit döneminin baskıcı bir dönem olduğunu ve birçok kişiye zulüm yapıldığını, Osmanlı yönetiminde ağır baskılar uygulandığını, rüşvet torpil ve yolsuzlukların çoğaldığını, bu dönemde Arap aydınlara yapılan yoğun baskılar nedeni ile bu aydınların Avrupa'ya kaçtığını ve o bölgelerde cemiyetler kurarak devletin

---

Ordudaki subayların çoğu İttihat ve Terakki'ye bağlıydı, ama hükümette itilafçılar vardı. Aleyhte propaganda ordu içindeki subaylar üzerinde etkisini göstermiş ve subayları savaştan geri durmaya teşvik etmişti. Askerler ise sağlık, giyecek ve içecek bakımından acınacak haldeydi... ” Cafer el- Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009, s 27

¹⁹⁴ Reşit Rıza, *İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 9

¹⁹⁵ "... Sultana bir dilekçe ile hallerini arz etmekten ve uğradıkları haksızlığı şikâyetten başka çare bulamamışlardı. Ama Mabeyn'in yazışma bölümünden aldıkları cevapta, memur maaşlarının Zat-ı Şahane tarafından verilen bir sadaka ve ihsan olduğu, dolayısıyla maaşları geciktiği için haksızlığa uğramış sayılmayacakları ve şikâyete hakları bulunmadığı söyleniyordu. Oysa memlekette keyif içinde cirit atıp dolaşan ve Allah'ın kullarına çeşitli iftiralar bulaştıran casuslar Sultanın maaş ve ihsanlarından bol bol faydalanıyorlardı." Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremini'nin Anıları, 1908-1918*, Tercüme:Halit Özkan, İstanbul, Klasik Yayınları, 2005. s. 181

¹⁹⁶ Cafer el- Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009, s 4-7

içinde bulunduğu kötü durumu anlatan dergi ve gazeteler çıkardıklarını belirterek Arapların Osmanlı'ya neden isyan ettiklerini açıklamaya çalışmaktadır.¹⁹⁷

1.2.3. İttihat ve Terakki Cemiyetinin Dışlayıcı Politikaları

Cemaleddin Afgani Osmanlı'nın kudretli zamanlarında yabancılara verdiği kapitülasyonlarında merhamet olmadığını, kendi tebaasına eşit haklar vermesi gerektiğini, yabancılara mahkemelerinde tercümanlara yer verildiği gibi Osmanlı bünyesinde yaşayan unsurların da mahkemelerinde tercüman bulundurulması gerektiğini, Osmanlı'nın böyle hatalarla kendi tebaasını uzaklaştırdığını, dolayısı ile İslam ve Doğu medeniyetinden de uzaklaştığını vurgulamaktadır.¹⁹⁸

Cemaleddin Afgani dönemin dilde sadeleşme hareketlerine karşı çıkararak Türkçeden Arapça ve Farsça unsurlar çıkarıldığında Türkçe'nin hiçbir anlamının kalmayacağını ve bu tarz düşüncelerin Osmanlı'yı yıkımın eşiğine götürdüğünü belirtmektedir.¹⁹⁹

Reşid Rıza Osmanlı Devletinde izlenen yanlışlar politikaları kişiler üzerinden yönetimlere bağlamakta, Arap isyanlarının genel olarak Türklere karşı değil Türkçülük gibi yanlış politikalarla Osmanlı'yı "felakete" sürükleyen yönetimlere karşı yapıldığını vurgulamaktadır.²⁰⁰

Muhammed Kürd Ali, İttihat Terakki'nin Arapları dışlaması ile birlikte sorunların başladığını anlatmaktadır. Muhammed Kürd Ali, II. Meşrutiyet'in ardından İttihatçıların Türkçülük politikasının Osmanlı uyanışını çıkmaza soktuğunu belirtmektedir. Muhammed Kürd Ali Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde Türklerin ve Arapların bir arada yaşaması

---

¹⁹⁷ "... Devletin, Sultan'ının ve Devletteki yönetim biçiminin aleyhinde haberler ve makaleler çıkıyor; Devlet içindeki zulüm ve sapmalara dikkat çekiliyordu. Devletin bünyesinde, bu türden birçok sapmanın yaşandığı bir vakıydı: Rüşvet, yolsuzluklar, hafiyelik, haksız yere tutuklamalar, işkence, sürgün, ehli olmayan insanların birtakım makamlara getirilmesi ve kanunlara aykırı daha pek çok keyfi uygulama..." "... Sultan 1876'da tahta oturduğunda ilk Kanun-i Esasi'yi ilan etmişti. Böylece devletin yönetim mekanizmasını denetleyebilecek Mebussan ve Ayan meclisleri kurulmuştu. Ancak, Sultan daha sonra bunu ilga etti, meclis üyelerini dağıttı, Üyelerin çoğu Avrupa'ya gittiler ve orada cemiyetler kurarak Arapça, Türkçe ve yabancı dillerde dergi ve gazeteler çıkarmaya başladılar. Kötü yönetime, idarecilerin ve Sultan'ın haksız uygulamalarına karşı makaleler yayınladılar..." *M.İzzet Derveze, Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007, s.234-235*

¹⁹⁸ Muhammed Mahzumi Paşa, Cemaleddin Afgani'nin Hatıraları, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, s.203

¹⁹⁹ Muhammed Mahzumi Paşa, Cemaleddin Afgani'nin Hatıraları, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, s.179-181

²⁰⁰ Reşid Rıza, *İttihat-ı Osmani'den Arap İsyanına*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 98

gerektiğini belirtmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından sonra Arap birliğinin kurulmasını desteklemektedir.²⁰¹

Muhammed Kürd Ali İttihat ve Terakki yönetiminin hangi uyruktan olursa olsun herhangi bir kimsenin muhalefetine veya ıslahat isteğine tahammül edemediğini, güçlü ve kuvvetli olmanın dışında bir anlama kapasitesine sahip olmadıklarını ve tek bildikleri şeyin inandıkları değerler uğruna sindirmek ve öldürmek olduğunu ifade etmektedir. Muhammed Kürd Ali Osmanlı'nın yönetiminde bulunan Türk unsuru dışında hiçbir unsura önem vermediğini ve bunlara zulmettiğini, bu zalimliklerin sınırı olmadığını savunarak böyle bir devletin er geç sonunun geleceğini öngörmektedir.²⁰²

Esad eş-Şukayri'nin Çanakkale cephesinde Anafartalar komutanı olarak görevini sürdüren Mustafa Kemal Paşa'nın sofrasında yaptığı konuşmalarda İslam dünyasının iki büyük felaket geçirdiği, bu felaketlerden bir tanesinin de Osmanlı'nın Trablusgarp bölgesini İtalyanlara bırakması olduğu belirtilmektedir. Esad eş-Şukayri'nin bu ifadelerinden Osmanlı'nın Müslümanları koruyamadığı gibi sonuç ortaya çıksa da, konuşmanın devamından Türklerin değil, o dönemki yönetimin eleştirildiği anlaşılmaktadır.

Muhammed Ferid Osmanlı Devleti'nin eski gücünden uzaklaştığını ve Mısırlıların yanında olmadığını belirterek Mısırlılar üzerindeki ağır baskıları dile getirmektedir. Muhammed Ferid Osmanlı hükümetinin Arapları dışladığını ve onlara aşağılık muamelesi yaptığını savunmaktadır. Türkler ve Araplar arasında bir arabuluculuk yapmaya çalışan Muhammed Ferid, iki tarafın da milliyetçi olanlarının yanlış yaptıklarını, İslam dünyasının Hilafet sancağı altında bir arada bulunması gerektiğini, ancak Osmanlı'da bulunan Türkçülük düşüncelerinin İslam birliğine zarar verdiğini belirtmektedir.²⁰³

İhsan et-Tercüman İttihat ve Terakki'yi Arapları Türkleştirmeye çalışmakla suçlamaktadır. İhsan et-Tercüman Osmanlı'nın gücünün tükendiğini ve yıkılmaya mahkûm

---

²⁰¹ Muhammed Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, Çev: İ. Tüfekçi, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, s. 91

²⁰² Muhammed Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, Çev: İ. Tüfekçi, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, s. 187

²⁰³ "...Sonra Türk Yurdu hareketi konusunda ve onların Macarları, Hristiyan olsalar da Türk asıllı oldukları için Araplara tercih etmeleri hakkında konuştuk. Celaleddin Arif "(kabul etmediğim) bu hareketin sebebi Arapların kendileridir. Çünkü İstanbul'da Arap kulüpleri kurarak ırklarına sıkı sıkıya bağlandılar" dedi. Ona "Arapların buna hakları var, çünkü siz onlara köpek gibi davranıyorsunuz" Muhammed Ferid, *Mısır Mısırlıdır* İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti (trc. Ali Benli – M. Macit Karagözoğlu), İstanbul, Klasik Yayınları, 2007, s. 342.

bir hale geldiğini belirtmektedir. İhsan et- Tercüman Osmanlı'nın askerine sahip çıkmadığını, onu kollayıp koruyamadığını ifade etmektedir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin askerine maaş bağlama sözü verdiği hale bu sözü yerine getirmediği, askerine doğru dürüst bir para vermediği, askeri kaçırmaya mecbur ettiği ve devletin zabıtların askere kötü davranmasını bile engelleyemediği belirtilmektedir.²⁰⁴

Osmanlı'dan kurtulmak için Allah'a dua eden bir askerın görüşlerine yer verilen İhsan et- Tercüman'ın eserinde Türkler asık suratlı olarak görülmekte, söz konusu askerın Türkler ve Osmanlılar tarafından yönetilmek istemediği belirtilmektedir. İlgili eserde söz konusu asker devletin doğru yaptığını emin olduğu bir şeyi bile istemeyerek kabul etmekte, dolayısıyla o dönemki Osmanlı hükümeti imajının oldukça kötü olduğu anlaşılmaktadır.

İhsan et-Tercüman Osmanlı'nın kötü günlerde asıl ilgilenmesi gereken işlerle ilgilenmek yerine gereksiz olan konulara önem verdiğini belirtmektedir. Başka bir anlatımla Osmanlı hükümetinin “perişan” bir haldeyken bile şehri süslüyor oluşu, devletin yersiz ve düzensiz davranmasına bağlanmaktadır. İhsan et- Tercüman'a göre Osmanlı hükümet görevlileri sırf insanları aldatmak adına camilere gitmiş, fakat zina ve kumar gibi günah olan faaliyetlerde bulunmaktan kaçınmamış, bu durum Osmanlı'nın yozlaşmış bir devlet olduğunu ve asla İslam dünyasını kurtarmayı amaçlamadığını sadece kendi saltanatını sürdürmek için insanları felakete sürdüğünü göstermiştir.²⁰⁵

İhsan et-Tercüman Osmanlı Devletini “barbar” olarak nitelendirmekte, ancak bu yaklaşımlarını Türk kimliğine teşmil etmemektedir. Zira İhsan et- Tercüman Türk askerlerini hükümet tarafından ölüme sürülen gariban insanlar olarak görmekte, Osmanlı'nın Türk unsurunu kayırdığını, Türk olmayan unsurların baskı altında bulunduğunu, Osmanlı Devleti'nin Arap ülkelerini bir sömürge olarak gördüğünü ileri sürmektedir. İhsan et-Tercüman Türk yönetiminden çıkılmasından dolayı Allah'a şükürler edildiğini, Türk

---

²⁰⁴ İhsan et- Tercüman, *Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916*, (Çev.Ali Benli), Klasik Yayınları, İstanbul, 2012. s. 97

²⁰⁵ “...Bu tabur İbn bölgesinden gelen Türklerden oluşuyordu. İnsanın daha doğrusu Mısır'ı fethetmeye niyetlenen Osmanlıların bedbahtlık kaynağıydı. Rabbim, bize de bu garibanlara da acı! Onların suçu ne? Suç hükümetlerinde sadece! Sultan için küçücük insanlar yakılır mı? İşte barbar Osmanlı Devleti'nde olan biten bundan ibaret.” İhsan et- Tercüman, *Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916*, (Çev.Ali Benli), Klasik Yayınları, İstanbul, 2012. s.151

yönetiminden nefret edildiğini ve bu nefretin sebebinin Osmanlı'nın Arapları sevmemesinden, onlara önem vermemesinden kaynaklandığını belirtmektedir.²⁰⁶

Kral Abdullah İttihat Terakki ile birlikte geleneksel yönetimin terk edilmesinden dolayı devlet düzeninin bozulduğunu ileri sürmektedir. Nitekim Kral Abdullah Osmanlı'nın başına gelen felaketler için İttihat ve Terakki yönetimini suçlamakta, Osmanlı yönetiminin İttihat ve Terakki ile birlikte itibar kaybettiğini belirtmektedir. Kral Abdullah'a göre Arapların Türklerle arası İttihat ve Terakki yönetiminin yanlış tercihleri yüzünden bozulmuş, Osmanlı yönetimi seçimleri adil şekilde gerçekleştirmemiş, tamamen kendi istediği kişileri birtakım yollar ile seçirmiştir. Kral Abdullah yönetimin Türk unsurunu koruyup kolladığını ve diğer unsurların haklarını gasp ettiğini, kamu yatırımlarının çoğunun Türk unsurların yaşadığı bölgelere yapıldığını, bu şekilde Arap unsurunun dışlandığını savunmaktadır.²⁰⁷

Kral Abdullah Osmanlı yönetiminin İslam dünyasında var olan kardeşliği bozmak istemesinden dolayı Hicaz'ı normal vilayet statüsüne almak istediğini, Osmanlı ve İttihat Terakki yönetimi için dinin önemli olmadığını ve yönetimin hilafetten uzaklaştığını belirtmektedir. Kral Abdullah, Türklerin İslam ve doğu medeniyetinden uzaklaşmaları nedeniyle Arapların bağımsızlık için Türklere karşı ayaklandıklarını belirtmektedir. Kral Abdullah ayrıca Türk ve Arap unsurunun birbirinden ayrılmasında Batılılaşma hareketlerini takip eden Türklerin kabahatli olduğunu, Arapların böyle bir şeyin gerçekleşmesini istemediklerini, buna mecbur kaldıklarını ifade etmektedir.²⁰⁸

Selim Ali Selam, Balkan Harbi sırasında tüm dünyanın Osmanlı'nın yenilmeyeceğini düşünmesine rağmen devletin Balkan devletleri karşısında korkunç bir hezimete uğradığını, bunun sebebinin itilafçı hükümet olduğunu belirtmektedir. Selam İttihat ve Terakki yönetiminde Arap unsuruna baskı yapıldığını, buna rağmen Osmanlı Devleti'nden

---

²⁰⁶ İhsan et- Tercüman, *Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916*, (Çev. Ali Benli), Klasik Yayınları, İstanbul, 2012. s.159

²⁰⁷ Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik ?*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 37

²⁰⁸ "...Şerif Hüseyin o dönemde Osmanlıya bağlıydı. Osmanlıların üstünlüğünü kabul ediyor ve devletin bekasını, sonucu bilinmeyen bir parçalanmaya maruz kalarak yıkılmasına tercih ediyordu. Bu düşüncesi, İttihatçıların kendini beğenmişlikleri zirveye ulaştığını ve Arapların kendini beğenmiş, haddini bilmez ve kendilerinden başka herkesi hor gören Türklerden ayrılmasının zarurî olduğunu görene kadar devam etti." (Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik ?*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s.223)

ayrılmanın düşünülmediğini, Osmanlı ve Türk kimliği ile bir sorun bulunmadığını, sıkıntıların yanlış yönetimlerden kaynaklandığını ifade etmektedir.²⁰⁹

Selam'a göre Osmanlı Devleti'nin güçsüz düşmesinin ve bünyesinde yer alan unsurların yavaş yavaş devletten kopmalarının sebebi, devlet idaresinin gerekli yenilik ve reformları yerine getirmemesinden kaynaklanmıştır. Selam genel olarak Osmanlı'ya bağlı olunması gerektiğini belirtse de Osmanlı'nın sürekli yanlış yönetim politikaları ile bu bağlılıkları zayıflattığını vurgulamaktadır. Selam Arap unsurunun bilhassa Arap öğrencilerin haklarının yenildiğini ve Türk unsurunun Arapların üstünde tutulduğunu öne sürmektedir. Selam Osmanlı Devleti'nin İttifak devletleri ile birlikte savaşa girmesi sürecinde yanlış beyanların verildiğini, Osmanlı'nın savaşa girme sebeplerini tebaasına şeffaf şekilde anlatmadığını belirtmektedir.²¹⁰

Emir Şekib Arslan Osmanlı'nın İttihat ve Terakki yönetimi ile birlikte yanlış politikalar yürüttüğünü, İttihat ve Terakki yönetiminde Arap unsurlara baskı yapıldığını, bilhassa, Çanakkale Zaferinden sonra yönetimin yanlış politikalar izlediğini belirtmektedir.²¹¹

Muhammed İzzet Derveze, Osmanlı'nın Türk unsuru dışında kalan unsurlara zulmettiğini ve Arap unsuruna hak ettiği değeri vermediğini belirtmektedir. Derveze Abdülhamit yönetiminin baskısından ve İttihat ve Terakki yönetiminde milliyetçi politikalarından ötürü, Arapların isyan etmek durumunda kaldıklarına değinmektedir. Derveze Türkleştirme politikalarının Kanun-i Esasi'den önce başladığını, Kanun-i Esasi'den sonra ise daha da kuvvetlendiğini öne sürmektedir. Derveze'ye göre Osmanlı'da eğitimin her kademesinde Türk dili hâkim olmuş ve Osmanlı Devleti Kanun-i Esasi'den de önce Türk olmayan unsurları Türkleştirmeye çalışmıştır.²¹²

---

²⁰⁹ Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremini'nin Anıları, 1908-1918*, Tercüme:Halit Özkan, İstanbul, Klasik Yayınları, 2005. s.94

²¹⁰ Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremini'nin Anıları, 1908-1918*, Tercüme:Halit Özkan, İstanbul, Klasik Yayınları, 2005. s. 96-97

²¹¹ Emir Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydın Anıları*, Çev: H. Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2008, s.101

²¹² M.İzzet Derveze, *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007, s.186

Derveze, İttihat ve Terakki'nin ilk zamanlarında Türk olmayan unsurlar tarafından bile desteklendiğini, baskıcı yönetim karşısında bir umut olarak görüldüğünü, Kanun-i Esasi'nin ilk yıllarında yönetimin biraz daha iyiye gittiğini belirtse de daha sonrasında eskisi gibi hatta eskisinden daha kötü bir noktaya dönüldüğünü belirtmektedir. Derveze İttihat ve Terakki yönetiminin Türk unsurunu kayırarak devleti Türkleştirmeye çalıştığını ve Araplar da dâhil olmak üzere Türk olmayan unsurları dışladığını, Arapların bağımsızlık düşüncelerinin bu tarz politikalar yüzünden mecburen fiile dönüştüğünü ve isyanların başladığını ifade etmektedir.²¹³

1.2.4. Arapların Osmanlı Devleti ile Birlikte Hareket Etmesine İlişkin Değerlendirmeler

Bakır, Kürd Ali, El-Habbal ve El-Unsi'nin notlarından oluşan eserde Osmanlı'nın Meşrutiyetle birlikte yeniden kendi benliğine kavuştuğu ve Arapların sömürgeci devletlerle savaşabilmek için tek yollarının Osmanlı ile beraber hareket etmek olduğu belirtilmektedir. Bazı Arapların “savaştan bize ne, savaş Osmanlı'nın savaşı” şeklinde düşüncelerinin yanlış olduğu, Osmanlı'nın savaşının tüm İslam âlemi için olduğu ve dolayısı ile tüm Müslümanların onunla birlikte savaşması gerektiği belirtilerek Osmanlı'nın İslam âleminin lideri olduğu imajı çizilmektedir.

Emir Şekib Arslan Osmanlı'nın eski gücünde olmadığını ve itibarının zedelendiğini belirtmesine rağmen Osmanlı'nın zarar görmesinin Araplara da zarar getireceğini, Osmanlıların Arapların varlıklarını devam ettirebilmek adına hayati önem taşıdığını, Türklerin ve Arapların kardeş ve ayrılmaz bir bütün olduklarını, birbirlerinden ayrıldıkları takdirde başlarına birçok felaket geleceğini, Osmanlı'nın hem Arapların hem de Türklerin devleti olduğunu ve iki unsurun birbirinden ayrılmamasını, ayrıldıkları takdirde de Arap bölgelerinin emperyalist devletler tarafından işgal edileceğini vurgulamaktadır.²¹⁴

---

²¹³ M.İzzet Derveze, *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007, s.263

²¹⁴ “...Gittiğim her şehirde Türklerle Arapların birbirlerinden ayrılmasının uygun olmadığını ve devlete sınıksız yapışmaları gerektiğini söylüyordum. Kendi menfaatleri için istismar etmek ve bu bölgeleri işgal edip sömürgeleştirmek maksadıyla Araplarla Türkler arasına ayrılık tohumları ekmek isteyen yabancılara karşı halkı uyarıyordum. Yabancı devletlerin Suriye, Filistin ve diğer Arap bölgelerini paylaşmak için anlaşmalarını anlatıyordum.” Emir Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydın Anıları*, Çev: H. Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2008, s.63

2. ARAP AYDINLARIN GÖZÜNDEN TÜRKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhammed Kürd Ali, Türklerin Araplarla birlikte İslam'ı savunduklarını ve yüz yıllardır İslam adına hizmet ettiklerini belirtmesine rağmen Türkleri asırlar boyunca Araplara zulmeden ve onların bağımsızlığını engelleyen bir millet olarak görmektedir. Muhammed Kürd Ali Türklerin her zaman Arapların bağımsızlığı önünde engel olarak durarak onlara efendilerinin kim olduklarını hatırlatma gereği duyduklarını belirtmektedir. Nitekim Necib Azuri'ye göre Türkler Araplara büyük hasar vermişlerdir.²¹⁵

Öte yandan Reşid Rıza'ya göre Osmanlı Araplar için doğru olandır ve Allah doğru olanın yanındadır. Bu itibarla Reşid Rıza Türkleri Araplarla birlikte en büyük unsur olarak görmektedir.²¹⁶

Reşid Rıza'nın eserinde Türklerin Arapların varlıklarını devam ettirebilmeleri açısından hayati önem taşıdıkları, Türkler açısından da Arapların son derece önemli olduğu, karşılıklı bir menfaat ilişkisinin bulunduğu vurgulanmaktadır. Reşid Rıza Türklerin Araplarla kardeş olduklarını, Türklerin ilim ve irfan konularında Araplardan daha üst seviyede olduklarını belirtmektedir. Reşid Rıza Türk insanının ve bilhassa kadınının Araplara göre daha üst düzey eğitim gördüklerini belirtmektedir. Bu yaklaşımlardan hareketle Reşid Rıza'nın dolaylı olarak, Arapların da Türkler kadar ilim peşine düşerek devlet yönetimine ortak olmalarını istediği anlaşılmaktadır.²¹⁷

Reşid Rıza'nın eserinde Türk kadınlarının Mısır ve diğer bölgelerle kıyasladığında daha adaplı oldukları, ancak Türk erkeklerinin sözünde durmama ve yalan söylemek gibi alışkanlıklarının olduğu belirtilmekte, bu durumun II. Abdülhamit dönemindeki sıkıyönetim uygulamalarından kaynaklandığı ve Türk erkeklerine has bir özellik olmadığı vurgulanmaktadır. Reşid Rıza, İstanbul merkezli olarak Türklerin ilim ve irfan olarak Suriye gibi bölgelerden daha üstün olduğunu ve buralardaki yöneticilerin Araplardan daha zeki

---

²¹⁵ Muhammed Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, Çev: İ. Tüfekçi, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, s. 118

²¹⁶ "... İnsanlar dört bir yandan toplanarak gelmişler ve sayıları binleri bulmuştur. Toplu halde "Esad Bey'e ölüm!", "İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ölüm!" şeklinde bağırma başlamışlar. Bana söylendiğine göre "Kanun-i Esasiye ölüm!", "Yaşasın Vali" diye bağırıyorlardı (Fakat Allah valiye görevini kaybettirirken İttihat Terakki Cemiyeti'ni ve Kanun-i Esasi'yi yüceltti, böylece duaları boşa çıktı) Reşid Rıza, *İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 119

²¹⁷ Reşid Rıza, *İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 98

olduklarını belirtmiş olmasına rağmen bu düşüncelerini İstanbul seyahati ile birlikte değiştirmiştir. Buna göre İstanbul merkezli olmak üzere Türklerin ilim, fen, edebiyat, ticaret ve zanaat konularında Araplardan daha üstün olmadıkları, sadece eğitim gören erkek ve kadınların fazlalığı ile birlikte ahlaki açıdan üstün oldukları belirtilmektedir.²¹⁸

Kral Abdullah Osmanlı bünyesinden bulunan unsurlardan Türk unsurunun eğitim düzeyinin düşük olduğunu, Arapların ise daha eğitilmiş olduğunu savunmaktadır. Kral Abdullah Anadolu'da yaşayan tebaanın Araplara oranla çok daha düşük bir eğitime sahip olduğunu belirterek Arapların bu eğitimleri yabancı okullardan almalarından ötürü dolaylı yoldan Osmanlı eğitim sisteminin yetersiz olduğuna işaret etmektedir.²¹⁹

Muhammed Kürd Ali, Türklerin Arap topraklarını fethettikleri andan itibaren Araplardan hoşlanmadıklarını ve Araplara siyasi ve askeri alanda hiçbir yüksek yetkinin verilmediğini belirtmektedir. Muhammed Kürd Ali, Sakarya Savaşı'nın kazanılmasının Araplar tarafından sevinçle karşılanmasına rağmen, Türklerin Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte Araplardan ve Arap dilinden nefret eder hale geldiğini ifade etmektedir.²²⁰

El-Bakır, Kürd Ali, El-Habbal ve El-Unsi'nin notlarından oluşan eserde Türklerin, İslamiyet'i kabul etmelerinden bu yana İslam'ı korumak ve yüceltmek adına savaşan bir millet oldukları, Türklerin Osmanlı'nın en büyük iki unsurundan biri olduğu, Türklerin ve Arapların kardeş iki millet olduğu vurgulanmaktadır.

İhsan et- Tercüman Türklerin devlet yönetmeyi beceremediğini, Türk yönetiminin başka unsurlara bir yararı olmadığı gibi kendi unsurlarına bile zarar verdiğini ve Türklerin Arapların değerini bilmediğini belirtmektedir.²²¹

Selim Ali Selam Türk yöneticilerin imar işinden hiç anlamadığını belirtmektedir. Cafer el-Askeri Türklerin teknik, siyasi, medeni ve askeri birçok alanda Arapların gerisinde

---

²¹⁸ Reşit Rıza, *İttihad-ı Osmanî'den Arap İsyanına*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013, s. 158

²¹⁹ Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik ?*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s.103

²²⁰ Muhammed Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, Çev: İ. Tüfekçi, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, s. 187

²²¹ İhsan et- Tercüman, *Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916*, (Çev.Ali Benli), Klasik Yayınları, İstanbul, 2012. s.159

olduklarını, Türklerin devletlerinde Arap, kültür ve medeniyetini taklit etmek zorunda kaldıklarını ifade etmektedir.²²²

---

²²² Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremini'nin Anıları, 1908-1918*, Tercüme:Halit Özkan, İstanbul, Klasik Yayınları, 2005. s. 81-82

SONUÇ

Bu çalışmada bazı Arap aydınların hatıratı üzerinden Osmanlıların ve Türklerin imajı incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, Arap ilim, fikir ve siyaset adamlarının perspektifinden, Osmanlı Devleti'nin milliyetçi ideolojilerin iz bıraktığı modern dönemde yaşadığı dönüşümlerle parçalanma ve dağılma sürecindeki görünüm tasvir edilmiştir. Aynı olayların farklı açılardan ele alınması, olaylara bakış açımızda daha bütüncül bir görünüme hizmet eden bir zenginliktir. Bu zenginliğin neticesi, kendi görüşlerimizi farklı görüşlerle mukayese ederek oluşturmaktır.

Bu çalışma kapsamında incelenen eserler hakkında ortak bir değerlendirme yapılması gerekirse, tüm eserlerdeki ortak özellik II. Abdülhamit döneminin baskıcı olduğu ve İttihat Terakki yönetiminin de devleti Türkleştirmeye çalışmak sureti ile Arapları küstürdüğü düşüncesidir. Bahsi geçen bu iki husus istisnasız tüm eserlerde işlenmiştir.

Öte yandan eserlerin genelinde Osmanlı'nın ve Türklerin İslam'a ve İslam dünyasına yüzyıllardır hizmet ederek, İslam tebaasının liderliğini üstlendiğine dair bir imaj çizilirken, bazı eserde, Türklerin Arap yurtlarını işgal ettiği ve düşük medeniyetlerini ayakta tutabilmek doğrultusunda Arap kültür ve medeniyetini taklit ettikleri imajı çizilmektedir.

Yine eserlerin genelinden farklı olarak Cemaleddin Afgani'nin hatıratında Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda düştüğü kötü durumun, 15. yüzyılda Osmanlı'nın en güçlü olarak kabul edildiği dönemlerdeki yanlış politikalarından kaynaklandığı belirtilmektedir. Zira eserde, Osmanlı'nın askeri olarak en kuvvetli olduğu dönemlerde medeniyet adına bir şey yapmadıkları ve zaman içerisinde fethettiği yerlerde yaşayan unsurlardan ilim ve kültür adına geri kaldığı ve dağılmanın en önemli sebebinin bu olduğu belirtilmektedir.

Yine eserlerin tümünde, Osmanlı'nın askeri anlamda darmadağın olduğu ve devletin asker maaşlarını bile ödeyemediği belirtilmekte, harp okullarında askeri eğitim yerine askerin savaşta hiçbir işine yaramayacağı eğitimler verildiği belirtilmektedir.

Genel olarak eserlerde Osmanlı'daki eğitimin çok kötü durumda olduğu, çağdaşı olan devletlerle rekabet edemeyecek kadar kötü bir sistemi bulunduğu, eğitime gerekli

kaynakların ayrılmadığı ve devlet okullarından mezun olan kimselerin memurluk dışında bir işle uğraşabilecek donanıma sahip olamadıkları belirtilmektedir.

Bu şekilde olumsuz görüş bildiren Arap aydınlar yanında Türk Arap beraberliğinin önemine faydasına vurgu yapanlar da olmuştur. Genel olarak bakıldığında Arap aydınları Osmanlı'nın son dönemlerde Arap coğrafyasında açmış olduğu okullarda okumuşlar, oralarda öğretmenlik yapmış, önemli bir kısmı Osmanlı yönetiminde görev almış iki halk arasındaki yakınlığı, kaynaşmayı fiilen yaşamışlardır.

Bu aydınlar, Türkler ve Arapların kardeş ve ayrılamaz bir bütün oldukları, birbirlerinden ayrıldıkları takdirde başlarına birçok felaket geleceği, bu bölgeleri işgal edip sömürgeleştirmek maksadıyla Araplarla Türkler arasına ayrılık tohumları ekmek isteyen yabancılara karşı uyardırmaya çalıştıkları, yabancı devletlerin Suriye, Filistin ve diğer Arap bölgelerini paylaşmak için, kendi aralarında anlaşarak iki toplum arasında menfi propandalar yaptıklarına vurgu yapmışlardır.

20. yüzyıl başlarında Arap Aydınlar'ın Osmanlı ve Türk İmajı adlı bu çalışma, yakın tarihi anlama gayretlerinin bir ürünüdür. Bunu yaparken de tarihsel önyargılar, ideolojik bakış açıları bir kenara bırakılmıştır. Arap aydınları, ilim, siyaset ve fikir adamlarının hatıratları ve onların farklı bakış açıları, yakın geçmiş ile yaşadığımız dönemi anlamının bir parçası olmuşlardır. Türkler ile Araplar'ın farklılık ve müştereklerini tespit etmek noktasında eserlerden yansıyan izlenimler aktarılmıştır.

KAYNAKÇA

Aki, Burak. Osmanlı Devleti'nde Arap Ulusçuluğu, Milli Fikriyat, 2015.

Altuğ, Seda. "Suriye Arap Milliyetçiliğinde Vatan ve Suriyelilik (1919-1939)", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı 39, 2008.

Apak, Adem. Asabiyyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri, Düşünce Kitabevi, İstanbul, 2004.

Arı, Tayyar. Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi, İstanbul, MKM Yayınları, 2008.

Arslan, Emir Şekip. İttihatçı Bir Arap Aydın Anıları, (Çev. Halit Özkan) Klasik Yayınları, İstanbul, 2008.

Ateş, Ahmet. Arap Milliyetçiliğinin Hür Subaylar Darbesi ve Birleşik Arap Cumhuriyeti Üzerindeki Etkisi, International Social Sciences Studies Journal Vol:5, Issue:30 pp.497-504, 2019 / February / Şubat ISSN:2587-1587.

Ay, Halil Uğur. "Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği." Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 2018.

Ayhan, Halis. Doğu ve Öteki Ekseninde Arap Milliyetçiliği, Vahada Bir Serap, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, I. Cilt, 2007, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/AYHAN-Halis-O%c4%9eU%c5%9e-YE-%e2%80%9c%c3%96TEK%c4%b0%e2%80%9d-EKSEN%c4%b0NDE-ARAP-%c4%b0LL%c4%b0YET%c3%87%c4%b0L%c4%b0%c4%9e%c4%b0-VAHADA-B%c4%b0R-SERAP.pdf> (Erişim Tarihi 5 Ekim 2020).

Aziz, M. The Origins of Arab Nationalism. Pakistan Horizon, 1956.

Baktıaya, Adil. Osmanlı Suriye'sinde Arapçılığın Doğuşu, Bengi Yayınları, İstanbul, 2009.

Bilgenoğlu, Ali. Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007.

Buzpınar, Şit Tufan . "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci", Osmanlı Ansiklopedisi, 2000.

Büyükkara, Mehmet Ali. Arap Devrimleri Süreci Ve Selefiler, Ortadoğu, Eylül-Ekim Cilt: 7, Sayı:70, 2015.

Arslan, Emir Şekip. İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları, (Çev: Halit Özkan) Klasik Yayınları, İstanbul, 2009.

Derveze, İzzet. Osmanlı Filistin'inde Bir Posta Memuru, (Çev: Ali Benli), Klasik Yayınevi, İstanbul, 2007.

Cleveland, William Lee. Modern Ortadoğu Tarihi, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul, Agora Kitaplığı, 2015.

Çalışkan, Necmettin. Mikro Milliyetçilik Özelinde Kur'an'a Göre Irkçılık, Electronic Turkish Studies, 2017.

Çetinsaya, Gökhan / Özhan, Taha. İşgalin 6. Yılında Irak, SETA Yayınları, Ankara, 2006.

Dağı, İhsan. Orta Doğu'da İslam ve Siyaset, İstanbul, Boyut Yayınları, 2002.

Daviş, Adid. Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa, (Çev: Lütfi Yalçın), İstanbul, Literatür Yayınları, 2004.

Dawisha, Adeed. Arab Nationalism in the Twentieth Century, New Jersey: Princeton University Press, 2002.

Dawn, C.Ernest, The Origins of Arab Nationalism, 1993.

Demir, Yaşar / Şen Kenan. “Doğuş Dönemi İtibariyle Türk-Arap Milliyetçiliğı İşbirliğinden Çatışmaya”, Akademik Ortadoğı, Cilt:5, Sayı:2, 2011.

Demir, Hilmi. “Selefilere ve Selefi Hareketi İşid ne kadar Sünnidir?”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, (Rapor No:21), 2014.

Duman, Sabit, Ortadoğı Krizleri ve Türkiye, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Mayıs-Kasım, 2005.

Efegil, Ertan. Mısır ve Ürdün’ün Dış Politikalarını Şekillendiren Unsurlar, Ortadoğı Analiz, Cilt: 5 Sayı:51, 2013.

Ekici, Seydali / Örtlek, Muhammet. Arap Milliyetçiliğı ve Ortadoğı, Köprü, Kış, 2015

Erkoç, Murat. Osmanlı Devleti’nden Ayrılma Sürecinde Mısır’da Arap Milliyetçiliğı

(Ed: Mehmet Biçici), İksad, Gaziantep, 2020.

Et-Tercüman, İhsan. Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916, (Çev: Ali Benli), Klasik Yayınları,

İstanbul, 2012.El Fadl, Khaled Abou. “Islam and the Theology of Power”. Middle East Report, 32, 2001.

Günay, Selçuk. II. Abdulhamid Döneminde Suriye ve Lübnan’da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri, 1995.
<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/64851/96.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (9 Ekim 2020).

Haddad, Mahmud. “Arap Milliyetçiliğinin Doğuşunu Yeniden Düşünmek”, (Çev: Selda Güner), 2010.

Harari, Maurice. Government and the Politics of the Middle East, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs., 1962.

Hira, İsmail. “Yeni Toplumsal Hareketler: Politik Öncelikten Kimlik Vurgusuna”, Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, Cilt XI, Sayı I: 143-156., 2016.

Hourani, Albert. Arap Halkları Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Hourani, Albert. Arap Halkları Tarihi, (Çev: Yavuz Alogan), İstanbul, İletişim, 2000.

Hut, Davut. Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği. Vakanüvis-
Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 1, 105-150, 2016.

Hüseyin, Asaf. İslam Dünyasına Siyasi Bakışlar, İstanbul, İz Yayınları,1991.

Kahraman, Abdulkadir. Irak'ın Geçmişi, Bugünü Ve Geleceği Üzerine Muhtemel
Senaryolar, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,
2008.

Kasalak, Kadir. İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası, Süleyman Demirel
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2016/3, Sayı:25, 2016.

Kayalı, Hasan. Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve

İslamcılık (1908- 1918),(Çev: Türkan Yöney). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Kayapınar, M. Akif. İbn Haldûn'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir

Açılım, İslâm Araştırmaları Dergisi, (15): 109-110, 2006.

Kireçci, Mehmet Akif. Başlangıcından Günümüze Arap Milliyetçiliği, Grafiker Yayınları,

Ankara, 2012.

Kral, Abdullah. Biz Osmanlıya Neden İsyân Ettik (Çev: Halit Özkan) İstanbul, Klasik

Yayınları, 2006.

Kürd Ali, Muhammed. Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları, (Çev: İbrahim Tüfekçi),

Klasik Yayınları, İstanbul,2006.

Lewis, Bernard. Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi. (Çev: Selen Kölay), Ankara,

2016.

Maoz, Moshe. Esad –Şam’ın Sfenksi, (Çev: Hakan Gündüz), İstanbul, Akademi

Yayınları, 1991

El- Askeri, Cafer. İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli,(Çev: Halit Özkan), İstanbul,

Klasik Yayınları, 2007

Muhammed, el-Bakır. / Muhammed, Kürd Ali. / Hüseyin, el-Habbal. / Abdülbasıt, el-

Ünsi. Türklerle Omuz Omuza, (Çev: Ali Benli), Klasik Yayınları, 2007.

Ferid, Muhammed. Mısır Mısırlılarıdır (Çev: Ali Benli – M. Macit Karagözoğlu),

İstanbul, Klasik Yayınları, 2007.

Mahzumî Paşa, Muhammed. Cemaleddin Afgani’nin Hatıraları, (Çev: Adem Yerinde),

İstanbul, Klasik Yayınları, 2007.

Murat, Turgay. Mısır'da Nasır Dönemi Arap Milliyetçiliğinin Bölge Yönetimlerine Etkisi,

Türk Dünyası Araştırmaları Sayı: 200, Ekim, 2012.

Odabaşı, Hadiye Yılmaz. Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922): Türk

Millî Mücadelesiyle Ortaklıklar ve Ayrılıklar. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler

Dergisi, (7), 173-209, 2018.

Okutan, Çağatay. Arap Milliyetçiliği, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Dergisi, Cilt:56, Sayı:2, 2001.

Ortaylı, İlber. 19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar, Osmanlı

Araştırmaları IV, 111., 1984.

Özalkan, Seda. "Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği", İnsamer, Ocak, 2018.

Özbek, Gülşen. Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu: İttihat Ve Terakki Döneminde Türk-Arap İlişkileri (1908-1916, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Kahramanmaraş, 2013.

Özev, Muharrem Hilmi. Arap Ülkelerinde Milliyetçi Düşüncenin Gelişimi ve ‘Ulus-Devlet’, Cumhuriyet ve Demokrasi, 100., 2014.

Özkırmılı, Umut. Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1999.

Özkırmılı, Umut. Contemporary Debates on Nationalism: A Critical Engagement, Palgrave Mcmillan, 2005.

Öztürk, Mustafa Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi., History Studies (13094688), 2010.

Öztürk, Selim. Arap Milliyetçiliğine Farklı bir bakış, Türkiye Günlüğü, Sayı: 134, 2018.

Reşid Rıza , İttihad-ı Osmanî'den Arap İsyanına, (Tercüme: Özgür Kavak), İstanbul, 2007.

Selam, Selim Ali. Beyrut Şehremini'nin Anıları, 1908-1918, (Çev: Halit Özkan), Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.

Rüzgar, Murat. Ortadoğu ve Baas Partisi, Birikim Dergisi, Sayı 22, s.18-21,1991.

Sarıkaya,Muammer. 20. Yüzyılın İlk Yarısında Lübnan'da Arap Milliyetçiliğinin

Edebiyatçı ve Çevirmen Önderlerinden Birisi: Flîks Fâris. Bilimname, 2019.

Sinkaya, Bayram. Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler Ve Dinamikler,

Orsam Kaynak No.1 Nisan, 2016.

Soy, H. Bayram. “Arap Milliyetçiliği: Ortaya çıkışından 1918’e Kadar”, Bilig, Yaz 2014,

Sayı 30, 175-180., 2014.

Şen, Sabahattin. Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi,
İstanbul, Birey Yayınları, 2004.

Şentürk, Doğan. Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası: Saddam'ın Baas'ı, İstanbul, Alfa
Yayınları, 2003.

TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi) (2016).

https://tasam.org/trTR/Icerik/240/ortadoguda_dirilis_arap_milliyetçiligi (Erişim Tarihi 5
Ekim 2020).

Tibi, Bassam. Arap Milliyetçiliği, İstanbul, Yöneliş, 1998.

Toprak, Seydi Vakkas. Cemal Paşa'nın Emriyle Aliye Sıkıyönetim Mahkemesince İdam
Edilen Arap İleri Gelenlerinin Arap Ayrılıkçı Hareketlerine Etkisi , Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi The Journal of International Social Sciences Cilt: 27, Sayı: 2,
Sayfa: 297-310, Elazığ-2017.

Turan, Ömer. Tarihın Başladığı Nokta: Ortadoğu, İstanbul, Yaydağ Yayınları, 2002.

Yakut, Kemal. Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-

Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 21(62), 775-

820., 2005.

Yenal, Serkan. Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu. Akademik Ortadoğu, (14),

201-212., 2018.

Yıldırım, Ramazan. Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik, Seta, Sayı:73, 2013.

http://file.setav.org/Files/Pdf/20131205175747_cemaattenpartiyedonusenselef%C3%AE

[lik_pdf.pdf](#) (Erişim Tarihi 6 Ekim 2020).